

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Colofon

Van Mensen en Dingen

Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen

Voorheen: **Oost-Vlaamse Zanten** (sedert 1926) en **'t Beertje / Mengelmaren** (sedert 1937).

Uitgegeven door: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV) en Volkskunde West-Vlaanderen v.z.w. (VWV), i.s.m. het Huis van Alijn (Gent), het Stedelijk Museum voor Volkskunde (Brugge), het Volkskundemuseum (Antwerpen) en het Museum voor de Oudere Technieken (Grimbergen).

Met de steun van de provincie Oost-Vlaanderen.

Websites en e-mailadressen:

<http://users.pandora.be/kbov> - kbov@pandora.be

<http://www.volkskunde-west-vlaanderen.be> - danny@volkskunde-west-vlaanderen.be

<http://www.huisvanalijn.be> - huis.alijn@gent.be

<http://www.brugge.be/musea> - volkskundemuseum@brugge.be

<http://museum.antwerpen.be/volkskundemuseum> - volkskunde.museum@stad.antwerpen.be

<http://www.mot.be> - info@mot.be

<http://www.vcv.be> - info@vcv.be

<http://www.volkskunde-vlaanderen.be> - volkskunde-vlaanderen@pi.be

<http://www.volkskunde-limburg.be>

Redactieadres: Van Mensen en Dingen, Kraanlei 65, 9000 Gent.

Hoofredacteur: Jacques Van Keymeulen (tel. 09-231 13 64; jacques.vankeymeulen@ugent.be)

Redactiesecretarissen:

Kristien Bogaert (tel. 09-251 08 92; marc.hillaert@skynet.be)

Veronique De Tier (tel. 09-383 53 98;

veronique.detier@ugent.be)

Arnold Eloy (tel.: 09-220 55 85; arnold.elay@skynet.be)

Tekstredacteur: Frans Van Lancker (tel. 09-226 27 45; fra.vanlancker@skynet.be)

Redactie: Mark Adriaen, Bea Baillieul, Rob Belemans, Kristien Bogaert, Luc Daels, Johan Dambruyne, Johan David, Hendrik Defoort, Emiel Decock, Bert De Munck, Bart De Nil, Veronique De Tier, Willy Dezutter, Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Sibylla Goegebuer, Guy Hoebeke, Harlinda Lox, Antoon Naert, Werner van Hoof, Margaretha Van Huele, Jacques Van Keymeulen, Danny Vanlooche, Harry Van Royen, Els Veraverbeke, Christophe Verbruggen, Rinus Willemsen.

Redactieraad: prof. dr. Jan Art, em. prof. dr. Willy Braekman, prof. dr. Elze Bruyninx, lic. Marcel Daem, prof. dr. Chris De Backer, prof. dr. Marcel De Cleene, prof. dr.

Magda Devos, prof. dr. Luc François, lic. Walter Giraldo, prof. dr. Rik Pinxten, prof. dr. Gerard Rooijackers, prof. dr. Hugo Soly, prof. dr. Jan Tolleneer, em. prof. dr. Romain Van Eenoo.

Concept lay-out: Nina Hoste

Vormgeving, opmaak en druk: Geers Offset nv - Gent, Oostakker

Abonnementen-informatie:

KBOV: Luc Beyens, Vinkendal 32, 9031 Gent (Drongen) tel./fax 09-330 33 81 - e-mail: kbov@pandora.be

Volkskunde West-Vlaanderen: Danny Vanlooche, Vooruitgangstraat 66, 8310 Assebroek, tel. 050-36 16 09 - e-mail: danny@volkskunde-west-vlaanderen.be

Abonnementsgeld: 20 euro

Steuabonnement (met vermelding in het tijdschrift): vanaf 30 euro

Te storten op rekeningnummer 703-0327514-23 van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. of op rekeningnummer 470-0267131-17 van Volkskunde West-Vlaanderen v.z.w. met als mededeling: ABONNEMENT OF STEUNABONNEMENT.

Nederlandse abonnees storten op rekeningnummer 3924.87.128, Rabobank Terneuzen, t.n.v. "Van Mensen en Dingen" met als mededeling: ABONNEMENT. Andere buitenlandse abonnees betalen op rek nr. 703-0327514-23 met vermelding IBAN BE92703032751423 en BIC AXABBE22.

Abonnees krijgen ten minste 4 nummers per jaar.

Losse verkoop: 6 euro per nummer

Copyright:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw; Volkskunde West-Vlaanderen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd.

ISSN-nummer: 1379-9460

Foto's op de kaft:

Briek Schotte (Collectie A. Vervaeke/Archief Pinguin Productions)

Lance Armstrong (© Tim De Waele)

Belgisch trekpaard: Réve d'Or, zoon van Jupiter, en Internationaal kampioen in 1900 te Parijs (© SLE)

Belgisch warmbloedpaard (© www.Flandersphoto.com)

Met dank aan Stichting Levend Erfgoed

Jaargang III-2005

Provincie
Oost-Vlaanderen
Centrale Bibliotheek

Woord vooraf

Beste lezer,

U heeft het vierde nummer van *Van Mensen en Dingen. Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen* van 2005 in handen. Hoewel misschien wat laat, hecht ik eraan u in naam van de hele redactie een voorspoedig 2006 toe te wensen.

De derde jaargang van 2005 telt 480 bladzijden; de eerste telde er 424, de tweede 336. We hebben er indertijd $4 \times 80 = 320$ beloofd. Alleen bij de tweede jaargang hebben we onze belofte dus ongeveer gehouden. Dat stijgende aantal bladzijden is natuurlijk goed voor de lezer, maar slecht voor de portemonnee van het tijdschrift. Maar goed, onze penningmeester laat geruststellende geluiden horen en ook moeten we het wegvallen van het jaarboek compenseren.

In dit nummer gaan de hoofdartikelen over “Kattenfeesten te Ieper” en “Het gebruik van drinkgerei in glas in Kust-Vlaanderen en Zeeland”. Dat zijn twee ‘West-Vlaamse’ onderwerpen, maar de twee studies kwamen wel tot stand resp. aan de universiteiten van Maastricht en Brussel (VUB). Daarmee zijn ook die twee instellingen nu bij *Van Mensen en Dingen* betrokken, en is de basis van het tijdschrift opnieuw verruimd. Laten we hopen dat dit resulteert in meer abonnees, want ons tijdschrift wordt financieel gedragen door zijn lezers.

Prof. dr. Jacques Van Keymeulen
hoofdredacteur

P B 1 0 2 8 7 5 3

Inhoud

Woord vooraf; JACQUES VAN KEYMEULEN	373
De Kattenfeesten te Ieper; ANNEMIE MOESEN	377
Het gebruik van drinkgerei in glas in Kust-Vlaanderen en Zeeland, in de 14de en 15de eeuw, op basis van archeologisch materiaal. Aspecten van laatmiddeleeuwse-vroegmoderne materiële cultuur; DANIELLE CALUWÉ	400
VINGER AAN DE POLS	
<i>Voor u geknipt</i>	
Wenkende wieken: van vergane glorie tot ecologisch verantwoorde energiebron; DANNY VANLOCKE	419
<i>Museum in de kijker</i>	
Archief in de kijker: Sabena - Air Nostalgie - FotoMuseum Provincie Antwerpen; ELS VERAVERBEKE	423
<i>Voor u gekozen</i>	
De barbier in het Huis van Alijn; ELS VERAVERBEKE	426
Plooiprint 'thesor des ames devotes'; MIEKE DE JONGHE	429
BOEKBESPREKINGEN	
Het West-Vlaams Etymologisch Woordenboek (WVEW) en het Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams Etymologisch Woordenboek (OVEW), F. Debrabandere; JACQUES VAN KEYMEULEN	433
Woordenboek van het Frans-Vlaams. Dictionnaire du flamand de France, C. Moeyaert; JACQUES VAN KEYMEULEN	439
Vogels in volksgeloof, magie en mythologie, Johan Boussauw; JACQUES VAN KEYMEULEN	445
Bèèh...! Groot Dordts volksverhalenboek, Koman (R.A.); GUY HOEBEKE	447
Van de wieg tot het graf. Spreekwoorden en zegswijzen uit de Westhoek, Willy Tillie; MARK ADRIAEN	451
MOZAÏEK	
Thuis bij Thuysbaert. Nostalgische huiselijkheid van op de Lokerse museumzolder; GEERTRUI DAEM	453

Een verloren gewaand schilderij van de Gentse schilder Johan Baptist
Lodewyk Maes (Gent °1794 - Rome †1856); JEANNINE BALDEWIJNS 457

OPROEPEN

Ambacht en Gereedschap, een vereniging om u bij thuis te voelen 469

Van vrijers, vrijsters, marsepein en speculaas 471

Marie Thumas 472

AGENDA

Het Huis van Alijn (Gent) 473

Bond van West-Vlaamse Volkskundigen 474

Stedelijk Museum voor Volkskunde (Brugge) 474

Museum aan de Stroom I Volkskundemuseum (Antwerpen) 476

Museum voor de Oudere Technieken (Grimbergen) 477

VARIA 479

SUMMARIES 481

De Kattenfeesten te Ieper

Annemie Moesen

Inleiding

(1) Dit artikel is een bewerking van mijn doctoraalscriptie getiteld 'De Kattenfeesten te Ieper. Een analyse van de Kattenstoet en het Kattenwerpen aan de hand van de theorie van Hobsbawm'. Het artikel betreft het eerste deel van genoemde scriptie, namelijk een cultuurhistorische beschrijving van de Kattenfeesten te Ieper. In mijn scriptie ga ik na dit eerste deel nog in op Hobsbawms theorie over 'invented traditions' (letterlijk vertaald 'uitgevonden tradities'), geef ik kritiek op zijn terminologie en analyseer ik zowel de Kattenstoet als het Kattenwerpen aan de hand van deze theorie. Helaas neemt het publiceren van de gehele scriptie te veel plaats in beslag. Wie echter geïnteresseerd is in de delen over Hobsbawms theorie en de toepassing ervan op de Kattenstoet en het Kattenwerpen of meer illustraties wenst, kan mij altijd een e-mail sturen op gatinaconbotas@gmail.com

(2) Om op deze vragen een antwoord te kunnen geven, ben ik enkele malen in Ieper geweest om met verschillende mensen te spreken. Na het sturen van een e-mail naar Stedelijke Musea Ieper met de vraag naar meer informatie over de stoet kreeg ik al snel een antwoord. Annick Vandenbilcke vertelde mij dat alle archiefmateriaal over de Kattenstoet zich in het Stadsarchief bevindt. Ze begeleidde mij hier naartoe tijdens mijn eerste bezoek aan de stad. In het archief kreeg ik hulp van Rik Opsommer. Hij beantwoordde mijn vragen en liet me alle affiches en tekeningen van wagens en maskers zien. Omdat deze nergens op het internet te zien zijn, nam ik bij mijn volgende

Wie een bezoek brengt aan de West-Vlaamse stad Ieper, treft er ongetwijfeld een heleboel toeristen aan. De stad heeft heel wat troeven. De Lakenhallen met belfort, de gildenhuisen, de Sint-Maartens-kathedraal en de vestingen en kazematten uit het Vaubantijdperk maken van 'Ypres', zoals de stad in het Engels genoemd wordt, een cultuurhistorisch pareltje. In het buitenland staat de stad echter vooral bekend om de stille getuigen aan de Eerste Wereldoorlog. De Canadese arts John McCrae schreef er tijdens die oorlog het beroemde gedicht 'In Flanders Fields'. De authentieke loopgraven in *Sanctuary Woods*, de dagelijkse *Last Post* onder de Menenpoort, het *In Flanders Fields Museum*, de *St. George's Memorial Church*, en 170 militaire begraafplaatsen trekken onder andere Amerikanen, Canadezen en Britten aan. Ze komen van ver om een kijkje te nemen in en rondom de Belgische stad. Toch ontbreekt er in bovenstaande beschrijving nog een belangrijke Ieperse troef: de Kattenstoet en het Kattenwerpen. De stoet baant zich eens om de drie jaar een weg door de straten van de stad, gevolgd door het Kattenwerpen aan de Lakenhallen. Beide evenementen worden door velen gezien als authentieke tradities of folklore. In dit artikel wordt een cultuurhistorische beschrijving gegeven van deze Kattenfeesten. (1) Hoe zijn ze ontstaan en waarom? Wat houden deze evenementen in? (2)

1. Ieper, de Kattenstad

Jan Breyne, stadssecretaris van Ieper, noemt in *Portret van Ieper, een stad* (2000) Ieper de 'kattigste' stad van de wereld. Het dier is er alom tegenwoordig. Op een glasraam in de Raadzaal van het Stadhuis staat een kat afgebeeld naast een nar. Beide zijn symbolen van de Ieperse folklore. Ze zijn te zien als vergulde nokversiering op het dak van de lakenhal. Op een Belgische postzegel uit 1959 staat een nar afgebeeld, gekleed in rood en wit (de Ieperse tweekleur) en jonglerend met kleine katjes. In het *In Flanders Fields Museum*, geopend in april 1998, kunnen pluchen katjes gekocht worden met de tweekleur rond de nek. Gordijnspecialzaak 'Delboo Interior', gelegen aan de Grote Markt, heeft een kat in haar logo, evenals souvenirwinkel 'Minneke Poes'. Dan is er natuurlijk nog de Kattenstoet gevolgd door het Kattenwerpen. Tijdens dit laatste evenement worden gelukkig geen echte dieren meer gebruikt zoals dat vroeger het geval was. De grote stoet vond voor het eerst plaats in 1955. Tijdens de beginjaren kreeg de stoet soms hooggeplaatste figuren over de vloer. Zo werd hij in

1957 bezocht door de toenmalige Belgische koning Boudewijn. Prins Albert en prinses Paola (nu koning en koningin van België) zaten in het publiek tijdens de stoet van 1961. Ook nu nog wordt er voor elke Kattenstoet een uitnodiging verstuurd naar de Belgische koninklijke familie. Het woord 'Kattenstoet' klinkt mensen die er nog nooit van gehoord hebben vaak komisch in de oren. Daarom wordt er in dit artikel een beschrijving gegeven van deze optocht, voorafgegaan door een historisch kader van het Kattenwerpen.

2. Historisch kader van de Kattenstoet en het Kattenwerpen

2.1. Kattenfoltering in de Europese middeleeuwen

Hoewel Ieper niet de enige stad is waar katten gebruikt werden als slachtoffer bij allerlei volksspelen, is ze wel een van de weinige steden

bezoek een digitale camera mee om foto's van de affiches en andere leuke Kattenstoetattributen te maken. Ik bracht ook een bezoek aan de Dienst Toerisme, gelegen in de Lakenhallen, naast de souvenirwinkel van het In Flanders Fields Museum. Daar interviewde ik Peter Slosse, hoofd van deze dienst. Bij de balie kreeg ik ook een tekst gebaseerd op de oude stadskronieken. Hoewel het archief tijdens de Eerste Wereldoorlog volledig verwoest werd, zijn sommige kronieken over Ieper elders bewaard gebleven, in andere archieven of bibliotheken. Ook zijn bepaalde kronieken voor de oorlog uitgegeven waardoor ze verspreid raakten buiten Ieper en zo de oorlog overleefd hebben. De secundaire informatie in deze tekst zonder naam was zeer bruikbaar voor mijn scriptie en dus ook voor dit artikel. Over de auteur kon niemand mij echter iets vertellen. Ook over het jaar van uitgave kon niets met zekerheid gezegd worden, hoewel men gokte op 2000 als jaartal. Wanneer ik in dit artikel verwijs naar deze tekst zal ik het hebben over de 'naamloze tekst'.

Afb. 1. Reus Mineke Poes op de kافت van een toeristische brochure, Ieper 1979.

waar dit ritueel nog steeds plaatsvindt, zij het met pluchen in plaats van met echte katten. In de middeleeuwen werd de kat tijdens de 'Kattefoor' op veel plaatsen in West-Europa publiekelijk gepijnigd en gedood. Toen de Prins van Oranje en de Hertog van Anjou in juli 1582 Brugge bezochten werden ze er volgens de naamloze tekst 'zeer heuslyk bewelkomt, en met prachtige toestel ontfangen' (2000). Dit 'prachtige toestel' bestond uit een schip met een hoge mast dat midden op de Grote Markt stond. Op het schip bevonden zich op verschillende plaatsen vuurwerk en, met kettingen vastgemaakte, levende katten. Nadat het vuurwerk aangestoken werd, klonk er een mengmoes van knetterend kruid en gemiauw van katten. Toen het schip uiteindelijk vuur vatte, kwamen de dieren om in de vlammen. In Luik was men iets minder wreed. Tijdens een kattenwedloop werden alle katten die deelnamen voorzien van een halsbandje met daarop een zegel. Bij het starten van de race, in de afgesproken herberg, openden de eigenaars van de dieren hun mand of zak en lieten de daarin geplaatste katten vrij. Een hesp of zilveren lepel was voor de eigenaar wiens kat het eerst thuis was. Stephen Budiansky heeft het in *Het karakter van katten* (2002) over een aantal Franse steden waarin de dieren op Sint-Jansdag, eind juni, in een vreugdevuur geworpen of op een paal midden in het vuur geplaatst werden. In Metz werden ze op die dag verbrand in een kooi om zo de boze geesten weg te houden. Die gebruiken kwamen tot ver in de achttiende eeuw voor. Volgens de naamloze tekst gebruikten de inwoners van Store Magleby in Denemarken de kat als slachtoffer in een volksspel (2000). Het dier werd in een ton geplaatst waar ruiters onderdoor moesten rijden met een knuppel in de hand. Degene die de kat uit de ton bevrijdde, was de winnaar. Dit gebruik was ook bekend in de Nederlandse steden Bergeijk, Irnsun (waar de spelers 'kattenknepplers' genoemd werden) en Westerwolde. In West-Friesland bestaat dit spel nog, al wordt er vandaag de dag een houten kat gebruikt. De uitdrukking 'Steffen uit de ton jagen' (de kat uit de ton knuppelen) is in Westerwolde nog steeds bekend. Volgens de naamloze tekst was er nog een ander gebruik bekend: "Ook stelde men klavecimbels van katten op, die dan Kattenmuziek verwekten, doordat een speler op hun kop hamerde en aan hun voorpoten trok, terwijl een kameraad hen aan de staart rukte." Een variant van het kat-in-de-ton-spel was in Schotland bekend. Daar moesten de deelnemers met een stok, die een lans voorstelde, onder de ton doorrijden en proberen de bodem eruit te stoten. Wanneer dit lukte en de kat er levend uit kwam, joeg het volk het dier op om het uiteindelijk te doden. Dit werd een 'cat-race' genoemd. Ook in Ieper werd er tijdens de 'kattenfoor' aan kattenknuppelen gedaan, een gebruik dat nu niet meer bestaat in de kattenstad. De naamloze tekst heeft het over het volksvermaak in Engeland: "De kat in de korf' was het gewone uithangbord der zoetelaarstenten op de Thames wanneer deze stroom bevroren was. In 1762 was dit nog te

Afb. 2. Het kattenwerpen door de nar te Ieper. Foto: Breyne, J. (2000). *Portret van Ieper een stad* (2e dr.) Tielt: Lannoo.

11-12-13-18-19-20-21 JULI 1959

zien. En dit was geen geschilderd uithangbord, maar een levende kat, die in een korf of kooi gesloten was. Zodra er voldoende deelnemers waren, werd de kat geschoten.”

Ook werden katten gebruikt om de verwarring te vergroten tijdens riots of rellen van allerlei aard. De dieren werden dan door de lucht geslingerd en kwamen vaak op de hoofden van de opstandelingen terecht. Tijdens ‘Whipping the cat’, een ander Engels spelletje, werd een kat met een zweep geslagen totdat ze dood neerviel. Uit de toeschouwers klonk dan een luid ‘hurrah!’. In 1850 was op het uithangbord van de herberg in het dorp Albrighton de afbeelding te zien van een man die een kat zweepslagen toediende. Eronder stond geschreven: “The finest pastime, that is under the sun, is whipping the cat at Albrighton”.⁽³⁾ In Parijs kende men een jaarlijks gebruik waar zelfs alle Franse koningen van Lodewijk XI tot Lodewijk XV aan deelgenomen hebben. Op de Place de Grèves, het plein in Parijs waar vroeger de meeste executies plaatsvonden, werd de ‘Perche de Bihourdi’ opgericht, een boom van 10 vademen of zo’n 18 meter hoog. Een ton of korf met daarin één of twee dozijn katten, veroordeeld om levend verbrand te worden, werd aan deze boom gehangen. Daarrond werden “dix voies de grosses bûches, deux cents cotrets, cinq cents beurrées et vingt-cinq bottes de paille”⁽⁴⁾ gestapeld: houtstronken, bussels stro en sprokkelhout. De brand werd meer dan eens door de koning zelf aangestoken.

Afb. 3. Kaft van het programma-boekje bij de leperse kattenstoet van 1959.

Afb. 4. Gelegenheidsbierpot bij de kattenstoet.

(3) naamloze tekst, 2000

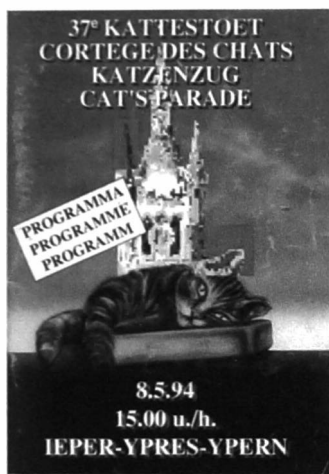
(4) idem

2.2. Reden van de kattenfoltering

Het geven van een reden voor het geselen en doden van katten als vermaak van het volk, is niet gemakkelijk. Er bestaan verschillende verklaringen voor, maar welke de juiste is, is niet duidelijk. De geschiedenis van de Kattenfeesten is een mengeling van waarheid en fantasie, van legenden en historische feiten. Een wijd verbreid beeld is dat van de kat als trouwe kompaan van de heksen en als helper van de duivel. Dat beeld komt nog steeds terug in de populaire cultuur van tegenwoordig. De tv-serie *Sabrina the Teenage Witch* (1996) gaat over drie moderne heksen die een huis delen met Salem, een sprekende kater. In de film *Constantine* (2005), gebaseerd op het stripverhaal *Hellblazer* (1988), brengt het hoofdpersonage een bezoekje aan de hel. Om de oversteek te maken, gebruikt hij een zwarte kat "because they're already half-way in". *De kattige kat* (1986), nummer 205 van de stripverhalenreeks Suske en Wiske, speelt zich gedeeltelijk af in Ieper. Het Kattenwerpen en het feit dat de stad een 'kattenstad' is, waren een inspiratie voor dit album. Een heks, genaamd Tuttebel, wil wraak nemen op de stad omdat ze er in de middeleeuwen als kat van de Hallentoren gegooid is. Als haar plan om de Menenpoort te vernietigen mislukt, probeert ze de Hallentoren te doen instorten. Lambik lokt haar, vermomd als stadsnar, de toren in. Eenmaal boven verandert Tuttebel zich in een kat en valt Lambik aan. Deze valt uit de toren, maar kan zich redden en zorgt ervoor dat Tuttebel, voor de tweede keer in haar leven, van de Hallentoren naar beneden stort. Ze maakt zich hier echter niet druk om en zegt: "Er kan mij niets gebeuren. Ik ben een kat en onkwetsbaar." Tijdens haar val verschijnt er echter een donkere wolk naast haar met hierin de duivel. Deze vertelt haar dat het de negende keer is dat ze zich in een kat veranderd heeft en dat de duivel haar dan komt halen. Dit soort voorstellingen van katten in de hedendaagse cultuur draagt bij tot het feit dat veel mensen denken dat de kattenmarteling een gevolg is van de associatie van de kat met duistere krachten. Ook volgens Breyne (2000) hebben de gebruiken hun wortels in bijgeloof. Hij noemt het bezweren van boze geesten als oorzaak en vertelt dat de dieren gebruikt werden om de duivel te dwingen een of andere gunst toe te staan. In die tijd werd gedacht dat Satan een kat niet kon zien lijden en daarom toegevingen deed. Rituele handelingen zoals hierboven vermeld, gaven aanleiding tot volksfeesten die bleven voortbestaan terwijl de oorspronkelijke reden ervoor vergeten werd. Bruce Fogle meent in zijn *Nieuwe Encyclopedie van de Kat* (1997) dat de reden voor deze associatie met het kwaad gezocht moet worden bij de Kerk. Katten werden in verband gebracht met toverij en heidendom. Dit gebeurde omdat de Christelijke Kerk alle andersdenkenden afdeed als ketteren en hen vervolgde, en omdat deze mensen, door de Kerk, vaak met katten geassocieerd werden. Fogle zegt dat katten voor het eerst door de Kerk

geassocieerd werden met het kwaad in de zevende eeuw. In die tijd werden de aanhangers van het Dualisme er door de Kerk van beschuldigd de duivel te aanbidden in de vorm van een zwarte kat. Reden hiervoor was hun geloof in zowel de leer van Jezus, Boedha als Zarathustra. Deze laatste was een Perzische profeet en de grondlegger van het Zoroastrisme, de (staats)godsdienst van het Oude Perzië en nog steeds een religie in het huidige Iran. In 1232 werden ketters die de duivel, vermomd als zwarte kat, zouden aanbidden, door Paus Gregorius IX vervolgd. Volgens de internet-encyclopedie Wikipedia werden ook de Tempeliers of Orde van de Arme Ridders van Christus en de Tempel van Salomo, aan het begin van de 15de eeuw ervan beschuldigd de duivel in de gedaante van een zwarte kat te vereren. Deze ridder- zowel als kloosterorde, werd in 1118 gesticht door Hugues de Payen, een edelman uit de Champagne. Haar doel was het beschermen van de pelgrims naar het Heilige Land. Het was niet al oorlog wat de klok sloeg tijdens de kruistochten. Tijdens langere vreedzame periodes legden de Tempeliers contacten met de Arabische bevolking en leerden zo een levenskunst, filosofie en wetenschap kennen, die toen nog onbekend was in Europa. Jonge ridders werden voorbereid op gevangenneming door de Mohammedanen. Ze werden daarbij gedwongen een afgodsbeeld in de vorm van een kat te aanbidden. De geruchten over dit beeld werden door hun vijanden verspreid en in het nadeel van de Tempeliers uitgelegd.

De 15de eeuw kende volgens Fogle in heel Europa een heropleving van heidense rituelen waarin de kat als teken van vruchtbaarheid gezien werd. Aanhangers hiervan werden door de Kerk al snel beschuldigd van ketterij en toverij. Ook werd de kat in verband gebracht met de Islam. In deze godsdienst bestond, en bestaat er nog steeds, een grote waardering voor de kat. Dit is het gevolg van verhalen waarin het dier geassocieerd wordt met de profeet Mohammed. Een van de verhalen gaat over Muezza, een kat die bij de profeet in huis woonde. Het dier was in slaap gevallen op de mouw van Mohammeds kleed, terwijl deze aan het werken was. Toen hij klaar was met zijn werk en zag dat zijn geliefde kat sliep, wilde hij haar niet wakker maken en sneed, uit respect voor het dier, een stuk van zijn mouw af. Katten mogen vandaag de dag nog steeds vrij elke moskee betreden. Door de katholieke Kerk werd de Islam, en hiermee het houden van een kat, in de middeleeuwen gelijkgesteld aan ketterij. Stephen Budiansky ontkent het martelen van katten in vroegere tijden niet, maar volgens hem wordt er sterk overdreven als het gaat om de omvang ervan in middeleeuws Europa. De dieren werden niet ineens massaal omgebracht in de middeleeuwen. Katten werden niet enkel vereerd door heidenen in de Oudheid. Net zo min als ze enkel door gelovigen en in de middeleeuwen gedood werden. In alle tijden werden er zowel katten vertroeteld als gedood, door verschillende groepen van mensen. Hoewel ze de

Afb. 5. Kaft van het programma-boekje bij de leperse kattenstoet van 1994.

metgezellen waren van heksen, waren ze tegelijkertijd het troeteldier van miljoenen mensen. “Het is duidelijk een verdraaiing van de geschiedenis om te beweren dat er in de middeleeuwen sprake was van een algemene anti-kattenbeweging onder auspiciën van de christelijke kerk, een soort katteninquisitie.”⁽⁵⁾

Ook bij de oorzaak van de kattendoding plaatst hij een vraagteken. Volgens hem hadden vrouwen die in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd ervan beschuldigd werden heks te zijn, een groot aantal verschillende gezelschapsdieren. De reden dat wij een heks nog steeds associëren met een kat heeft gewoon te maken met het feit dat het beeld van een oude vrouw (die het meest van hekserij beschuldigd werd) met een kat als huisdier veel aannemelijker is dan dat van een oude vrouw met bijvoorbeeld een varken of een geit. De geheimzinnigheid die katten omhult, speelt evenzeer een rol. Dankzij de zachte kussentjes onder hun poten kunnen ze zich onhoorbaar voortbewegen, om dan plots met gloeiende ogen uit het niets te voorschijn te springen. In de middeleeuwen, toen mensen erg vatbaar waren voor bijgeloof, lieten deze dieren een griezelige en mysterieuze indruk na. Het verhaal van de Kerk die de kat gebruikt als onschuldig slachtoffer in de strijd tussen de Kerk en de heidense godsdiensten doet Budiansky eveneens teniet: “Ook zijn er gegevens die suggereren dat een groot deel van het volksgeloof over de slechtheid van katten en de gevaren van nachtelijke ontmoetingen met een kat niet het werk was van de kerk in haar poging om heidense godsdiensten in een kwaad daglicht te stellen noch een afspiegeling van de macht die katten zogenaamd zouden hebben op beoefenaars van deze heidense godsdiensten, maar eerder voortsporen uit de fantasie van smokkelaars en valsemunters - die een goed verhaal verspreidden om nieuwsgierige boeren 's nachts binnenshuis en uit de buurt van hun illegale praktijken te houden. Het feit dat katten zo wijdverbreid waren maakte hen natuurlijk perfect geschikt voor die rol, omdat iedereen die 's nachts naar buiten ging ook een grote kans had om er een tegen te komen”.⁽⁶⁾

Wat was dan wel de oorzaak van het gebruiken van katten in allerlei volksspelen? Een aannemelijke reden is dat er gewoonweg teveel katten waren. De dieren waren zo talrijk aanwezig in de Europese steden, dat ze een last waren. Vooral de luide kreten waarmee ze in februari en maart de nachtrust verstoorden in straten, op vuilnisbelten en openbare pleinen, werd niet erg op prijs gesteld. Nu nog kampt men op veel plaatsen ter wereld met een teveel aan zwerfkatten, die zich in een snel tempo voortplanten. Een probleem dat gemakkelijk op te lossen is door het vangen en steriliseren van de dieren. In de middeleeuwen stond de dierengeneeskunde echter nog niet zo ver en werd de buitensporig grote hoeveelheid katten een gemakkelijk doelwit

(5) Budiansky, 2002, pp. 42-43

(6) idem

voor dronkaards en mensen die uit waren op het plegen van geweld. Op plaatsen in de wereld waar katten eerder schaars waren, werden ze heel anders behandeld en moesten kopers veel geld neertellen voor een exemplaar. Budiansky haalt een voorbeeld aan uit de Verenigde Staten. “In 1854 betaalde een kolonist in Minnesota vijf dollar voor een kat bij de handelspost in Fort Snelling (...), en beschouwde hij zich als een geluksvogel dat hij er nog een had kunnen krijgen”. (7) In Zuid-Dakota werden katten in 1874 per pond lichaamsgewicht verkocht. Grote dieren leverden dan ongeveer 30 dollar op, vandaag de dag vergelijkbaar met 500 dollar of zo’n 410 euro.

Het standhouden van het Kattenwerpen te Ieper was volgens Breyne (2000) een gevolg van de grote hoeveelheid dieren die aanwezig waren in de stad. Ieper was een lakenstad en dankte zijn welvaart aan de lakennijverheid. De wol, die werd ingevoerd vanuit Engeland, werd opgestapeld in de Lakenhallen totdat ze verkocht werd aan de ambachtslieden. Nadat de wol was verwerkt tot laken, kwam ze terug in de hallen terecht waar ze bleef liggen tot het tijd was voor de jaarmarkt. Het laken trok echter muizen aan, die er zich tegoed aan deden en zich nestelden en voortplantten in de stof. Als oplossing voor dit probleem besloten de inwoners van Ieper om een aantal hongerige katten los te laten in de Lakenhallen. In het begin ging alles goed. De katten aten de muizen op en het laken was gered. Maar al snel werd ontdekt dat het plan een nadeel had. De katten gaven zich niet alleen over aan hun jacht- maar ook aan hun voortplantingsdriften. In plaats van met een overschot aan muizen en ratten zat Ieper na een tijd met een overschot aan katten. Er werd niets beter op gevonden dan de dieren van de Hallentoren te gooien als middel ter verdelging. Is het Kattenwerpen te danken aan één of ander volks ritueel, waarvan de oorspronkelijke oorzaak vergeten is? Of lag de haat van de Kerk ten opzichte van de Islam aan de basis van de kattenfoltering? Is het evenement blijven voortbestaan omdat er te veel katten waren in Ieper? De echte reden zal waarschijnlijk nooit aan het licht komen. Feit is dat het werpen van katten in de West-Vlaamse stad al een hele tijd aan de gang is en nog steeds plaatsvindt.

2.3. Het Kattenwerpen in Ieper

Volgens Breyne staat er in de oude kronieken van het einde van de 18de eeuw dat er in 3842 voor Christus katten aanbeden werden in Ieper: “Anno 3842 wierd binnen Iper opgeregt eenen marbelen pilaer tusschen de groote Mark en de riviere: men meent dat sij stond op de zelve plaetse daer nu de Hallethoren staet. Men klom rond dienen pilaer met 24 steenen trappen, op welke pilaer stond eene groote kopere katte met twee jongen, die het volk daer quaem aenbidden en sacrificien doen van beesten.” (8)

(7) 2002, p. 47

(8) Breyne, 2000, p. 57

Afb. 6. De koets met de Markies en Markiezin in de kattenstoet van 1985. Vooraan zit de Staatsiekat Greet Devos.

Afb. 7. Ann Devos als Staatsiekat in de kattenstoet van 1984.

Dit bericht kan niet op waarheid berusten aangezien Ieper in 3842 voor Christus nog niet bestond. Op de plek waar de stad nu ligt, was er in die tijd nog niet eens sprake van een stad of nederzetting. Of deze kronieken altijd even waarheidsgetrouw en historisch correct zijn, valt te betwijfelen aangezien, zoals reeds vermeld, een groot deel ervan vernietigd werd tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het werpen van levende katten vanuit de Belfortoren gebeurde in Ieper met korte of langere tussenpauzes tot in 1817. Wanneer dit ritueel voor het eerst plaatsvond, is niet zeker. Controversiële geschiedenis, maar wel het vermelden waard, is het verhaal van de Catten, of Chatti, een stam die meer dan tweeduizend jaar geleden in het voormalig prinsdom van Hesse (Duitsland) leefde. Volgens Hendrik Adriaen (1948) trokken ze tijdens de volksverhuizing naar België waar ze zich aan de kust vestigden. De Catten waren heidenen die Wodan, Thor en Freia aanbaden. Ondanks de Christelijke zendelingen die tijdens de eerste eeuwen van het Christendom in de kuststreek aankwamen om het volk te bekeren, bleven ze hun heidense goden trouw. Ze richtten zelfs feesten en stoeten op waarbij godenbeelden gedragen en dieren geofferd werden. Toen in 700 na Christus dan toch alle volkeren bekeerd waren, moest dit gevierd worden. "In den loop der jaren 700 was de bekeering van het volk voltrokken en de zege moest gevierd worden. Wij waren dan in eenen tijd van ongeleerdheid en ruwe zeden en een zegeteeken was te zoeken. Misleid door den klank van het stamwoord Catt, vielen de gedachten op eenige onschuldige, levende katten, die van de hoogste gebouwen nedergeworpen werden. En zoo ontstond het Kattenwerpen. Niets over het instellen der Cattefeest en het Kattenwerpen tot onder het bestuur van Boudewijn

III, graaf van Vlaanderen, gestorven in 961. Deze beval toen, als teeken der bekeering der ingezetenen, eenige katten van eenen der drietorens van het kasteel in den Kortten Meersch af te werpen, den Woensdag voor Assencioens jaarmarkt, zijnde daags voor O. H. Hemelvaart. In het vervolg wierden deze geworpen van den toren van St Martinuskerk en later den Hallentoren.”⁽⁹⁾

Breyne geeft echter 962 aan als het jaar waarin Graaf Boudewijn II (niet Boudewijn III waar Adriaen het over heeft) van Vlaanderen voor het eerst levende katten van de toren van zijn kasteel laat werpen. Hij zegt terecht dat men dit in twijfel kan trekken. In dat jaar, het stichtingsjaar van Ieper, was de stad “niet meer dan een landhoeve tussen de moerassen”.⁽¹⁰⁾ Volgens de naamloze tekst (2000) zijn stadsrekeningen uit de jaren 1410-1420 de oudste authentieke documenten waarin er over het Kattenwerpen werd geschreven. Of het hier gaat om de aankoop van enkele katten in een periode waarin de dieren schaarser waren, is niet duidelijk. Heel wat informatie over het Kattenwerpen is te vinden in oude kronieken van de stad. Zoals reeds vermeld zijn deze niet altijd even waarheidsgetrouw of historisch correct. Aangezien er weinig andere informatie over het Ieperse kattenritueel bestaat, loont het toch de moeite enkele data nader te bekijken. De kronieken brengen het Kattenwerpen vaak in verband met de O.L.Heer-Hemelvaart-foor die al in 1127 bestond. Nadat de foor in 1476 verplaatst zou zijn naar de tweede week van de Vasten, werden de katten, op wat ‘Kattenwoensdag’ genoemd werd, naar beneden geworpen. Een bepaalde kroniek vermeldt dat de dieren in het begin uit de Sint-Maartenskerk en sinds 1231 uit de Belforttoren gegooid werden. Volgens een andere kroniek werd deze laatste toren pas in 1304 voltooid. Uit teksten van het dagboek van Augustus van Hernighem, een kroniekschrijver, kan men opmaken dat het aantal katten dat geworpen werd, een symbolische waarde had. In jaren dat het met de stad niet zo goed ging werden er meer katten geworpen dan in goede jaren. In 1594 bijvoorbeeld, een jaar waarin de zaken een gunstiger uitzicht hadden, werden er slechts drie katten gegooid. Waarom is niet duidelijk. Zoals al gezegd kende het Kattenwerpen korte en langere perioden waarin geen dieren van de toren gegooid werden. Volgens de kronieken werden deze feesten afgeschaft wanneer vreemdelingen het gezag in Ieper overnamen. Nadat de Gentse calvinisten het in 1578 voor het zeggen hadden, verboden zij het Kattenwerpen dat echter in 1590 weer hernomen werd. De naamloze tekst (2000) haalt Augustyn van Hernighem aan als kroniekschrijver. Deze vertelt dat men op 21 maart 1590 voor het eerst in dertien jaar weer katten van het Belfort wierp. Om half vier werden twee katten naar beneden gegooid: “1590. Op den eersten dach vande Ypermaert zoo waerender eenighe lakenen ter halle, van Tyssele moest ontrent 50 halfve stametten ende lakenen ende de heeren vander wet hebben die

(9) 1948, p. 1

(10) 2000, p. 57

beschonken met zes kannen wyn. Ende den dysendach es oock ghepasseer, maer daer was luttel vreempt volck, de redene es vooren ghezeyt om den schamelen tyt. Ende den derden dach woensdach den 21 marte zoo hebben de heeren vander wet toe ghelaeten dat men de catten werpen zoude, twelcke niet en hadde ghebuert in 13 iaar, ende naer de noene ontrent den 3 heuren zoo maexte men ghereetscap, men stack een plancke uut ten fanegaete op het belfroot ende de schalmeyen speilden met dat 3 heruen en half slouch ende de degheledeckere Jan van Damme stondt op de plancke ende wierp twee catten. Daer was menich jonck mensche diet noyt ghezien en hadde, twas hemlieden nieuwe.”

Veel kinderen en jongeren hadden dit nog nooit meegemaakt aangezien het Kattenwerpen dertien jaar lang niet had plaatsgevonden. Een jaar later werden weer twee katten naar beneden geworpen: “1591. Op den derden dach van de feeste woensdach zynde heeft men naer de noene twee catten gheworpen van tbelfroyt, twelcke inne veele jaeren niet en hadde ghedaen ghezyn meer dan tiaer voorleden 90. Ende daer en wasser maer twee ghesmeten naar den tyt.”

In 1594 werden tijdens de ‘foor’ of kermis weer enkele katten van het Belfort gesmeten: “1594. De VII, VIII, IX marte zoo wast Ypermaert ende daer stonden craemen ende alder ander gaet ter vente... ende den derden dach tswoensdachts zoo smeeften de katte ende omme te brynghen op de oude coustume zoo wierder drie gheworpen ende de zack gheschuut om tghemeene wat te couragieren, want tscheen dt nu wat beghonste te beteren den tyt, want elck hoopte dattaccoort ofte den jpays zoude moeghen ghevoordert wezen...”

In een andere kroniek staat een beschrijving van het grappigste kattefeest ooit. In 1699 viel een van de geworpen katten op de kop van de ezel van een kaasverkoper. De ezel schrok en vluchtte weg, een pad van vernieling achter zich latend. Uiteindelijk kreeg de verkoper zijn ezel weer terug en bracht een bezoek aan een herberg. Toen hij de waardin zijn kaas wilde laten zien, sprong de geworpen kat uit de kaaskorf. Het springlevende dier ontsnapte en liet op zijn beurt een pad van vernieling na. Nadien zijn er nog verschillende liederen en gedichten gewijd aan zowel de kat als de ezel: “Anno 1699 op de woensdag in de Kattefeeste, isser binnen Ypres, een seer kluchtig geval gebeurt, in het smijten der Katte; Daer was op dien dag, eenen man van Belle gkomen met naeme Lucas Longerspreij, in de wandeling genaemt kaesbolle, dese was gewoone alle weke van Belle naer Ypre te komen met eene muiljette met twee korven Belsch kaesen; dus met de kattefeeste op den woensdag in stadt gekomen sijnde, omtrent den tydt dat men s’achternoens de katte smeeft, is met sijn muillette en belsche kaesen, gaen staen om de katte te sien smijten, omtrent de

Afb. 8. Vallende kat aan de leperse hallentoren. Tekening Stephanie Padmos, illustratrice.

kanons, die alsdan stonden bij de hoofdwacht; dus in het smijten der katte wiert onder ander van den hallethoren afgesmeten eenen groote dog jonge peckswarte katte, de welke juijste viel op den kop of muijle, van desen kaesmarchands muijlette waer door die beeste verschie-tende, is van benauwtheydt zijn meester ontsprongen, en sig omkeere-nde is gelooopen recht in de pottetraemen, stampende veel potten in stucken, smijttende het huijseken omme daer de vrouwe in sat, soo dat sij daer onder als gedolven lag; desen kaesboer, achter sijn muij-lette, met menigte volk lopende, om dese te vangen, dus is hij geloo-phen in de antwerpstraete, ende heeft aldaer eene stande met keiremelk die voor de deure stondt omverren gelooopen, van daer liep zij naer de poorte, maar de schildwacht hoorende roepen: arret, arret, greep den muijlezel vast, maer wiert van dese voortgesleept tot op de brugge, alwaer dat hij van dese beeste gedromt wiert van de brugge in het water; en hadde desen schildwacht (die eenen franschen switser was) niet kunnen swemmen hij hadde moeten verdrinken: ten eynde wiert dese muijlette van de commisen vast gehouden, ende aan sijnen meester wederom gegeven: dus is kaesbolle met zijn muijlezel gegaen naer de valke op de markt, alwaer hij gewoon was te logieren, en zijn beeste in den stal gedaen hebbende, is binnen bij de weerdinnen ge-gaen, die hem vraegde of hij schoone kaesen hadde medegebracht, waerop hij dan antwoorde van ja: dus sij begeerig sijnde om eene te koopen, heeft eene van sijn kaeskorven gaen haelen, ende seyde, daer kiest dat u best aenstaet: nota de weerdin was besig op haeren toog met een comme wijn te bereiden, sij dat werck verlaetende, gaet den kaescorf ontdecken om eenen kaes daeruijt te kiezen, maer siet die selfste zwarte katte springt uijt dien korf haer op de borst dat zij achter over viel, en springt van daer op den toog, in de kommen met wijn, dus van alle het volk die daer was vergaegt sijnde, vliegt door den glasvenster, en springt vierkante in de seule vol soetemelk van een melkboerinne, die juijst daer voorbij passeerde, om haer melk te dra-gen naar de backerie, dese melkboerin daer af verschietende, ende mits het glets weder valt met beijde haere seulen in de greppe, maer de katte sprong in de backerie genaemt den Boir, nevens de Valcke, welke katte van den backer is behoeden ende voorts langen tijd gequeeckt geweest, aen welk belachelijk voorval, vele liedekens ende andere gedichten seer vermaeckelijk wierden gemaekt, soo van de muijlette als van de swarte katte.”

Volgens de naamloze tekst schreef ene Aert Hierax in 1714 een boekje over het Kattenwerpen, genaamd *Korte Uijt-legghinghe eenigher godtvruchtiger ghewoonten vande borghers van Iper, namentlijck van 't smijten der Catten, door Aert Hierax, borgher van Iper*. Hij vertelt hierin dat het Kattenwerpen in 1714, na een onderbreking van onbe-kende duur, weer doorging. De herneming was slechts van korte duur, want volgens een van de kronieken hield men er 1717 weer mee op

onder druk van weer een andere 'vreemdeling', namelijk de Nederlanders: "Op den elfsten van Maert, wesende Woensdag in de Kattefeeste van het jaer 1716, heeft een zekeren timmerman die wrochte in het Stadhuys met naeme Gillis Popeliere, voor den laets en keere de katten gesmeten van den Hallentoren, hetwelke op dese wijze alle jaren pleegde te geschieden, te weten: Den man die de katten smeed was in een rooden baey ofte veste ende stont op een plankiet dat uytgestoken was door het vensterken boven de balkon der haentjes, wat hoger als het carillon, ende hadde aldaer drie a vier jonge katten in eenen zak, dewelke hij een voor een uyttrok, ende tusschen het geklank van het klokkespel met de kat in de hand, aldaar danste en veel kabriolen maakte, en dan de katte smeed met vollen zwier op de markt onder volck, 't welck alsdan bij duizenden daer vergadert zijnde, kriede van menschen, mits het seer kurieus ende aengenaem om zien was. Dit is alsdan den laetsten keer geweest dat men in de Kattefeest de katten gesmeten heeft. Men segt dat men deze fraeye ende seer vermaeckelijke saeke heeft achtergelaten omdat de Hollanders daer in Ypre in garnisoen lagen, de Yperlingen schimwijze altijd noemden de Kattesmijters."

Een meer betrouwbare bron is Jean Jacques Lambin, een Ieperse archivaris die stierf in 1841. Volgens de naamloze tekst (2000) is hij meerdere malen getuige geweest van het Kattenwerpen: "In 1813, den tienden Maerte Woensdag in de koude Yprefeeste, ten 3 ure namiddag, wierd onder het spelen van de beyaerd, de katten afgesmeten van den Hallentoren, gelijk sedert aloude tijden gepleegd werd". Hij was er bij toen in 1817 de laatste levende katten van de toren geworpen werden. Volgens Lambin heeft de allerlaatste levende kat de val overleefd. Het beestje ging er zo snel als het kon vandoor, niet van plan zich nog een keer voor hetzelfde doeleinde te laten vangen: "Alors, comme par le passé, la personne commise à cet effet, et qui portait ordinairement une veste rouge et un bonnet blanc orné de rubans de couleur, jetait en bas, et dans le peuple, l'animal que l'on voulait immoler, et qui quelquefois, malgré la hauteur de la chute, ne se fit aucun mal et courut de manière à ne plus de laisser prendre pour semblable cérémonie."

Van 1817 tot aan de Eerste Wereldoorlog bleef er van de Kattenfeesten in Ieper enkel nog het spelen van de beiaard op kattenwoensdag over. Tijdens de oorlog werd Ieper verwoest, maar nadien herstelde de stad zich echter langzaam maar zeker. Tegen de zin van veel Britten, die de ruïnes wilden behouden als 'zone van stilte', werd ze in haar oorspronkelijke stijl heropgebouwd. Winston Churchill zei hierover: "Ik zou alle ruïnes van Ieper willen behouden: er bestaat in de hele wereld geen heiliger plaats voor het Britse volk".⁽¹⁾ Dat Britse volk bezoekt vandaag de dag nog steeds massaal Ieper, ruïne of niet.

(1) Breyne, 2000, p. 77

2.4. *Ontstaan van de Kattenstoet*

In 1938 kwam de katten traditie weer tot leven. Een Kattenstoet, met muziek en de nar, vergezeld van negen ereknappen die elk een pluchen kat droegen, ging op 13 maart van dat jaar van het stadhuis naar het belfort. Daar vond eerst een feestje voor de kinderen plaats, waarbij katten in celluloid, een soort plastic, uitgegoid werden. Nadien volgde een korte pauze met muziek van de beiaard en een concert van Thebaanse trompetten. Terwijl de nar of 'potsenmaker' de toren beklom om de pluchen katten naar beneden te gooien, dwarrelden witte en rode papiersnippers naar beneden. In de voormiddag waren de mensen al toeschouwer geweest van de 'Kattenkoers', een wielervedstrijd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de Kattenstoet weer stilgelegd, maar op 17 maart van 1946 werden er weer pluchen katjes gegoid, voorafgegaan door een kleine stoet en de veroordeling van de kat op de Grote Markt. Volgens een anoniem boek genaamd *Wevend aan het verleden. Liber Amicorum O. Mus* (1992) waren het Kattenfeest en -werpen in die tijd "niet veel meer dan een gewoon kermisfeest en folkloristisch een eerder zielig vertoon".⁽¹²⁾ De burgemeester van dienst, Jan Vanderghote, droomde er al van om de kleine stoet uit te breiden. Die droom werd waargemaakt door zijn opvolger Albert Dehem. Aan het begin van de jaren 50 doken er overal nieuwe folkloristische stoeten op. De Berenstoet in Zwevegem werd al genoemd en in 1954 ging in Wingene de Breugelstoet uit. Het was het ideale moment om een grote Kattenstoet in het leven te roepen. Samen met enkele grote Ieperse namen zoals Octaaf Mus en Daniël Merlevelde, creëerde Dehem volgens de brochure *Kattenhistories* van Breyne, Dejonckheere, Opsommer, Vandenbilcke en Verlinde "een grootse stoet met 1500 figuranten, die allen zouden getooid worden in prachtige kostuums. De fantastische ontwerpen van Frans van Immerseel werden tastbare maskers en indrukwekkende praalwagens".⁽¹³⁾ Op de tweede zondag van de Vasten van 1955 was de eerste grote Kattenstoet een feit. Wat de stoet betekende voor de organisatoren, verschilde van persoon tot persoon. Voor burgemeester Dehem was het een ideale hefboom om Ieper, dat na de oorlog totaal van de kaart geveegd was, opnieuw op de landkaart te plaatsen. Ook wilde hij allerhande relaties nog wat meer, en op een aangename manier, aan de stad binden. Anderen, waaronder Octaaf Mus, wilden de inwoners van de stad opnieuw het 'Iepers gevoel' geven, dat na het oorlogsdrama een beetje verdwenen was. Door de mensen een gemeenschappelijk project te geven, werd er een band tussen hen gecreëerd.⁽¹⁴⁾ Dat Ieper de kattenstad genoemd wordt, is te danken aan de grote stoet, niet aan het middeleeuwse Kattenwerpen. Tot in de jaren tachtig was Ieper meer bekend om zijn Kattenstoet dan om het In Flanders Fields Museum en de talrijke andere oorlogssouvenirs. Het fronttoerisme dat na de Tweede Wereldoorlog ontstond en hordes buitenlanders

(12) *Wevend aan het verleden. Liber Amicorum O. Mus*, p. 14

(13) 2000, p. 6

(14) Breyne, Dejonckheere, Opsommer, Vandenbilcke en Verlinde, 2000

Afb. 9. De wagen met de kattenburcht in de kattenstoet van 1985.

naar Ieper lokte, werd in 1955 naar de tweede plaats geduwd door de Kattenstoet, die lange tijd eenzaam aan de top bleef. De stad heeft daarom veel te danken aan de stoet. Ze heeft Ieper, na de twee wereldoorlogen, weer bekend gemaakt in België en het saamhorigheidsgevoel van de bevolking versterkt. Op dit moment echter kent het frontoerisme een heropleving terwijl de Kattenstoet sinds de jaren negentig nog slechts om de drie jaar plaatsvindt. Dit wil echter niet zeggen dat de stoet geen volk meer trekt, integendeel. Nog elke keer stromen de straten van Ieper vol met stadsbewoners en toeristen die komen kijken naar het spektakel.

3. Wat is de Kattenstoet?

Op zondag 11 mei 2003 ging in Ieper de veertigste Kattenstoet uit. Er werd reeds vermeld dat deze optocht voor het eerst plaatsvond in 1955. Uit beide feiten kan geconstateerd worden dat de stoet niet elk jaar door de straten van Ieper trok. 1985 was een jaar zonder optocht omdat de stad in mei van dat jaar bezoek kreeg van Paus Johannes Paulus II. In 1991 werd, om financiële redenen, besloten de frequentie van de stoet terug te brengen tot eens in de drie jaar. Het evenement is daarom echter niet minder populair geworden en trekt nog steeds massa's volk. Toeschouwers stellen zich op langs het traject of op de tribunes op de markt en nemen deel aan de activiteiten. Tijdens de stoet van 2003 konden kinderen de dag voordien al deelnemen aan de 'kattenjacht', een soort zoektocht met animatie. 's Avonds vond er

een 'Heksennacht vol intriges' plaats, waarover in een katern uit *De Nieuwe Belleman*, een plaatselijke krant, het volgende stond geschreven: "Heksen en duivels, katers en katten gaan de nacht in. Ze roepen iedereen op om mee op pad te gaan naar hun bruisende vollemaansnacht aan de rand van de stad. Via de Rijselsestraat bereikt het bonte gezelschap het Zaalhof, waar Theatre Attrape de rest van de avond in handen neemt."

3.1. Enkele gevestigde waarden/wagens

De stoet zelf, die steeds plaatsvindt op de tweede zondag van mei, is doorheen de jaren nagenoeg onveranderd gebleven. Onder leiding van regisseur Bart Cafmeyer (van 1997 tot heden) werd de stoet gerenoveerd, wat echter op kritiek stuitte. De stoet werd veel te lang bevonden, er ontstonden gaten en de ene vernieuwing viel al meer in de smaak dan de andere. Vandaar dat de stoet in 2003 weer werd aangepast. Hoewel er iedere keer dingen toegevoegd, afgeschaft of veranderd worden, bestaat de stoet al sinds de oprichting uit enkele steeds terugkerende thema's met daarin gevestigde Kattenstoetwaarden. De stoet begint met een inleiding en een opening. Na de publiciteitskaravaan krijgen de toeschouwers de Koninklijke Harmonie Ypriana te zien, en daarna de vlaggenzwaaiers. Dan volgen, zij het niet steeds in dezelfde volgorde, 'Ieper historische stad', 'Ieper kattenstad', 'Kattenverering in de geschiedenis', 'Kat in taal en legende' en 'Veroordeling van kat en heks'. In 2000 werd er een nieuw deel, genaamd 'De kat de wereld rond', toegevoegd. Hierin zijn onder andere verwijzingen naar de musical 'Cats', de stripfiguur Garfield of de tekenfilmkat Musti terug te vinden. Na de stoet trekt iedereen naar de Hallentoren waar de stadsnar enkele pluchen katjes naar beneden werpt. Dit spektakel gaat gepaard met vuurwerk. Enkele vaste waarden in de Kattenstoet verdienen wat meer uitleg. Ieper was in het verleden een stad van rijkdom en welvaart, die echter vaak te maken kreeg met de dreiging van oorlog. Deze dreiging wordt in de Kattenstoet gesymboliseerd door de reuzen, een onderdeel van de sectie 'Ieper Historische Stad'.⁽¹⁵⁾ Robrecht de Fries was tiende graaf van Vlaanderen en wordt gezien als de beschermer van de St.-Pieterswijk. Hij is 5,3 meter hoog. Nikolaas de Kanonnier hield in zijn eentje de troepen van Lodewijk XIV op afstand vanuit de Torrepoort. Deze reus is 4,6 meter. De oudste en, met zijn 7,5 meter, grootste reus, Goliath, staat symbool voor de andere culturen en gewoontes die de kruistochten meebrachten naar België. Hij laat zich begeleiden door Turkse muziek en buikdanseressen. Goliath heeft niets te maken met een of andere legende, zoals dat wel het geval is bij Nikolaas de Kanonnier en Godfried de Tempelier. Hij is een eigen creatie die symbool staat voor de macht van Ieper indertijd en de trouw aan de eigen volksaard.

(15) idem

In het onderdeel 'Ieper kattenstad' vinden we Cieper terug, de Ieperse reuzenkat, die op 1 januari 1955 werd voltooid naar een ontwerp van Frans van Immerseel. Hij is 6 meter hoog, bedekt met zwart-wit fluweel en draagt rond zijn nek een rood-wit lint met een bel. Samen met de duivel Pietje Pek, eveneens ontworpen door van Immerseel, werd hij bijna twee maanden later, op 27 februari, op het stadhuis ontvangen. Ze werden beiden officieel ingeschreven en kregen een reuzenidentiteitskaart overhandigd. Cieper kreeg na deze plechtigheid nog een gouden kroon, bezet met edelstenen. Tijdens een uitwisseling tussen de Ieperse Kattenstoet en de Zwevegemse Berenstoet in 1960 ontmoette Cieper zijn toekomstige echtgenote. Minneke, een Zwevegemse, was op 8 mei van dat jaar te gast in de Ieperse stoet. Een paar maanden later verloofde het paar zich tijdens de Berenstoet. Door het haperen van enkele elektriciteitskabels stond Cieper letterlijk in vuur en vlam. Minneke Poes, eveneens ontworpen door Van Immerseel, werd in 1971 aan Ieper geschonken. ⁽¹⁶⁾ In 2003 werd er een wedstrijd georganiseerd om een nieuw kleed voor haar te ontwerpen. De Kattenstoet kreeg in 1960 bezoek uit 's Hertogenbosch. De Nederlandse stad werd vertegenwoordigd door een 'kattenorgel' en de 'Snoezepoezen', een groepje meisjes verkleed als katten. De toenmalige Ieperse burgemeester Albert Dehem vond deze dansende katjes zo leuk dat hij met het idee kwam om in Ieper ook een dergelijke groep op te richten. Een jaar later waren de Ieperse Snoezepoezen een feit. Gekleed in zwarte pakjes, kattenoren en een kattenstaart gaan ze al dansend met de stoet mee. In 'Kattenverering in de geschiedenis' maken de toeschouwers van de stoet kennis met de kat bij de oude Egyptenaren, de Kelten en Germanen en de kat in de middeleeuwen. In Egypte werd de kat, eeuwen geleden, vereerd als godheid. Dit gebeurde vooral in Bubastis, een stad gelegen in het oosten van de Nijldelta. Hier lag de tempel van Bastet, de god met het kattenhoofd, die veelvuldig bezocht werd door Egyptenaren in boten. Dit wordt uitgebeeld in de stoet door middel van een wagen in de vorm van een boot. Bastet bevindt zich in de boot en wordt omringd door Egyptische krijgers, dansende meisjes, musici en slaven. De Germaanse godin Freya volgt in een wagen getrokken door wilde katten, met daarrond meisjes die een vruchtbaarheidsdans uitvoeren. Ook de orakelkat, die zich in een grot in Connaught bevond, wordt uitgebeeld. In de middeleeuwen kreeg de kat de rol van helper van de heksen. Deze heksen zijn te zien in de stoet, al roerend in een grote ketel en vergezeld van de duivel en de kat.

In 'Kat in taal en legende' vinden we wagens waarop spreuken zoals 'Als de kat van huis is, dansen de muizen op tafel'; 'Om den wille van den smeer likt de kat de kandeleer' en 'Eruitzien als een verzopen kat' uitgebeeld worden. Daarnaast rijden wagens mee, gewijd aan sprookjes waarin katten een belangrijke rol spelen. Het verhaal van Tybaert

(16) idem

de kater, uit de oude legende van 'Reineke Vos' is hier een voorbeeld van. De kater moet op zoek gaan naar de vos om hem naar koning Nobel te brengen. Reinaert is de kater echter te slim af, wat uitgebeeld wordt op het voorste deel van de wagen. Hier wordt de schuur van de paap, een rooms-katholieke geestelijke, afgebeeld waar Tybaert zich laat vangen in een strop, nadat Reinaert hem verteld heeft dat de schuur vol zit met smakelijke muizen. De achterzijde van de wagen stelt het hof van koning Nobel voor, waar de kater, na zijn aankomst met de vos, door deze laatste beschuldigd en door de koning tot de galg veroordeeld wordt. Ook de gelaarsde kat ontbreekt niet in dit deel van de stoet. De sprekende kat die, getooid in laarzen, een hoed en een cape, zijn meester allerlei diensten bewijst, hem rijk maakt en hem tot bij de koning brengt, is een vaste waarde in de stoet. Minder bekend is het verhaal achter de wagen genaamd 'De belegering van de Katteburcht'. Volgens Breyne gaat het als volgt: "Een oude Egyptische dierenlegende verhaalt hoe de muis Makit vanwege de kattedodin Bastet toestemming krijgt om zich te wreken over de dood van één zijner verwanten, die verslonden werd in de stad der verwilderde katten. Makit stelt zich aan het hoofd van een leger honden, ratten en muizen, dat met stormrammen en allerhande wapens de burcht der katten bestormt en verovert".⁽¹⁷⁾ Makit wordt nadien tot koning gekroond en laat zich bedienen door de katten. Deze dierenlegende is terug te vinden op papyrusrollen die bewaard zijn in de musea van Caïro, Londen en Turijn.

3.2. Samenwerking met andere steden

Meer dan eens kwam er een verbroedering tot stand met andere steden. Vooral in de beginjaren van de Kattenstoet werd er door de organisatoren gezocht naar buitenlandse 'kattensteden'.⁽¹⁸⁾ Een delegatie vissers uit Camogli, een dorpje aan de Ligurische kust in het noordwesten van Italië, stapte in 1957 mee in de derde Kattenstoet. Na de optocht bakten ze visjes in een gigantische braadpan met een diameter van zes meter. De pan had Camogli nog nooit verlaten. Een jaar voordien had de Ieperse burgemeester, samen met nog enkele anderen, al een bezoek gebracht aan het dorpje om afspraken te maken rond de ontmoeting tussen de Ieperse katten en de Italiaanse vissen. In 1958 was het de beurt aan Zell am Mosel. Dit Duitse stadje staat bekend om zijn witte wijn, genaamd 'Schwarze Katze'. Volgens de legende had er op een van de tonnen wijn, bestemd voor de notabelen van de stad, een koppige zwarte kat plaatsgenomen. Het dier wilde niet wijken en de inwoners lieten haar zitten. Toen er van de wijn geproefd werd, bleek deze van uitstekende kwaliteit te zijn en kreeg hij de naam 'Zwarte Kat' mee. Op de wagen, die in 1958 in Ieper meereed, stond een zeer grote, beschilderde ton, met daarop een zwarte kat. De toeschouwers konden er proeven van de wijn.⁽¹⁹⁾ Een jaar

(17) 2000, p. 68

(18) Breyne, Dejonckheere, Opsommer, Vandenbilcke en Verlinde, 2000

(19) idem

Afb. 10. Reuzenkat Cieper in de kattenstoet van 1985.

later kreeg Ieper een delegatie uit Metz over de vloer. In deze Franse stad in Lotharingen werd de kat tot in 1773 veroordeeld als rechterhand van de duivel. Op de vooravond van het Sint-Jansfeest, eind juni, werden er elk jaar dertien katten naar de brandstapel geleid. Tijdens de stoet van 1959 werd deze veroordeling uitgebeeld. Ook stapte er een groep uit Metz mee, gekleed in de lokale klederdracht van de Franse stad. De verbroedering uit 1960 werd al vermeld. In dat jaar kreeg Ieper bezoek van maar liefst twee andere steden: 's Hertogenbosch en Zwevegem. De legende wil dat er ooit een wagen door Den Bosch trok, met daarop katten die gedwongen werden om muziek te maken. Tijdens de stoet van 1960 kon men in de straten van Ieper een groot kattenorgel, ontworpen door Jan Sonneborn en omringd door een groep Nederlandse Snoezepoezen, aantreffen. Het symboliseerde het verzet van de Nederlandse gewesten tegen de Spaanse bezetter en werd nadien aan de Belgische stad geschonken, waar het nog twintig jaar lang meeding in de stoet. Aan de verbroedering met Zwevegem hield Ieper, zoals gezegd, Minneke Poes over.⁽²⁰⁾ In Luxemburg, hoofdstad van het Groot-Hertogdom Luxemburg, bestond er vroeger een traditie waarbij er elk jaar, bij het begin van de vasten, katten- en heksenpoppen gemaakt werden. Deze

(20) idem

werden aan masten gehangen en als zondebokken naar de brandstapel geleid. De toeschouwers van de Kattenstoet uit 1961 kregen deze masten te zien, vergezeld van een dansgroep. Een Deense ruitersgroep, 'Vennekredsen' genaamd, beeldde tijdens de stoet van 1965 de reeds vermelde legende uit Store Magleby uit. In deze gemeente, gelegen nabij Kopenhagen, komen de mannen elk jaar op carnavalsmaandag samen op het dorpsplein. Ze rijden dan één voor één met een paard onder een ton door, die ze proberen kapot te slaan met een stok. Vroeger bevond zich in de ton een echte kat, vandaag de dag is deze vervangen door een namaakexemplaar. De titel van kattenkoning wordt toegekend aan de man die het laatste stuk van de ton wegslaat en zo de kat bevrijdt. Hij mag dan het oudste ongehuwde meisje meenemen op zijn paard. ⁽²¹⁾ In 1989 gebeurde er een uitwisseling met de Maastrichtse reuzenstoet. Een groepje uit Ieper ging naar Maastricht en een Maastrichtse delegatie trok naar Ieper. De voorlopig laatste uitwisseling gebeurde tijdens de stoet van 2000, het jaar waarin het World Performing Arts Festival plaatsvond in Sakai, in het zuidoosten van Japan. Een achtkoppige delegatie uit deze stad vertegenwoordigde het genoemde festival in Ieper terwijl een groep Ieperse figuranten datzelfde jaar deelnam aan het festival in Sakai, in tien dagen tijd bezocht door een 800.000 mensen. De mini-Kattenstoet was er één van de hoofdacts en was zelfs te zien op een Japanse postzegel.

3.3. Ook dit hoort bij de Kattenstoet

Het hele Kattenfeest beperkt zich niet tot de stoet en het werpen alleen. In 2003 werd er een zoektocht en een heksennacht georganiseerd, maar ook in vroegere jaren bestonden er al extra activiteiten. Breyne, Dejonckheere, Opsommer, Vandenbilcke en Verlinde hebben het over De Gilde van de Gelaarsde Kat (2000). Dit erecomité werd in 1960 opgericht om de personen die zich voor de stoet hadden ingezet te huldigen. Wie zich vijf jaar lang had ingezet, werd tot 'Ghesel' benoemd tijdens een groot feest waarop alle deelnemers aan de stoet uitgenodigd waren. Later konden deelnemers, indien ze zich tien jaar lang hadden ingezet, de titel 'Meester' krijgen. Na vijftien jaar werden ze 'Grootmeester' genoemd. De gehuldigden kregen allemaal een vermelding in het ereboek van de Gilde. Een fragment uit een dergelijke vermelding: "Wanneer de stede van Ypre heift ghecreert de kattestoet int jaer duust neghenhondert vijfendevichtich tot meerdere oorboore, proffijte ende cieraet vander voorseider stede ende de voorseide stede Ulieden allen heift upgheroepen omme te deelen aen desen voornomden Stoet, so ist dat ghijlieden souffisanelick aen der voorseider stede vermaninghe hebt vuldaen ende sonder swaricheijt ende in hoeder ordonnancie inden voornomden Stoet sijt medegheghaen ten jaere voorenghe nomt den zesten dach

(21) idem

van Maerte ende de selve ofte anderen dit hebt ghedaen van jaere tot jaere toten daghe van heden i.e. vijfwaerven. (...) So wiert eene Ghilde ghesticht metter naeme Ghilde vander Gelaarsde Katte, inde welckede mans en de vrouwen diere vijfwaerven deel aen hebben ghehad metter tijtele van gheselle sullen worden upghenomen, wel verstaende dat dese ghesellen connen meesters werden inde selve Ghilde naer den dienste van thien jaeren ende werden grootmeester naer vichthien jaeren.” (22)

De Gilde van de Gelaarsde Kat is een stille dood gestorven. Technisch gezien bestaat ze nog omdat ze nooit echt opgedoekt is, maar de leden komen niet meer samen. Het ereboek is vermoedelijk in het bezit van Octaaf Mus, al is dat niet zeker. Bij het opduiken van missverkiezingen allerhande, kon Ieper niet achterblijven. In 1959 werd de eerste Kattenkoningin verkozen. De verkiezingstechniek was simpel: het meisje dat het pluchen katje ving dat door de stadsnar door het raam van het stadhuis werd geworpen, werd tot Kattenkoningin gekroond. Vanaf 1960 moesten de kandidaten echter voor een jury komen en een examen afleggen. Een goede kennis van de stad, haar geschiedenis, de Kattenfeesten en de Kattenstoet was noodzakelijk. De Gilde van de Gelaarsde Kat, voor de gelegenheid omgedoopt tot de Hoge Raad van de Gilde van de Gelaarsde Kat, koos na moeilijke vragen en lang overleg de uiteindelijke koningin. De vrij sobere kleding van de beginjaren werd in 1962 vervangen door een wit kled en een mooie rode cape. Ook kreeg de Kattenkoningin, gehuld in de kleuren van de stad, kroonjuwelen aangeboden. (23) Haar taak bestond erin Ieper te vertegenwoordigen op feesten, recepties, vergaderingen en buitenlandse ontmoetingen. Een voorbeeld hiervan was de jaarlijkse verbroedering te Sitting Bourne, Kent. In 1989 werd de, voorlopig laatste, Kattenkoningin verkozen aangezien het steeds moeilijker werd om kandidaten te vinden. Omdat de symbolen van Ieper de kat en de nar zijn, kan deze laatste niet ontbreken op de Kattenstoet. Hij gooit, na het einde van de optocht, de pluchen katjes van de Belfortoren, het meest traditionele gebaar van het hele gebeuren. In Kattenhistories wordt een korte geschiedenis van de nar gegeven: “(...) de oorspronkelijke nar [was] de portier in herbergen en paleizen, bijna een soort ceremoniemeester die dan vooral was aangesteld om de ernst van de plechtigheden met kwinkslagen te doorbreken. De hofnarren waren meestal gebochelden of dwergen die door hun uiterlijk reeds spot opwekten. Op het einde van de 15de eeuw bezat bijna iedere adellijke persoon een nar; op het einde van de 16de eeuw bijna elke stad. De narrenkap was het vaste attriboot van de nar: sinds de 15de eeuw versierd met ezelsoren of met een hanenkam en met rinkelende bellen en een brede halskraag. In tegenstelling tot nu was de nar dus een ambtenaar van het hof of van de stad.” (24)

(22) Breyne, Dejonckheere, Opsommer, Vandenbilcke en Verlinde, 2000, p. 13

(23) Breyne, Dejonckheere, Opsommer, Vandenbilcke en Verlinde, 2000

(24) Breyne, Dejonckheere, Opsommer, Vandenbilcke en Verlinde, 2000, p. 15

De stadsnar van Ieper is op dit moment Bryan Claeys. De nar heeft geen andere functie dan het naar beneden gooien van de pluchen katjes.

Zoals bij de meeste evenementen wordt er bij de Kattenstoet gebruik gemaakt van posters of affiches ter aankondiging van de optocht. De eerste affiches werd ontworpen door Frans van Immerseel. Naast de affiches en zelfklevers uit 1955, 1956, 1957 en 1974, zorgde hij voor de programmaboekjes van de eerste drie Kattenstoetjaren, en de sluitzegels uit 1955 en 1956. Verder ontwierp hij een groot deel van de wagens, de kostuums, de maskers en de vlaggen, waarvan velen nu nog steeds gebruikt worden. De affiche, de brochure en het logo van de stoet uit 2003 werden ontworpen door de firma B.Ad uit Roeselare. Het merendeel van de affiches bevat getekende ontwerpen waarin de kat centraal staat. Op de affiche uit 1966 prijkt een foto van de kattenburchtwagen. Van 1978 tot en met 1990 worden de getekende katten vervangen door foto's van de stoet. De posters van Frans van Immerseel (1955, 1956 en 1957) bevatten allemaal dezelfde tekening van een nar die katjes gooit en getooid is in de Ieperse kleuren rood en wit. Zijn ontwerp voor 1974 bevat ook een nar die katjes gooit, maar met andere kleuren en in een ander pose. Op de vier affiches, ontworpen door Dirk Kestelyn, prijkt steeds dezelfde foto van een kind verkleed als kat. Het merendeel van de affiches bevat echter een mooi, origineel en kleurrijk ontwerp. De stoet heeft ook haar eigen lied, dat tijdens de Kattenfeesten heel de dag door, door verschillende groepen gezongen wordt. Het eerste kattenlied werd geschreven door Jef Lesage op muziek van Armand Preudhomme. In 1997 componeerde Robrecht Vanhuyse een nieuw Kattenlied. De tekst kwam deze keer van Wim Chielens. Drie versies ervan werden uitgegeven op CD.

Besluit

'De traditie wankelt, maar ze is niet dood' zegt Breyne. Hoe het echt met de Kattenfeesten gesteld is, kunt u best zelf bepalen door in mei een kijkje te gaan nemen in Ieper. Op 14 mei 2006 gaat daar de 41ste Kattenstoet uit. Nadien kunt u een poging doen om een van de pluchen katjes te vangen die van de Belfortoren gegooid worden door de stadsnar. Miauw!

BIBLIOGRAFIE

- Adriaen, H. (1948, 14 februari). Van de Catten tot de Cattefeest van Yper. *Het Wekelijks Nieuws*, paginanummer niet bekend.
- Anoniem. (1992). *Wevend aan het verleden. Liber Amicorum O. Mus.* Veurne: De Rode Bles.
- Breyne, J. (2000). Portret van Ieper een stad (2e dr.). Tielt: Lannoo.
- Breyne, J., Dejonckheere, S., Opsommer, R., Vandenbilcke, A. & Verlinde, E. (2000).

- Kattenhistories: Van kattenfeest tot kattenstoet*. Ieper: Stadsbestuur.
- Budiansky, S. (2002). *Het karakter van Katten. Herkomst, intelligentie en gedrag van Felis silvestris catus*. (C. Sykora-Hendriks, vert.). Utrecht: Het Spectrum. (Oorspronkelijke uitgave 2002)
- Declercq, M. (1984). *De Ieperse kattenstoet. Een volkskundige analyse*. Leuven: onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Delmelle, J. (1974). *Levende folklore in België*. Brussel: Rossel.
- Engels, D. (1999) *Classical Cats: The Rise and Fall of the Sacred Cats*. London: Routledge.
- Fogle, B. (1997). *Nieuwe encyclopedie van de kat*. Leeuwarden: Libre.
- Hageland, A. van (1956). Folkloristische Aspecten van 1957. *Oostvlaamsche Zanten*, 31, 151 - 175.
- Hobsbawm, E. & Ranger, T. (Eds.). (1983). *The invention of tradition*. Cambridge: University Press.
- Meurant, R. (1959). La fête des chats à Ypres. *Crédit Communal de Belgique*, 13, 29 - 32.
- Moore, A. (Creator). (1985). *Hellblazer*. [Comic strip]. New York, NY: DC Comics.
- Naamloze tekst. (2000) *Ontstaan en groei van de Ieperse Kattenfeesten*. Ieper: Dienst Toerisme.
- Steen, W. van der (1986), *De kattige kat*. [Comic strip]. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Tempeliers (n.d.). Retrieved August 23, 2005, from <http://nl.wikipedia.org/wiki/Tempeliers>

Audiovisuele bronnen

- Schmock, J. (Developer). (1996). *Sabrina the teenage witch*. [TV series]. Burbank, CA: American Broadcasting Company (ABC).
- Cappello, F. (Writer), Brodwin, K. (Writer), Lauren Shuler Donner (Producer), Lorenzo Di Bonaventura (Producer), & Francis Lawrence (Director). (2005). *Constantine [Motion Picture]*. Burbank, CA: Warner Brothers.

Mondelinge bronnen

- Interview met Peter Slosse, Hoofd Dienst Toerisme, Ieper, op 13 juli 2005.

Illustraties

- Enkele illustraties kregen we van Mark Adriaen en Hans Devos, waarvoor dank.

Het gebruik van drinkgerei in glas in Kust-Vlaanderen en Zeeland, in de 14de en 15de eeuw, op basis van archeologisch materiaal.

Aspecten van laatmiddeleeuwse-vroegmoderne materiële cultuur.

Danielle Caluwé

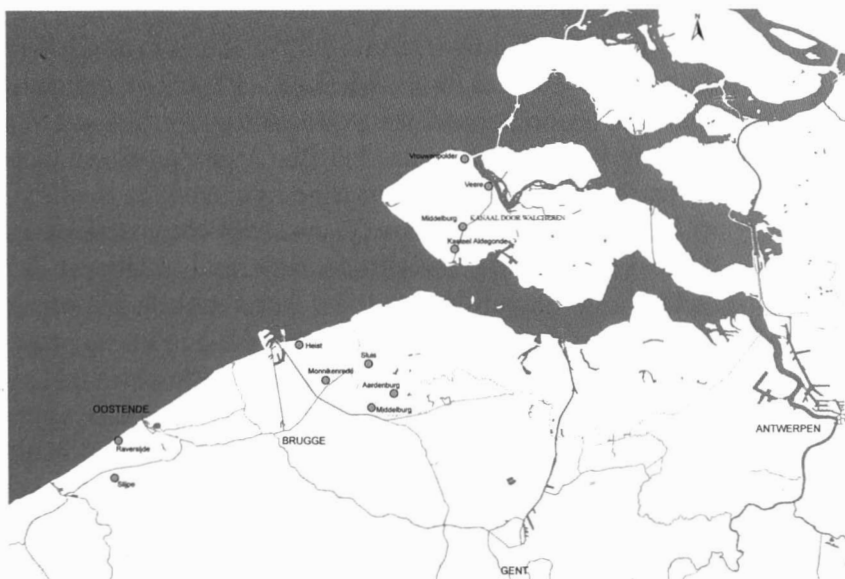
De voorwerpen waaruit men drinkt, worden voornamelijk beschouwd als functionele containers van vloeistoffen. De materialen waaruit ze gemaakt worden, wisselen van ceramiek en porselein tot metaal en glas. Doorheen de tijd varieert de populariteit van het materiaal, afhankelijk van de beschikbaarheid en de technische mogelijkheden, maar ook in toenemende mate afhankelijk van de drank. Het gebruik van houten drinkbekers in de middeleeuwen was zeker veel frequenter dan het archeologische materiaal laat vermoeden en de introductie van warme dranken zoals koffie en thee veroorzaakte een toename van drinkgerei in ceramiek en porselein.

In het huidige onderzoek van de materiële cultuur, is een van de hoofdthema's de vraag naar de sociale relevantie van het archeologische materiaal, m.a.w. in welke mate is het mogelijk om ceramiek en glas te gebruiken als status indicator. In tegenstelling tot voorwerpen in edele metalen hebben voorwerpen in glas geen directe verkoopwaarde. Bovendien zijn ze uiterst fragiel in gebruik. Het archeologische en historische materiaal laat vermoeden dat andere motieven aan de basis liggen voor de verspreiding en het gebruik van drinkgerei in glas. Zulke complexe vraagstelling vereist een interdisciplinaire aanpak en een combinatie van verschillende bronnen.

In deze bijdrage wordt getracht het gebruik van drinkgerei in glas te onderzoeken, op basis van het veertiende en vijftiende-eeuwse, archeologische materiaal uit Kust-Vlaanderen en Zeeland. Het is de bedoeling om via de archeologische analyse de voorwerpen én hun context zo ruim mogelijk te bevragen. De introductie van drinkgerei in glas, het bezit, de omvang en het gamma van dit gerei en de verspreiding ervan dienen immers geplaatst te worden in een gebruikscontext waarbij verschillende materialen gelijktijdig in gebruik zijn. Het dient onderzocht of, en in welke mate, de materialen een sociale hiërarchie aantonen en of de verschillen cultureel bepaald worden.

Het archeologische onderzoek levert indirecte informatie via opgegraven voorwerpen. Hierbij zijn de sociaal-economische aspecten en de ruimtelijke context van de archeologica, hun distributie, de typologische en technische kenmerken, de hoeveelheid en de datering, belangrijke en onontbeerlijke aspecten voor de interpretatie van de vondsten.

Het kwantificeren en de typologische identificatie van de archeologica tonen aan dat het gebruiksglas sociaal en geografisch wijdverspreid is. Zo wordt een kwalitatief en gediversifieerd glasbezit aangetoond van, enerzijds kwaliteitsglas en anderzijds *massaproducten*, op basis van het archeologische materiaal uit elf opgravingsites in Kust-Vlaanderen en Zeeland. ⁽¹⁾

Afb. 1: De sites in Kust-Vlaanderen en Zeeland geselecteerd voor het onderzoek naar gebruiksglas.

Diverse typologische en kwalitatieve voorwerpen werden ingevoerd vanuit de traditionele glasproducerende regio's, zoals uit Duitsland (Harzgebied, Spessart) en Frankrijk (Argonne, Lotharingen, Normandië) en Italië vanaf de veertiende eeuw. De regio omvat de stapelhavens en een deel van het hinterland van een belangrijke internationale handelshaven, nl. Brugge. De aanwezigheid van internationale handelscontacten en goederenstromen en een goed uitgebouwd distributienetwerk in combinatie met een hoge verstedelijking van de regio, verklaren zowel de vraag als de beschikbaarheid van gebruiksglas. Voor een aantal veertiende-eeuwse types kan dit concreet aangetoond worden.

14de-eeuwse glasimport uit Kust-Vlaanderen en Zeeland

Het veertiende-eeuwse materiaal is veelal schaars en gefragmenteerd, deels om methodologische en deels om materiaal-specifieke redenen,

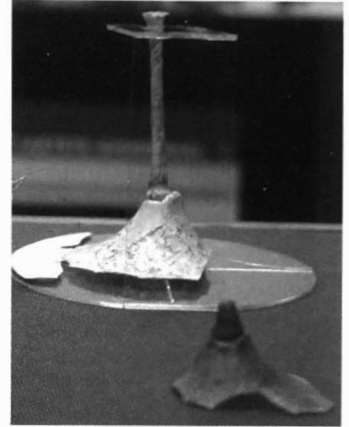
(1) Gevaert et al 2003 afb. 1

zoals de vergankelijkheid van het materiaal in de bodem en aangepaste opgravingstechnieken. Niettemin omvat de archeologica uit Kust-Vlaanderen een viertal veertiende-eeuwse types. Het betreft uiterst dunwandig-geblazen, hoge stengelglazen in gotische stijl uit Heist en Sluis (afb. 2 en afb. 3) ⁽²⁾ met parallellen in de regio te Brugge, Aardenburg, Lampernisse en Gent. ⁽³⁾

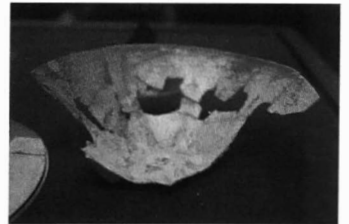
Het exemplaar uit Sluis was zo fragiel, zelfs na consolidatie dat een plexiconstructie noodzakelijk was om de cuppa te ondersteunen. Dit type sierlijke, hoge drinkkelk met massieve stengel, is bekend van vondsten uit de Maas-Rijnregio. ⁽⁴⁾ Henkes vermeldt nog meer vindplaatsen in de Nederlanden (Haarlem, 's-Hertogenbosch, Hoei, Maastricht, Utrecht en 's-Hertogenbosch). ⁽⁵⁾ Het exemplaar uit Heist is bemonsterd voor natuurwetenschappelijke analyse op samenstelling en bevat 53,62% silicium (zand), 4,13% natrium (soda) en 12,70% kalium (potas) en 13,81% CaO (kalk). ^(5a) Dit is indicatief voor een productie in de noordelijke woudglastraditie op basis van beukenas, zand en kalk. In het Franse Pérup (Argonne) is een oven opgegraven met dat type bekens, ⁽⁶⁾ maar de frequentie en de distributie in het Franse, Duitse, Nederlandse en Belgische materiaal ⁽⁷⁾ laten het bestaan van meer productiecentra veronderstellen in het Maas-Rijngebied en mogelijk werd het type ook geblazen te Macquenoise, aan de Maas, in het Frans-Belgische bosrijke grensgebied, traditioneel een glasproductieregio vanaf de 14de eeuw. ⁽⁸⁾

Een veel gebruikte veertiende-eeuwse Franse prent toont het gebruik van dit type in de context van een herberg. ⁽⁹⁾ Het dient echter opgemerkt dat het geen gewone dorpsherberg betreft maar een illustratie van een Parijse handelsjaarmarkt, een veertiende-eeuwse Franse tegenhanger van het New Yorkse Wall Street, zenuwcentrum van handel en geldtransacties. Kortom frequente en goede kwaliteitsproducten uit de Maas-Rijnregio, ontbreken niet in het veertiende-eeuwse materiaal van Brugge en Kust-Vlaanderen, omdat de handelaars, gebruikers, invoerders er aanwezig zijn. De locaties van de vindplaatsen en de productie in dezelfde Maas-Rijnregio tonen dat de distributiestromen via de grote rivieren niet enkel de klassieke handelsgoederen zoals laken, wijn en ceramiek omvatten, maar ook fragielere kwaliteitsgoederen zoals gebruiksglas van een goede kwaliteit.

De vormgeving van zulk een type kelkglas op stam is complex en vereist het gebruik van een mal en een tang. Voorts dient de opbouw van het voorwerp uitgevoerd in minstens twintig tot dertig manipulaties aan de blaaspijp. Dit vormtype vereist een hoogtechnologisch niveau, is tijdtechnisch intensief en vereist minstens twee ervaren glasblazers. Er zijn voorlopig geen productiekosten noch verkoopprijzen voor-

Afb. 2: Fragment van het stengelglas uit Heist.

Afb. 3: Geconsolideerde cuppa van het stengelglas uit Sluis voor montage.

(2) Gevaert et al. 2003, cat 1 en 64
 (3) Clippele-de Bleser 1988, 142; Renaud 1958, pl.I, afb. 5; Baumgartner & Krueger 1988, 31 en 237
 (4) Noord-Oost Frankrijk, België en Nederland; Baumgartner & Krueger 1988, 237 en 241, nrs. 236-237. Doornik, eind 13de begin 14de eeuw, nr. 242 Metz, begin 14de eeuw; nr. 244, Trier, 14de eeuw

(5) 1994, 29 noot 15

(5a) Met dank aan dr. O. Schalm van het Dept Scheikunde, Universiteit Antwerpen, die de analyses heeft uitgevoerd en de resultaten ter beschikking heeft gesteld

(6) Foy 1985, 30, 14A

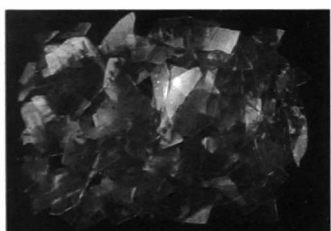
(7) Henkes 1994, p. 29 en volgende voor een distributiekaart en overzicht van het recente bodemmateriaal

(8) Baumgartner & Krueger 1988, 31-33 en 237

(9) Foire du Lendi, Parijs, Bibliothèque Nationale MS Lat 962 f° 264, Henkes 1994, p. 29, afb. 20.

Afb. 4: In de experimentele archeologie worden archeologische modellen gebruikt om replica's te maken teneinde de opbouw van een voorwerp te analyseren.
(foto E. Barthova)

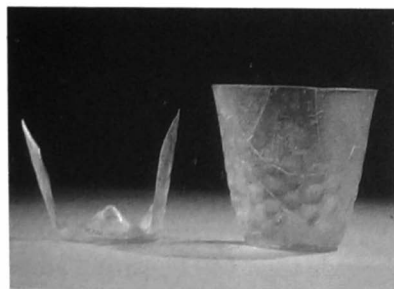
Afb. 5: Scherven van lichtconische bekers uit Middelburg, Zeeland.

handen voor dit type, maar het kan voorop gesteld worden dat het duurdere kwaliteitsproducten betreft.

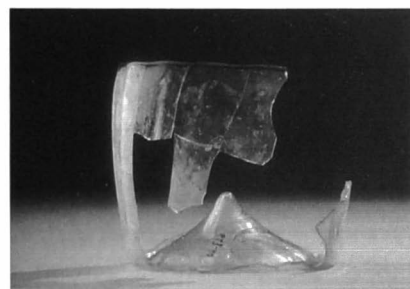
Een tweede, kwantitatief belangrijke, vroege importgroep, betreft eendelige, lage en hoge cilindrische reliëfbekertjes, geblazen in een stabiele kwaliteit glas en die, ondanks de dunne wand (minder dan 1 mm. wanddikte), veelal onaangetast bewaard zijn. Dit type bekertjes wordt geblazen in een eendelige mal met het decor in negatief. Deze werkwijze is economisch en tijds technisch uiterst efficiënt; de hoeveelheid materiaal voor een voorwerp blijft immers quasi gelijk en de wanddecoratie en vormgeving worden toegepast in één malhandeling. Hierna volstaan twee tot drie handelingen om de beker van de blaaspijp los te maken, en eventueel nog twee tot drie handelingen om bijvoorbeeld een blauwe lipdraad toe te voegen, zoals voor het bekertje uit Sluis (afb. 7). Het malblazen resulteert in de snelle productie van relatief gestandaardiseerde voorwerpen en kan uitgevoerd worden door een geschoolde glasblazer eventueel bijgestaan door een ongeschoolde hulp.

In een beerput te Sluis zijn minstens 36 exemplaren aangetroffen van eenzelfde type. ⁽¹⁰⁾ In Middelburg, Zeeland, zijn fragmenten gevonden van gelijkaardige, dunwandige bekertjes. ⁽¹¹⁾ De aanwezigheid van zulke bekertjes, mogelijks gebroken handelsgoederen, is te verklaren door de handelspositie van beide steden, als belangrijkste stapelplaatsen voor de invoer van wijn in de veertiende en vijftiende eeuw.

Vergelijkingsmateriaal uit gebruikerscontexten wordt aangetoond in handelscentra als Southampton ⁽¹²⁾ en Lübeck. ⁽¹³⁾ Vergelijkbare reliëfbekers met blauwe liprand werden geproduceerd in Frankrijk (Rougiers, Cadix, Var, tweede helft van de veertiende eeuw) ⁽¹⁴⁾ en kleurloze reliëfbekertjes met verschillende decoraties werden geblazen in Italië (Toscane, Germagnana en Gambassi, eind dertiende tot midden vijftiende eeuw). ⁽¹⁵⁾

Afb. 6: Kleurloze reliëfbekertjes uit Middelburg, Zeeland (laatste kwart 14de eeuw)

Afb. 7: Bekertje met blauwe lipdraad uit Sluis (midden 14de eeuw)

(10) Gevaert et al. 2003, cat.58 en 61, 1325-1375

(11) Gevaert et al. Cat. 64, cat. 67, afb. 32, 1375-1400

(12) 1300-1350, Charleston 1975, nr. 1508

(13) 13-14A, Baumgartner & Krueger 1988, 229, 21

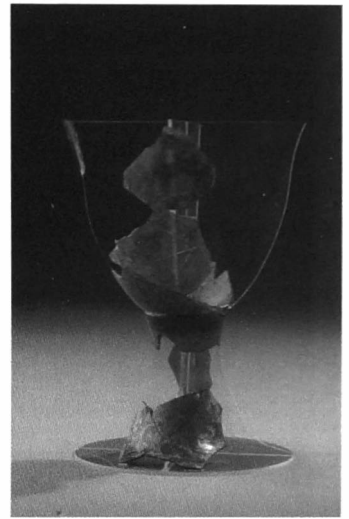
(14) Foy 1985, 41

(15) Mendera 2002, pp. 274-278, afb. 13 en 14

De natuurwetenschappelijke analyse naar samenstelling⁽¹⁶⁾ toont een gemengde samenstelling op basis van soda, van het *mixed-soda-lime-silica*-type (soda: Na₂O: 14,07; zand: SiO₂: 61,22; kalk: CaO: 10, 20), voor een beperkt aantal monsters van de bekertjes uit Sluis en Middelburg. Het gebruik van soda als belangrijkste smeltmiddel is een typisch Middellandse-zee-kenmerk, gedeeld door productiecentra in Zuid-Frankrijk, Italië en Spanje. Enerzijds lijkt bij eerste vergelijking de samenstelling nauwer aan te sluiten bij de Franse samenstelling dan bij de Italiaanse. Een verdere vergelijking door natuurwetenschappelijk onderzoek is noodzakelijk en brengt hierover mogelijk meer duidelijkheid. Anderzijds blijkt uit vergelijkend literatuuronderzoek, van de archeologische publicaties van Franse en Italiaanse productiecentra, een intensieve, wijdverspreide glasproductie in beide regio's, met voor Zuid-Frankrijk (Languedoc-Roussillon, Provençes-Alpes-Côte d'Azur), in de periode elfde tot begin zestiende eeuw, een honderdtal ovens⁽¹⁷⁾ en in Italië, minstens 60 productiecentra, in 12 regio's in de periode van de dertiende tot de vijftiende eeuw.⁽¹⁸⁾ Zowel in Zuid-Frankrijk als in Italië is dit type beker een wijdverspreid, goed kwaliteitsproduct.⁽¹⁹⁾ Op basis van Italiaanse historische bronnen, toont Mendera dat *gambassini*, de Italiaanse benaming voor dit type reliëf-geblazen, dunwandige bekertjes, een regionaal verspreid kwaliteitsproduct zijn, met een lage kostprijs (slechts enkele *denari*) die op ruime schaal geproduceerd werden in de hele regio, en uitgevoerd werden in kleur- en decoratievarianten in de lokale ovens.⁽²⁰⁾

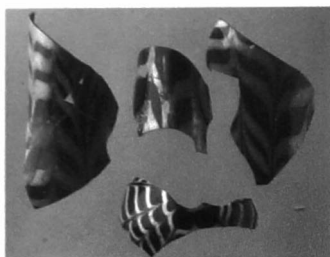
Het is evident dat een op dergelijke wijze georganiseerde glasproductie produceerde voor een ruime lokale markt én voor de export. De aanvoer uit beide regio's is mogelijk via de internationale zeehandel, Venetiaanse handelskonvoeien varen regelmatig op Marseille en andere Zuid-Franse havens in de veertiende eeuw en voeren een heel gamma Middellandse-zee-goederen aan te Brugge en Londen. Er is voorlopig geen informatie beschikbaar over de waarde, verkoopprijs, noch over de verkooppunten van zulke bekertjes in Vlaanderen. Het archeologische materiaal toont echter op afdoende wijze hun aanwezigheid, mogelijk voor lokaal gebruik of voor doorvoer. Immers de aanwezigheid van gelijkende fragmenten in Southampton en Lübeck wijst duidelijk op handelsroutes, mogelijks verwant of parallel met de Hanzehandel.

Een derde, zeldzame, veertiende-eeuwse vondst betreft een smaragd-groen kelkglas uit Monnikenrede.⁽²¹⁾ De specifieke glans en kleur, het relatieve hoge soortelijk gewicht en de goede staat van bewaring in de bodem zijn indicatief voor een samenstelling met een hoog percentage lood. De specifieke samenstelling, waarbij voornamelijk zand en lood gebruikt zijn (SiO₂: 29,86 à 30,69% en PbO: 68,80 à 67,92%),

Afb. 8: Tweedelige kelk in groen loodglas uit Monnikenrede (14de eeuw)

(16) Met dank aan dr. O. Schalm van het Dept Scheikunde, Universiteit Antwerpen, die de analyses heeft uitgevoerd en de resultaten ter beschikking heeft gesteld
 (17) Foy & Sennequier 1989, 75
 (18) Mendera 2002, 265
 (19) Foy & Sennequier 1989, p. 74
 (20) Mendera 2002, p. 278

Afb. 9: Robijnrode fragmenten met witte email veeraccolades uit Sluis (omstreeks 1400)

wordt door de analyse van de monsters aangetoond.⁽²²⁾ Loodglas-samenstellingen met zulke hoge concentraties lood in combinatie met relatief zuiver zand, zijn indicatief voor een hoogstaand technisch niveau en een bewuste selectie van de grondstoffen, en worden door Wedepohl⁽²³⁾ toegeschreven aan enkele glashutten in Noordwest-Duitsland in het Harzgebied. De analyses van Wedepohl zijn gebaseerd op dertiende en veertiende archeologica uit de Duitse regio waar de invloed van de Hanze groot was.⁽²⁴⁾ De Hanze-link verklaart de aanwezigheid van zulk een kelkglas te Monnikenrede, een stapelhaven voor Brugge, zelf een Hanze-handelspost. De weinige midden-veertiende, vroeg vijftiende-eeuwse vergelijkbare fragmenten zijn gekend uit adellijke en religieuze, rijke milieus, o.a. een grafelijke burcht, Nieuwendoorn, (nabij Alkmaar), een kartuizerklooster te Delft en het huis van een kanunnik te Maastricht.⁽²⁵⁾ Voor het fragment uit Monnikenrede is geen informatie omtrent de sociale en/of economische context beschikbaar. Het kelkglas is aangetroffen in associatie met een lepel in tin, hetgeen indicatief is voor een rijkere status.

Een vierde uitzonderlijke vondst betreft de robijnrode fragmenten van een cuppa met ingesmolten witte emaildraden. De fragmenten zijn niet hechtbaar tot een typologisch identificeerbare vorm en zijn opgegraven in een beerput te Sluis waarvan de vulling archeologisch gedateerd is omstreeks 1400.⁽²⁶⁾ De analyse toont aan dat het een hoge kwaliteit glas betreft, uitgevoerd in een stabiele samenstelling, op basis van soda: 18,14% soda (Na_2O), 58,36% zand (SiO_2) en 2,07% potas (kalium) en 6,88% kalk (CaO) en 2,32% mangaan (MnO), 4,41% magnesium (MgO) 4,24% aluminium (Al_2O_3) en 1,75% ijzerdioxide (Fe_2O_3). Alle andere elementen hebben percentages onder de 1%.⁽²⁷⁾ De samenstelling van de robijnrode fragmenten wijst op het gebruik van zorgvuldig geselecteerde, specifieke, mogelijk gezuiverde grondstoffen. De samenstelling, de onaantagelijke bewaring, de kleurvoering en de decoratie vereisen een hoog technologisch niveau en zijn indicatief voor een zorgvuldige, hoogwaardige productie. De vorm van de scherven laat een complexe meerdelige opbouw vermoeden, mogelijk een hoge gesloten vorm (kelkglas, beker op voet, bokaal, karaf).

Gelijkaardige fragmenten zijn niet aangetroffen in het veertiende-eeuwse vergelijkingsmateriaal uit de regio, noch in naburige gebieden. De versiering met witte veeraccolades werd reeds in de Romeinse glastraditie gebruikt en wordt in de zestiende eeuw door de Venetiaanse glasblazers terug opgenomen.⁽²⁸⁾ Er zijn kleurloze, laat vijftiende- en zestiende-eeuwse bekertjes uit Dendermonde, Koksijde, Mechelen en Brugge met veeraccolades,⁽²⁹⁾ die echter verschillen in basiskleur en uitvoering en feitelijk enkel het gebruik van het decora-

(21) Gevaert et al. 2003, cat. 5 fig. 34

(22) Met dank aan dr. O. Schalm van het Dept. Scheikunde, Universiteit Antwerpen, die de analyses heeft uitgevoerd en de resultaten ter beschikking heeft gesteld.

(23) 2003, 156 en tab. 13A

(24) Krueger 1987 en Stephan et al. 1997

(25) Henkes 1994, p.28

(26) Gevaert et al. 1993, p.45 cat. 63 afb. 56

(27) Met dank aan dr. O. Schalm van het Dept. Scheikunde, Universiteit Antwerpen, die de analyses heeft uitgevoerd en de resultaten ter beschikking heeft gesteld.

(28) Henkes 1994, p. 53

(29) Stroobants & Balthaus 1991, 78 en 95

tieve patroon delen. Slechts in het veertiende-eeuwse materiaal uit de glasoven van La Seube ⁽³⁰⁾ zijn erg gelijkende, maar uiterst gefragmenteerde resten gevonden met veeraccolades, waarvan de basiskleur varieert van blauw naar rood. Voorlopig zijn dit de enige vergelijkbare archeologica, zodat een Zuid-Franse herkomst mogelijk is voor de fragmenten uit Sluis. Deze vroege en relatief zeldzame, hoogtechnische en goede kwaliteitsproducten, illustreren de aanvoer van duurder kwaliteitsglas in de regio, via de intensieve, specifieke langeafstandshandelscontacten over zee en via de rivierenhandel.

Als de robijnrode fragmenten buiten beschouwing worden gelaten wegens hun niet-identificeerbare vorm, kan worden gesteld dat de vormgeving en uitvoering van het veertiende-eeuwse, hoge kwaliteitsglas, zoals het stengelglas en de kelk in loodglas, imitaties zijn van meerdelige en complexe vormen in metaal (vooral kelken in zilver). Beide vereisen ook een voldoende hoogtechnologisch niveau, waarbij een grondige selectie van de grondstoffen duidelijk aangetoond wordt. Er kan vooropgesteld worden dat beide types geproduceerd zijn als alternatief voor duurder drinkgerei in metaal en gebruikt worden door rijkere handelsgroepen en/of elite en religieuze groepen. Ze worden verspreid via de specifieke distributienetwerken op lange afstand. De frequentie en de distributie in de voorhavens van Brugge toont de ruimere geografische en mogelijk sociale beschikbaarheid van zulk materiaal.

De kleine bekertjes, waarvan minstens 36 identieke bekertjes uit éénzelfde beerput, zijn goede, eenvoudige kwaliteitsproducten, geproduceerd op ruimere schaal in twee traditionele glasproducerende regio's. Het zijn mogelijks handels- of gebruiksgoederen, waarvan de sociale verspreiding in deze regio minder duidelijk is. Voorlopig zijn de aanduidingen voor het gebruik van zulke bekertjes schaars en beperkt tot enkele contexten in Middelburg en Sluis. Het zou uiterst interessant zijn te onderzoeken of er een onderscheid aantoonbaar is tussen glas als gebruiks- en als handelswaar. Hierbij dienen de congruentie en de verschillen in de aanvoer, distributie en frequentie van beide goedertypes te worden onderzocht. Het archeologische materiaal uit sociaal, historisch en chronologisch welomschreven wooncontexten kan hierover meer duidelijkheid bieden.

Er kan worden vooropgesteld dat de aanwezigheid van goede, technologisch complexe, minder frequente kwaliteitsproducten in gebruikerscontexten en de aanwezigheid van technologisch eenvoudiger vormen, geproduceerd op relatief grote schaal als handelswaar, mogelijks impliceert dat het gebruik van luxedrinkgerei in glas sociaal beperkt is tot hogere of rijkere groepen. De eenvoudiger vormen, de handelswaar, worden mogelijks enkel gebruikt in de doorvoerhandel.

(30) Languedoc, Fr, Foy 1985, p. 38

De relatief ruime geografische spreiding van het luxedrinkgerei zou een weerspiegeling zijn van de ruimtelijke spreiding van hogere sociale groepen. Deze vaststelling is niet zonder historische en cultuurhistorische achtergrond. In de dertiende en veertiende eeuw kennen de grote abdijen immers een ruime en dichte verspreiding en ook de feodale adel heeft alle belang bij een uitgebreid en verspreid bezit van eigendommen. Deze sociale groepen zijn de eerste en belangrijkste gebruikers van materiële goederen in relatie tot status-display, zij beschikken tevens over voldoende middelen om dure importgoederen aan te kopen.

Anderzijds kan worden gesteld dat de beschikbaarheid van duurere kwaliteitstypes gebruiksglas én goedkoper drinkgerei als handelswaar, mogelijks geleid heeft tot een sociaal verruimd gebruik. Beide werden immers vervoerd en verhandeld via dezelfde distributiekanaalen, opgeslagen in dezelfde stapelhavens en aangeboden op de Brugse wereldmarkt. Bij de huidige stand van het onderzoek lijkt het aanneemelijk te besluiten dat de import van een kwalitatief gediversifieerd gamma drinkgerei in glas aangetoond wordt vanaf de veertiende eeuw in de regio Kust-Vlaanderen en Zeeland. Verder lijkt het aanneemelijk dat de relatief vroege en ruimere aanvoer en beschikbaarheid van kwaliteitsgoederen én massagoederen in glas, in stedelijke handelscontexten, heeft geleid tot een ruimer sociaal gebruik van drinkgerei in glas.

Het 15de-eeuwse meer alledaagse drinkgerei in glas in rurale context

Uit het voorgaande blijkt de aanwezigheid en aanvoer van drinkgerei in glas in veertiende-eeuwse, stedelijke en/of verstedelijkte regio's. Het materiaal uit het vijftiende-eeuwse Walraversijde illustreert een kwantitatief belangrijker, langdurig en sociaal ruimer verspreid gediversifieerd glasbezit in de rurale wooncontexten van een vissersnederzetting.

In de late veertiende eeuw had het Vlaamse kustgebied tussen Nieuwpoort en Oostende zwaar te lijden van stormvloed en een oprukkend zeeniveau, waarbij heel wat grondgebied met nederzettelingen zoals Walraversijde, Mariakerke en Oostende verloren ging. Noodgedwongen werd Walraversijde landinwaarts opnieuw opgericht. Resten van het voordijkse Walraversijde waren bij laagtij nog zichtbaar op het strand, tot in 1978 de golfbrekers gebouwd werden. Om het nieuwe dorp te beschermen werd begin vijftiende eeuw de Gravejansdijk, genoemd naar hertog Jan zonder Vrees, aangelegd. Dit vijftiende-eeuws, landinwaarts geschoven Walraversijde maakt sinds 1992 het voorwerp van een uitgebreid archeologisch onderzoek door

het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) en de provincie West-Vlaanderen.

De opgravingen in dit dorpsareaal leverden, dankzij de uitermate goede bewaringsomstandigheden van de kalkrijke kleiige bodem en het intensief onderzoek, verrassende gegevens op over de materiële leefwereld in een vijftiende-eeuws vissersmilieu in het zuidelijk Noordzeegebied. ⁽³¹⁾ Hieruit blijkt enerzijds dat de nederzetting op zijn hoogtepunt wellicht een 500-tal inwoners telde en dat de inwoners toegang hadden tot alle toenmalig beschikbare producten en goederen zoals: ingevoerd en lokaal aardewerk, Spaanse majolica, granaatappels, ivoren kammen, benen brillen, schrijfstiften, kruiden en specerijen zoals kruidnagel en peper. De bewoners van Walraversijde waren professionele vissers en participeerden ook aan de internationale handel, onder de vorm van visrokerij en loodsen voor de vrachthandel. Ze namen deel aan de militaire maritieme verdediging van de kust tegen piraterij en ze waren actief als strandjutters.

Naast een honderdtal, vermoedelijk grotendeels bakstenen woningen, werd er tussen 1420 en 1430 ook een kapel gebouwd. Het dorp beschikte ook over een brouwerij, enkele herbergen en een molen. ⁽³²⁾ In die driebeukige kapel werden ook beschilderde glasramen aangebracht, onder meer met het wapen van de belangrijke familie Reyphins. ⁽³³⁾ Mogelijks heeft de introductie van beschilderd glas-inlood in de religieuze context van de kapel als motor gefungeerd voor het profane gebruik van beschilderd glas-inlood in de woningen, vanaf de eerste helft van de vijftiende eeuw. Immers de productiecentra en de aanvoerstromen voor vensterglas en drinkglas waren dezelfde in deze periode. ⁽³⁴⁾

Op het einde van de vijftiende eeuw, bij de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk, kende het dorp zware financiële en economische moeilijkheden. Het bevolkingsaantal nam af en een deel van de huizen werd verlaten. De toestand verslechterde nog bij de opstand in 1567 tegen de Spaanse Habsburgers en in 1581 stonden Walraversijde en omgeving onder water. Tijdens het beleg van Oostende (1601-1604) werd het dorp definitief verlaten en waren de Spaanse ruitereenheden er gelegd. ⁽³⁵⁾

Het glasensemble uit negen opgravingcampagnes omvat circa 700 scherven. Hieruit konden 124 voorwerpen geïdentificeerd worden, waarvan twee voorwerpen quasi volledig werden gereconstrueerd. ⁽³⁶⁾

Het groene woudglas (83%), op basis van zandkalk en plantena^s, domineert het kleurloze en andersgekleurde glas. Naar samenstelling zijn er vier hoofdgroepen: een kalkrijke potasgroep (86%), een kali-

Afb. 10: Kruisribbelbeker uit Raversijde

(31) Pieters 2002

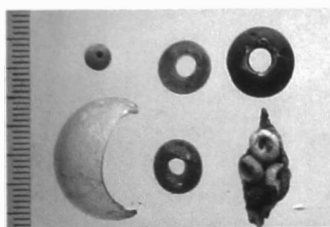
(32) Tys 1995/96, pp.185-193

(33) Tys 1995/1996 187

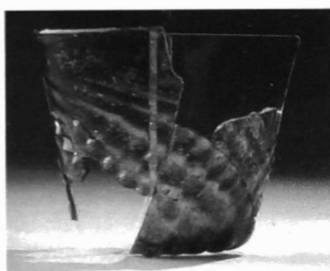
(34) Caluwé 2001, pp. 100-101, Caluwé in druk

(35) Gevaert et al. 2003, pp. 58-59

(36) Gevaert et al. 2003, afb. 41 cat. 14 en 17

Afb. 11: Kraaltjes uit Raversijde

Afb. 12: Tonvormige kruisribbelbeker uit Raversijde

umgroep (6%), een natriumgroep (7%), en een loodgroep (1%).⁽³⁷⁾ Hiervan betreffen de natrium- en de loodgroepen enerzijds, een vroeg vijftiende-eeuwse, sferische kleurloze kraal, naar Venetiaanse traditie, mogelijk deel van een paternoster, en gevonden in associatie met Valenciaanse majolica⁽³⁸⁾ (afb. 11 linksonder) en vijf kleine witte ringetjes in loodglas, gebruikt als kledingaccessoires (afb. 11 rechts-onder).⁽³⁹⁾ Anderzijds betreft het een aantal glasvondsten gekoppeld aan de aanwezigheid van de Spaanse troepen⁽⁴⁰⁾ en dus uit een totaal verschillend milieu.

Het leeuwenaandeel van de bekers (min 97 ex.) betreft eendelige, groene, licht-conische malgevormde bekers met een ribbeldecor. Dit is congruent met de glasvondsten uit vijftiende-eeuwse en vroeg zestiende-eeuwse contexten in Vlaanderen en Brabant,⁽⁴¹⁾ Nederland⁽⁴²⁾ en Duitsland.⁽⁴³⁾ Dit uiterst frequente type komt voort uit het Duitse woudglas-gamma, en mallen voor de productie van zulke vormen zijn aangetroffen in verschillende Duitse ovens, zoals te Eichsfeld (Thüringen), en in de hutten "An der Ambachtslucht" Unterhalb Dornsweg, in het Taunusgebergte en te Solling (Neder-Saksen).⁽⁴⁴⁾ Chambon verwijst naar gelijkaardige bekers opgegraven in de Waals-Brabantse oven van Dion-Le-Val.⁽⁴⁵⁾ Fragmenten van kruisribbelbekers zijn ook aangetroffen in de Zuid-Belgische ovens te Formathot, Herbeumont en Macquenoise.⁽⁴⁶⁾ Dit betekent dat de kruisribbelbekers van Raversijde mogelijk afkomstig zijn uit Duitse, Zuid-Belgische, of Waals-Brabantse productiecentra.

De diversiteit van het Raversijde-glasensemble wordt geïllustreerd door de aanwezigheid van minstens vijf varianten in relatief belangrijke aantallen: de kruisribbelbeker⁽⁴⁷⁾ (afb. 10 links en afb. 12), de achtkantige kruisribbelbeker (Gevaert et al. 2003, cat. 17-22, aflb. 41 rechts, 20 ex.) (afb. 10 rechts), de drinknap,⁽⁴⁸⁾ de schuin getorste beker⁽⁴⁹⁾ en de beker met abrupte knik.⁽⁵⁰⁾

De ruimtelijke spreiding van de bekers is voor alle zones gelijk, clustervormig rond gebouwen en in tonputten, waarvan enkele dendrochronologische gedateerd zijn in de eerst helft van de vijftiende eeuw. In 15 gevallen zijn er *betekenisvolle sets van drinkgerei in glas* gevonden. Dit betekent dat er tot vier verschillende bekertypes in associatie met elkaar, én met beschilderd vensterglas, in éénzelfde pakket aangetroffen worden, veelal in vroeg vijftiende-eeuwse wooncontexten.⁽⁵¹⁾ Opmerkelijk is het ontbreken van de lage drinknap in deze sets. Quasi alle scherven van dit type zijn aangetroffen in één vroeg zestiende-eeuwse zone. De drinknap wordt ook elders in Kust-Vlaanderen, te Veere⁽⁵²⁾ en in andere sites te Vlaanderen en Brabant,⁽⁵³⁾ Nederland,⁽⁵⁴⁾ Duitsland⁽⁵⁵⁾ aangetroffen in relatief belangrijke aantallen, variërend tot minstens 20, 34 en meer nappen, in herberg-

(37) Caluwé 2001

(38) Gevaert et al. 2003, cat. 40

(39) Gevaert et al. 2003 p. 62, cat.

45

(40) Gevaert et al. 2003 cat. 35-36-

37

(41) Caluwé 2005, p. 220

(42) Henkes 1994, pp. 54-55

(43) Baumgartner & Krueger 1988,

p. 373; Stepphun 2003, pp.188-189

(44) Stépphun 2003, p. 188 afb. 1

(45) Chambon 1955, p. 67

(46) Gevaert et al. 2003, p. 60

(47) Gevaert et al. Cat. 8-16, afb. 41

links, 48 ex

(48) Gevaert et al. 2003, cat. 6-7, 14

ex.

(49) Gevaert et al. 2003, cat. 23,

afb. 40, 12 ex.

(50) Gevaert et al. 2003, cat. 24-26,

afb. 7 rechts en 11, 3 ex.

(51) Caluwé 2001

(52) Gevaert et al. 2003, pp. 69-70

cat. 52-66, afb. 47

(53) Caluwé 2005, p. 220

(54) Henkes 1994, p. 55, afb. 40

(55) Stepphun 2003, 220

contexten of in contexten gerelateerd aan grotere gebruikersgroepen zoals in kloosters of gildenhuisen. Voor het gebruik te Raversijde betekent dit dat een divers en multipel gebruik van drinkgerei in glas geattesteerd is in wooncontexten, die gelijkmatig verspreid zijn over het onderzochte gebied, vanaf het begin tot in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Verder duidt de opmerkelijke concentratie van vroeg zestiende-eeuwse drinknappen mogelijk op het gebruik van dit type in een herberg of door een grotere gebruikersgroep.

Binnen het type én de vormvarianten wordt ook een kwalitatieve differentiatie vastgesteld, zo bij minstens twee verschillende bekers (een achtkantige en een conische ribbelbeker), resp. in kalium- en een kalkrijke potasglas met een uiterst fijn afgetekend wanddecor. Waarbij de conische ribbelbeker gevonden is in een tonput, met kapdatum 1478, tussen twee grotere woonhuizen. ⁽⁵⁶⁾ Zulk niveau van detaillering kan bij woudglas enkel bereikt worden met behulp van een metalen mal. Ongeacht de eventuele slijtage van de mallen of het patroon van het decor, resulteert de toepassing van houten of ceramische mallen in een grovere aftekening. Metalen mallen zijn duurder, wegens de hogere kost van het basismateriaal, maar duurzamer in gebruik en kunnen bij slijtage opnieuw gebruikt worden. Het gebruik van metalen mallen is relatief zeldzaam in het archeologische woudglas van de vijftiende eeuw en wordt slechts eenmaal gesignaleerd in het vergelijkingsmateriaal in de literatuur bij een laat veertiende-eeuwse ribbelbeker uit Delft, waarvoor een parallel in tin gevonden is te Dordrecht. Henkes stelt een herkomst in de Maas-/Rijnstreek voor. ⁽⁵⁷⁾ In het huidige onderzoek wordt het gebruik van een metalen mal voorlopig enkel vastgesteld bij het materiaal uit Raversijde en bij later zestiende-eeuwse luxeglas naar Venetiaanse traditie. Het is onmiskenbaar een indicator voor een verfijnd afgewerkt product, dat mogelijk duurder was in aankoop.

De drie bekers met abrupte knik zijn geblazen in een kalkrijk potasglas, en vertonen een gelijkend, hoogtechnologisch niveau qua uitvoering en afwerking. Twee bekers uit de eerste helft van de vijftiende eeuw (afb. 14) ⁽⁵⁸⁾ zijn verschillend bewaard, veroorzaakt door depositie in verschillende lagen van dezelfde tonput, waarvan het hout dendrochronologisch gedateerd is in de periode 1418-1438. De stratigrafische lagen en de geschatte gebruiksperiode van zulke tonputten, zijn indicatief voor een depositie met maximaal 10 jaar verschil. ⁽⁵⁹⁾

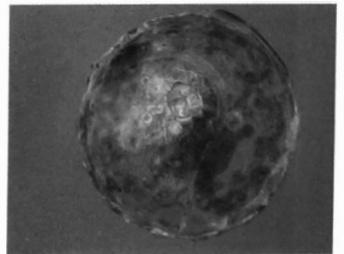
De derde beker (afb. 15) is gevonden in een kuil, nabij gebouw 23 in associatie met kalium vensterglas en een onaangetaste kruisribbelbeker, en staat mogelijk in relatie tot een muntvondst uit het eerste decennium van de vijftiende eeuw. ⁽⁶⁰⁾ Voor deze vijf bekers met een

Afb. 13: Achtkantige kruisribbelbeker uit Raversijde

Afb. 14: Twee groene bekers met abrupte knik met eenzelfde samenstelling, uit dezelfde tonput (1418-1438), maar verschillend bewaard. De onaangetaste scherven (rechts) zijn bewaard in de zandlaag onderaan in de put, de bruinverkleurde scherven (links) zijn bewaard in een zuurstofrijke laag met veel botanisch materiaal.

Afb. 15: Bruine vlekken en verschildering op een ribbelbeker met abrupte knik

(56) Caluwé 2001, pp. 97-99

(57) Henkes 994, p. 39 nr. 7.1

(58) Gevaert et al. 2003, cat. 24 en 25

(59) Caluwé 2001

(60) Caluwé 2001, 97

betere, verfijnde afwerking kan een gelijktijdig en intentioneel bezit vooropgesteld worden in minstens twee contexten, in de eerste helft van de vijftiende eeuw.

Het interdisciplinair gebruik van historische bronnen en de specificiteit van archeologische informatie, verworven via een langdurige, grootschalige opgraving toegespitst op een beperkt aantal woonhuizen, in het dorpsareaal met een relatief korte bewoningsperiode van circa een eeuw, laat toe het gemiddelde glasbezit per wooneenheid te schatten op drie stuks. ⁽⁶¹⁾ Uiteraard dienen hierbij de nodige methodologische reserves in acht genomen en betreft het enkel een aanwijzing voor de mogelijke gemiddelde omvang van het glasbezit zonder onderscheid tussen de grotere en kleinere woonhuizen, en zonder kennis van de samenstelling van de bewonersgroep, of de status of de activiteiten van de bewoners. Tien bekers hebben een kalkrijke potas-samenstelling en twee bekers hebben een kaliumrijke samenstelling, waarvan één geblazen met behulp van een metalen mal. Kruisribbelbekers in kalkrijk glas zijn indicatief voor een Duitse woudglasproductie op basis van beukenas. ⁽⁶²⁾ Kaliumrijk glas wordt te Raversijde, te Antwerpen en te Lier ook aangetroffen bij effen en beschilderd vensterglas. ⁽⁶³⁾ Kaliumrijk glas uit Antwerpen wordt door De Raedt verwant geacht met een typische samenstelling voor het westen van Frankrijk. ⁽⁶⁴⁾ Deze groep is mogelijk indicatief voor een gemengd gebruik van beuken- en varenas en vertoont sterke gelijkenis met de samenstelling zoals gebruikt in de oven van Beauwelz, in Waals-Brabant. ⁽⁶⁵⁾ Op basis van de resultaten naar samenstelling, waarbij specifiek grondstofgebruik als regionaal typisch wordt vooropgesteld, zou kunnen worden gesteld dat voor-eerst het merendeel van het drinkgerei uit de Duitse glasproductie gebieden aangevoerd wordt en slechts een vijfde van het drinkgerei wordt aangevoerd uit een andere productiegebied, mogelijks Waals-Brabant of de Zuid-Belgische grensregio. Deze verhouding is ook gel-dig voor het vensterglas. ⁽⁶⁶⁾

Dit betekent voor Raversijde een permanente aanvoer van het meest frequente bekertype, in verschillende varianten, met diverse kwalita-tieve niveaus, gedurende de hele vijftiende eeuw, mogelijks ingevoerd uit Zuid-Belgische en uit Duitse glasproducerende regio's en dus via verschillende distributiestromen.

De ruimtelijke distributie en de stratigrafische informatie van onder-meer de 15 betekenisvolle sets ⁽⁶⁷⁾ en de dendrochronologische analy-se van het hout van de tonputten dateert de kaliumrijke fragmen-ten vroeger dan de kalkrijke fragmenten. ⁽⁶⁸⁾ De aanwezigheid van kwaliteitsglas, geïllustreerd door het gebruik van een metalen mal en de verzorgd afgewerkte bekers, en mogelijks ook het gebruik van kali-

(61) Caluwé 2001

(62) Caluwé 2001

(63) Caluwé 2001, p. 75

(64) De Raedt 2001, p. 76

(65) De Raedt 2001, p. 76

(66) Caluwé 2001, p. 75 en Caluwé in druk

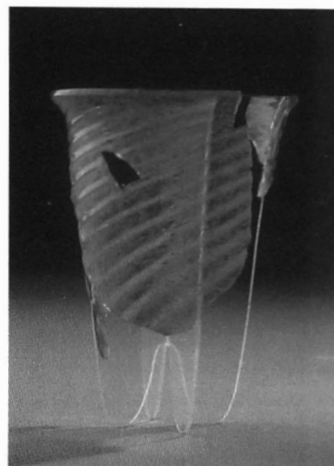
(67) Dit zijn in associatie gevon-den bekertypes uit hetzelfde pak-ket.

(68) Caluwé 2001, p. 36

umglas, is duidelijk een aanduiding van de vraag naar verfijnde producten. Het is mogelijks ook indicatief voor de invoer vanuit een bepaalde regio en is vooral gedateerd in de eerste helft van de vijftiende eeuw. Dit is volledig congruent met de veertiende-eeuwse vraag naar glas van hoge kwaliteit, een trend die mogelijk doorloopt in de eerste helft van de vijftiende eeuw. Dit betekent dat het bezit van glazen drinkgerei te Raversijde niet toevallig is of incidenteel maar gelijktijdig, multipel, langdurig en intentioneel kwalitatief divers.

De continuïteit van de aanvoernetwerken voor drinkgerei in glas wordt concreet aangetoond in een betekenisvolle set waarbij een groene, schuingetorste ribbelbeker (afb. 16) gevonden is in associatie met een kleurloze cilindrische knobbelbeker ⁽⁶⁹⁾ in een vroeg zestiende-eeuwse greppel. Deze vindplaats kan echter niet aan een wooncontext gerelateerd worden en de vondsten behoren mogelijk niet tot het vissersmilieu maar tot de periode van de Spaanse belegering. ⁽⁷⁰⁾ De analyse naar samenstelling van de kleurloze knobbelbeker resulteert in een sodarijk glas met 15,42% soda (Na_2O) 64,91% zand (SiO_2), 4,32% kalium (K_2O) en 8,60% kalk (CaO). ⁽⁷¹⁾⁽⁷²⁾ De vroeg zestiende-eeuwse, kleurloze knobbelbeker wordt gevormd aan de hand van een gesloten mal met bodem ⁽⁷³⁾ en heeft een kenmerkende cilindrische vorm met licht-uitkragende lip en bewerkte voetband, een populair type naar modellen in zilver en tin. ⁽⁷⁴⁾ Zulke types zijn aangetroffen in de ovens van Dion-le-Val, Waals Brabant en Macqneoise, Henegouwen, ⁽⁷⁵⁾ maar werden mogelijk ook elders geblazen in de Zuidelijke Nederlanden. ⁽⁷⁶⁾ Het gebruik van een sodarijke-gemengde-alkalisamenstelling is ook aangetoond voor kleurloze bekerfragmenten uit Antwerpen, uit de tweede helft van de zestiende eeuw. ⁽⁷⁷⁾

In de omgeving van Raversijde en in dezelfde periode worden parallellen gevonden voor de kruisribbelbeker, ondermeer te Heist, waar minstens drie groene kruisribbelbekers gevonden zijn, gedateerd eind veertiende tot tweede helft vijftiende eeuw. ⁽⁷⁸⁾ De bekere zijn eenvoudiger en minder verzorgd uitgevoerd dan de Raversijdse bekere, maar delen wel dezelfde kalkrijke potassamenstelling, op basis van beukenas (resp. 21,80% en 20,47% CaO , kalk; 7,99% en 6,51% K_2O , kalium, 56,68% en 58,40% SiO_2 , zand en 1,27% en 2,15% Na_2O , soda) ⁽⁷⁹⁾ en een gelijkende bodemdiameter van 50 tot 65mm. De kwantitatieve verschillen met Raversijde zijn deels te verklaren omdat het geen langdurige opgraving betreft maar noodonderzoek. De kwalitatieve verschillen zijn moeilijker te verklaren, omdat de samenstelling erg gelijkend is en ook de bloeiperiode van Heist gesitueerd is in dezelfde periode. Tussen 1450 en 1550, bedraagt het aantal inwoners maximaal 400 à 500 personen. De economische en politieke moeilijkheden vanaf het midden van de zesteinde eeuw veroorzaakten het vertrek

Afb. 16: Schuin-getorste ribbelbeker uit Raversijde

Afb. 17: Tonvormige kruisribbelbeker uit Heist

(69) Gevaert et al. 2003 cat. 29 afb. 52 rechts

(70) Caluwé 2001, p. 98

(71) Caluwé 2001, bijlage

(72) Met dank aan dr. O. Schalm van de Universiteit Antwerpen, Dept Chemie die de analyses uitvoerde en de resultaten ter beschikking heeft gesteld

(73) Gevaert et al. 2003, cat 29., afb. 52 en cat. 30

(74) Caluwé 2001, p. 42

(75) Engen 1989, p. 99 en p. 114, Chambon 1961, pp. 39-49

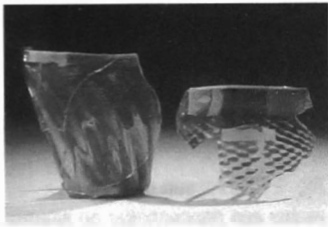
(76) Henkes 1994, p. 63

(77) Caluwé 2000 en 2001, p. 42; De Raedt 2001, 76 ex.

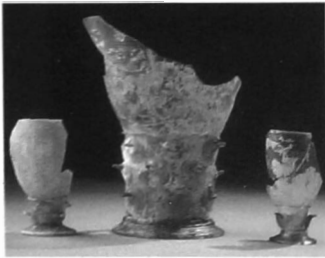
(78) (Gevaert et al. 2003, pp. 51-52, cat. 2-4 afb. 36

Afb. 18: Kruisribbelbekers en een tafelfles uit Veere

Afb. 19: Ribbelbekers uit Raversijde (links) en Sluis (rechts)

Afb. 20: Links en rechts twee mini-roemertjes uit Middelburg, Zeeland, centraal een grote noppenkoper uit Sluis

van het grootste deel van de Heistse vissers naar Zeeland. ⁽⁸⁰⁾ Zonder verder historisch en archeologisch onderzoek is het onmogelijk om uitspraken te doen over het glasbezit in Heist. Voorlopig kan gesteld worden dat het meest frequente bekertype, mogelijks aangevoerd vanuit de Duitse regio, in eenzelfde periode aanwezig is als te Raversijde.

Te Veere, Zeeland, zijn minstens 27 kruisribbelbekers en een intacte tafelfles gevonden in de beerput van het Schotse handelshuis *In den Struys*. ⁽⁸¹⁾ De gebruikperiode voor de voorwerpen is 1400 tot 1475. De bekers variëren onderling licht in afmetingen, maar hebben een gemiddelde inhoud van 100 cc. De locatie van de beerput, de hoeveelheid drinkbekers in glas in associatie met 231 voorwerpen in rood en grijs aardewerk, steengoed, hout en een kannetje in majolica en een tinnen kamerpot, is indicatief voor een grotere gebruikersgroep, mogelijk reizende Schotse handelslui, die er tijdelijk verbleven of er bijeenkomsten hielden.

Ook in Sluis is een kruisribbelbeker gevonden, gedateerd in de late veertiende, eerste helft vijftiende eeuw. De beker is fragmentair bewaard, maar is onaangetast en is duidelijk een product van een betere kwaliteit, vergelijkbaar met de kruisribbelbekers uit Raversijde uit de vroege vijftiende eeuw. ⁽⁸²⁾

De noppenkopers populair van de 15de tot de 17de eeuw

De noppenkopers zijn een tweede belangrijke groep in de vijftiende en zestiende eeuw. Het type komt voort uit de Duitse woudglastraditie, is enorm populair en kent vooral in de vijftiende eeuw een explosieve type- en vormontwikkeling. ⁽⁸³⁾

De quasi afwezigheid van de noppenkoper, op enkele fragmenten na, in Raversijde is opvallend, vooral omdat het type aangevoerd wordt vanuit dezelfde productieregio als de kruisribbelbeker. ⁽⁸⁴⁾ Anderzijds dient het ontbreken van kruisribbelbekers in elite sites in de regio opgemerkt te worden. Noppenkopers worden wel aangetroffen in stedelijke en elite sites, zoals in Sluis, waarbij een noppenkoper met een eivormige cuppa, gedateerd is omstreeks 1600. ⁽⁸⁵⁾

De rijke versiering en de vrijheid van decoratie en vormen worden geïllustreerd door een selectie van verschillende bekers gevonden te Middelburg, Zeeland, gedateerd in de vijftiende, begin zestiende eeuw. Het betreft minstens twee rijkversierde hoge noppenkopers op opengewerkte ajourvoet, type knotsbekers en een hoge smalle beker, type pijpglas (afb. 21). ⁽⁸⁶⁾ De beker op ajourvoet is uitgevoerd in een goede kwaliteit glas en heeft een uitzonderlijk rijke decoratie met een

(79) Met dank aan dr. O. Schalm van de Universiteit Antwerpen, Dept. Chemie die de analyses uitvoerde en de resultaten ter beschikking heeft gesteld.

(80) Gevaert et al. 2003, p. 50

(81) Gevaert et al. 2003, pp. 69-70, cat.52-56 afb. 47

(82) Gevaert et al. 2003, cat. 57 afb. 57

(83) Henkes 1994, 61 en 71 en Baumgartner & Krueger 1988, p. 329

(84) Gevaert et al. 2003, p. 89 cat. 27 en 31

(85) Gevaert et al. 2003, cat. 62 fig. 51

(86) Gevaert et al. 2003, cat. 68 en cat. 69, afb. 49

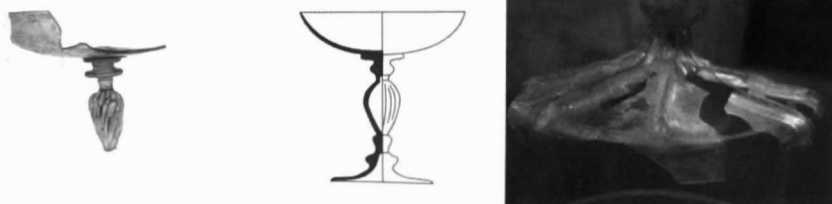
opengewerkte manchets van glasdraden op de schacht en een opengewerkte ajourvoet. Zulke versieringen worden toegepast aan de blaaspijp en bestaan uit opgelegde en tangbewerkte glasdraden. Dit type decoratie vereist een ervaren glasblazer die de verschillende manipulaties per glasdraad uitvoert en de decoratie opbouwt binnen het korte tijdsbestek waarin de beker afkoelt. ⁽⁸⁷⁾

Er zijn parallellen uit dezelfde periode uit Nijmegen, 's-Hertogenbosch, Delft en Antwerpen, waarbij de rijkversierde manchets ontbreekt. ⁽⁸⁸⁾ Het niveau van decoratie bij de bekertjes uit Middelburg is uniek voor de Nederlanden. Ook het hoge pijpglas (afb. 21) komt uit de Duitse traditie en is vrij populair in het westelijk deel van Duitsland. ⁽⁸⁹⁾ Voor de Nederlanden zijn slechts twee parallele vindplaatsen: Delft en Antwerpen. ⁽⁹⁰⁾ Een derde type noppenbeker betreft mini-roemertjes uit de vroege zeventiende eeuw (afb. 20). ⁽⁹¹⁾ De kleine afmetingen van de bekertjes, circa 7cm hoogte bij 3 à 4 cm bodemdiameter, zijn mogelijk indicatief voor een gebruik als borrelglaasjes voor gedistilleerde dranken. Zulke bekertjes werden vanuit de Duitse Spessart en Hils ingevoerd tot omstreeks 1630, maar zeker ook geproduceerd in de Nederlanden.

Elitair luxedrinkerei

Een noodopgraving in het kasteel Aldegonde, West-Souburg, Zeeland, residentie van de familie van Borselen en Philips van Bourgondië, leverde vooral archeologica uit de periode 1425 tot 1525. Een van de beerputten leverde meer dan 77 van die voorwerpen in glas, waarvan een aantal qua vormgeving, versiering en kleur overeenkomen met glaswerk uit het Midden-Oosten en uniek zijn voor de Nederlanden. Het gamma omvat sprenkelaars voor parfum, dubbelwandige flessen ⁽⁹²⁾ en een groot deel glaswerk van Europese afkomst: flessen, bekertjes en kelkgelazen uit de vijftiende en zestiende eeuw, waarbij luxe en verfijning opvallend zijn.

Twee uiterst dunwandige voorwerpen, een drinkschaal en een deksel ⁽⁹³⁾ zijn uitgevoerd in een kleurloos glas. Ze zijn toe te wijzen aan de Venetiaanse traditie en ingevoerd vanuit Italië. Het gebruik van een drinkschaal en een beker met deksel wijst op een verfijnde drinkcultuur, en is mogelijk indicatief voor specifiek toostgedrag.

Afb. 22: Links een dunwandige drinkschaal, rechts een deksel uit kasteel Aldegonde

Afb. 21: Links een pijpglas en rechts een noppenbeker op ajourvoet, beiden uit Middelburg, Zeeland

(87) Glas is veelal bewerkelijk vanaf circa 900°C. Bij een veranderende temperatuur verandert de viscositeit via een snelverlopende curve, waarbij de bewerkbaarheid afneemt, afhankelijk van de samenstelling, bij temperatuursdalingen van circa 200°C. Postmiddeleeuws glas is bewerkelijk tussen 900° en 700°C (Davidson 2003, p. 12 & fig. 1.9)

(88) Gevaert et al. 2003, p. 75

(89) Baumgartner & Krueger 1988, p. 392

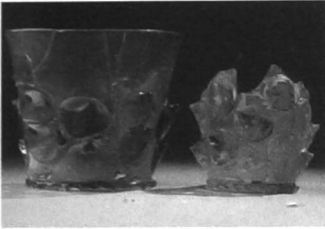
(90) Henkes 1994, p. 78

(91) Gevaert et al. 2003, p. 76, cat. 70, afb. 51

(92) Gevaert et al. 2003, cat. 50

(93) Gevaert et al. 2003, p. 55 cat. 48 en 49

(94) Gevaert et al. 2003, pp. 54-55, cat. 46 en 47, afb. 37

Afb. 23: Noppenbekers uit het kasteel Aldegonde. Links een beker met gedoornde noppen, rechts een koolstronk

Het materiaal omvat ook twee groene noppenbekers, een koolstronk en een beker met gedoornde noppen (afb. 23).⁽⁹⁴⁾ Beide bekera zijn uitgevoerd in een goede, stabiele glassamenstelling zonder onzuiverheden of luchtbelletjes, en zijn verzorgd afgewerkt. Opmerkelijk zijn de grotere afmetingen die beide bekera delen. Een parallel voor de koolstronk, gedateerd voor 1529, is gevonden in het kasteel van Vredenburg en Henkes lokaliseert het type in de Rijnregio en de Elzas, waarbij vondsten in de geromaniseerde gebieden zeldzaam zijn.⁽⁹⁵⁾ De grotere afmetingen van de noppenbekera, de tazza en het deksel, alle gevonden in elitaire sites, zijn mogelijk indicaties voor een specifiek toast- en drinkgedrag waarbij bekera in gezelschap worden rondgegeven om op elkaar te toosten.

Conclusie

Het glasensemble dat in deze regio gevonden werd, is rijk en verscheiden. Zowel de bijzondere als de courante types zijn aanwezig. In de veertiende eeuw worden vooral hoogwaardige kwaliteitsproducten gevonden in stedelijke contexten naast goederen van degelijke kwaliteit, die mogelijk als handelswaar gebruikt zijn. In de vijftiende eeuw domineert het groen woudglas in urbane, rurale, stedelijke en elitaire sites, waarbij de twee frequentste types, de ribbelbeker en de noppenbeker vrijwel overal aanwezig zijn. De quasi afwezigheid van de noppenbeker te Raversijde en de totale afwezigheid van de kruisribbelbeker in elitaire contexten, zijn indicatief om beide bekera in deze vroege periode aan bepaalde sociale groepen toe te wijzen. Deze tendens wordt bevestigd door de aanwezigheid van rijkversierde, grotere noppenbekera in stedelijke context en in het uitzonderlijk glasensemble van kasteel Aldegonde. Het lijkt dat zulke bekera gebruikt worden voor specifiek drink- en toastgedrag, mogelijk in conviviale context. Dit lijkt in overeenstemming met het veranderende drinkgedrag in de vijftiende eeuw⁽⁹⁶⁾ bij feestmaaltijden of bijeenkomsten in het kader van het verenigingsleven⁽⁹⁷⁾ dat in toenemende mate meer wordt gereguleerd en strikter omschreven in de geschreven bronnen.⁽⁹⁸⁾

Archeologische glasvondsten zijn sociaal relevant: een verschillend gebruik en bezit van glas zijn duidelijk aantoonbaar op elitaire sites en in stedelijke en rurale contexten. Het vroege veertiende-eeuwse materiaal wordt gevonden in het hinterland van een belangrijke internationale zeehaven, Brugge. Het betreft mogelijk handelswaar en gebruiksgoederen voor stedelijke hogere middengroepen en religieuzen. In de vijftiende eeuw wordt luxedrinkgerei, aangevoerd via de langeafstandshandel over zee, gevonden in elitaire wooncontexten. Gelijktijdig is er een continue aanwezigheid van meer alledaags gebruiksglas, ingevoerd over land, mogelijk vanuit Duitsland en/of

(95) Henkes 1994, p. 69 en 99

(96) Van Uytven 1990, pp. 252-262; De Buck 1995

(97) Soly 1983 en 1984

(98) Elias 1990, pp. 124-146

Waals-Brabant en Henegouwen. Deze opdeling tussen luxe- en gebruiksbaar is congruent met andere materialen, zoals ceramiek maar ook textiel, waarbij luxegoederen over zee ingevoerd worden vanuit Italië, en Spanje (vb. majolica, zijde). Ook gebruiksceramiek wordt over land ingevoerd vanuit Duitsland. Het kan mogelijk vooropgesteld worden dat glas en ceramiek via dezelfde distributiekanaal verdeeld werden, zowel over zee als over land.

Wat de eigentijdse appreciatie van zulke voorwerpen betreft, kan worden gesteld dat de distributie en frequentie van de archeologica op voldoende wijze aantonen dat drinkgerei in glas in deze vroege periode een alternatief biedt voor drinkgerei in metaal. Dit blijkt uit de vormgelijkenis, maar ook het feit, dat glas zoals metaal een glanzend oppervlak heeft, is niet onbelangrijk. Andere, unieke elementen zijn de transparantie en de vormgeving van glas. Deze worden door de Italiaanse glasblazers vanaf de vijftiende eeuw toegepast op luxe-drinkgerei. Ze worden op ruime schaal verspreid en geproduceerd in deze regio vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw. ⁽⁹⁹⁾ Het archeologische materiaal toont duidelijk een sociaal en historisch verloop in het gebruik van de verschillende importgroepen. ⁽¹⁰⁰⁾

(99) Caluwé 2000 en Chambon 1955

(100) Afb. 1-2-3 en 5 tem 21 en 23 met dank aan Hans Denis IAP, (fotograaf, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed en de provincie West-Vlaanderen) Afb. 4 met dank aan E. Barthova, Afb. 22 D. Caluwé

BIBLIOGRAFIE

- Baumgartner, E. & Krueger, I. 1988, *Phönix aus Sand und Asche. Glas des Mittelalters*, München.
- De Buck, R. 1995, *Van Wijn in Gent tot Gent in wording. De Gentse wijnhandel tussen 1302 en 1795 en de wordingsgeschiedenis van Gent*, Gent 1995.
- Caluwé, D. 2000, *Het holglas uit een afvalkuil uit het Antwerpse Steen*, ongepubliceerde licentiaatverhandeling, Vrije Universiteit Brussel, Kunstwetenschappen en Archeologie, Brussel.
- Caluwé, D. 2001, *Het archeologische hol- en vlakglas uit de opgravingscampagnes te Raversijde. Archeologische verwerking en interpretatie*, ongepubliceerd rapport, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, (VIOE, voormalige IAP) Zellik.
- Caluwé, D. 2005, Archaeological vessel glass of the late medieval and early modern periods in the former duchy of Brabant: an interdisciplinary approach, in: *Annales du 16e congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, London 2003, Nottingham 2005, pp. 219-222.
- Caluwé, D. In druk, Material Culture, a source of evidence: fragile glass in hands of fishermen and pirates common commodities or exceptional finds, Preliminary results on the archaeological vessel glass analysis of Raversijde and coastal Flanders. In: *Proceedings: Conference on fishing, trade and piracy*, Raversijde Museum, November 2003.
- Chambon, R. 1955, *l'Histoire de la verrerie en Belgique du IIIème siècle à nos jours*, 1955, Bruxelles.
- Chambon, R. 1961, La verrerie dans le Brabant wallon au début de la Renaissance, *Journal of Glass Studies*, vol. III (1961), pp. 39-49.
- Charleston, R.J. 1975, The Glass, in: Platt, C. & Coleman-Smith R (ed.) 1975, *Excavations in Medieval Southampton 1953 - 1969. II The Finds*, Leicester, 2, pp. 204-226.
- Davidson, S 2003 (2nd ed.) *Conservation and Restoration of Glass*, Butterworth-Heinemann Series in Conservation and Museology, Oxford 2003

- De Clippele-De Bleser C. 1988, de Brugse glasvondsten, in: De Witte (red.) 1988: *Brugge onderzocht: tien jaar stadsarcheologische onderzoek*, Brugge, pp. 141-150.
- De Raedt I. 2001, *Composition of 16-17th Century Façon-de-Venise glass excavated in Antwerp and Neighbouring Cities*, Universiteit Antwerpen, Universitaire Instelling Antwerpen, Faculteit Wetenschappen, departement Scheikunde, Antwerpen 2001.
- Elias, N. 1990 (3de pocket ed.) *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*, Utrecht 1990.
- Engen, L. (red.) 1989, *Het glas in België. Van oorspong tot heden*, Antwerpen 1989.
- Foy, D. 1985, Essai de typologie des verres médiévaux d'après les fouilles provençales et languedociennes, in: *Journal of Glass Studies*, vol. 27, 1985, pp. 18-71.
- Foy, D & G. Sennequier 1989 (éd.), *Tentoonstellingscatalogus, A travers le Verre, du Moyen Age à la Renaissance*, Rouen 1989.
- Gevaert, G, Pieters, M. en D. Caluwé (red.) 2003, *Glas van Vissers, kooplui, monniken en heren. Middeleeuws en later glas uit het bodemarchief van Kust-Vlaanderen en Zeeland*, Oostende 2003.
- Henkes, H. 1994, *Glas zonder Glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300 - 1800* (=Rotterdam Papers 9), Rotterdam 1994.
- Krueger, I. 1987, Die Glasfragmente aus einer Grube bei St Quirin in Neuss, in *Rheinische Ausgrabungen*, 27, pp. 273-291.
- Mendera, M. 2002, Glass production in Tuscany 13th to 16th century: the archaeological evidence, in: J. Veeckman, S. Jennings, C. Dumortier, D. Whitehouse, F. Verhaeghe (eds.) 2002, *Majolica en glas. Van Italië naar Antwerpen en verder. De overdracht van technologie in de 16de-begin 17de eeuw*, Antwerpen 2002, pp. 263-294.
- Pieters, M. 2002, *Aspecten van de materiële leefwereld in een laat-middeleeuws vissersmilieu in het zuidelijk Noordzeegebied. Een bijdrage tot de middeleeuwse rurale archeologie, inzonderheid naar aanleiding van de opgravingen te Raversijde* (stad Oostende, provincie West-Vlaanderen, België), S.l. (Brussel, Aalst), ongepubliceerde doctorale dissertatie, Vrije Universiteit Brussel, ms, 10 vols.
- Renaud, J.G.N. 1958, Middeleeuwse glasfragmenten uit Maastricht, *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 11.1, pp. 1-8.
- Stephan, H.G., Wedepohl K.H. & Hartmann, G. 1997, Mittellalterliches Glas aus dem Reichkloster Corvey und des Stadwüsting. Mit einem Nachtrag zu den Analyseergebnisse von Gläsern aus dem Kloster Brunshausen, In *Germania*, 75-2, pp. 673-715.
- Steppuhn, P. 2003, Exkurs 1: Optisch geblasene Glasgefäße, in: Ring, E. (ed.) 2003, *Glaskultur in Niedersachsen. Tafelgeschirr und Haushaltglas vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit*, Hussum Verlag, 2003, Hussum, pp. 188-190
- Soly, H. 1983, Kroeglopen in Brabant en Vlaanderen, 16de-18de eeuw, in: *Spiegel Historiae*, XVIII, pp. 569-577.
- Soly, H. 1984, Openbare feesten in Brabantse en Vlaamse steden, 16de - 18de eeuw, in: *Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien regime). Handelingen van het 11e Internationaal Colloquium te Spa*, 1 - 4 sept 1982, Brussel, pp. 605-636.
- Tys, D. 1995-1996. *Een historische landschapsstudie van het Middeleeuws en later (Wal)Raversijde (einde 10de tot begin 17de eeuw)*. Onuitgegeven licentiaatverhandeling, vakgroep Geschiedenis, Middeleeuwen, Universiteit Gent.
- Van Uytven, R. 1990, Het wijnverbruik in de Zuidelijke Nederlanden: van feestdrank tot statussymbool, in: *Van rank tot Drank*, tentoonstellingscatalogus, ASLK Brussel, pp. 252-262.
- Wedepohl K. H. 2003, *Glas in Antike und Mittelalter. Geschichte eines Werkstoffs*, Stuttgart 2003.

Voor u geknipt

Wenkende wieken: van vergane glorie tot ecologisch verantwoorde energiebron

Danny Vanlooche

Geen windmolens op westelijke havenmuur in Zeebrugge

Er komen geen zeven nieuwe windmolens op de westelijke havenmuur van Zeebrugge. Het Brugse College van Burgemeester en Schepenen heeft immers een ongunstig advies verleend voor de bouw en de exploitatie van zeven nieuwe molens op de westelijke strekdam. Het college argumenteert dat de windmolens vanwege hun geschrante opstelling voor visuele hinder zullen zorgen en dat de vier turbines die op de strekdam geplaatst zouden worden, een verdere exploitatie van de haven zouden uitsluiten. De andere drie turbines zouden te dicht tegen het strand komen en een bedreiging kunnen vormen voor de strandgangers. Ook voor de trekvogels zouden de windturbines schadelijke gevolgen kunnen hebben.

*(Het Brugsch Handelsblad,
21.05.2004)*

Na twintig jaar onderhandelen kan restauratie Meetkerkse molen starten

Vlaams unicum in de polders

■ Het gezegde dat administratieve molens langzaam maken, mag in dit geval wel erg letterlijk genomen worden: na meer dan twintig jaar plannen maken wordt deze zomer eindelijk gestart met de ontmanteling en de restauratie van de Meetkerkse molen.

Begin de jaren tachtig waren er al plannen om de molen, die ooit diende om voor de afwatering van de

Meetkerkse Moeren te zorgen, te restaureren. De kosten werden toen op 7.260.485 oude Belgische franken geraamd. Intussen is de molen echter van eigenaar veranderd en het restauratiedossier eindelijk goedgekeurd.

„De werken beginnen op 1 augustus en worden in vier fasen verdeeld”, legt burgemeester Cuypers uit. „Eerst wordt de molen ontmanteld; dat duurt 30 dagen en de kostprijs wordt op 43.500 euro geraamd. Nadien is er de reconstructie voor een bedrag van 290.828 euro. Daarna volgt het technische gedeelte met een prijskaartje van 53.000 euro en tenslotte zijn er de omgevingswerken met de aanleg van een voetpad, het delven van de waterloop voor het scheprad en

de toegang tot de molen. Voor al die werken krijgt de eigenaar een toelage van 15%; de Vlaamse Gemeenschap betaalt 50%, de provincie 20% en de gemeente 15%. Een van de voorwaarden voor de subsidie is dat de molen een aantal dagen per jaar voor het publiek toegankelijk moet zijn”, aldus een tevreden burgervader.

(TM)

(Het Brugsch Handelsblad, 28.05.2005)

Zandwegemolen draait opnieuw

■ **BRUGGE** De Breydelstad is een uniek industrieel en cultureel erfgoed rijk. De Zandwegemolen langs de Oude Oostendse Steenweg is terecht een beschermd monument sinds 1982, want de molen uit 1860 is met zijn 26 meter de hoogste molen van Vlaanderen. Na een grondige restauratie die in 2003 van start ging, is de Zandwegemolen het afgelopen

weekend opnieuw opengesteld voor het publiek. Zondagvoormiddag onthulde Schepen van Toerisme Hilde Decler (CD&V) de toeristische borden aan de molen. Vader Marc en dochter Ann Commeyne zijn de molenaars van dienst. Zij staan in voor de ontvangst en begeleiding van bezoekers, voor de demonstratie en toelichting over de werking van de molen.

(WIK)

(Het Volk, 03.05.2005)

Witte molen van Marke werd museum

Weer onder dak

■ In 1847 werkte de molen van Marke op wind, in 1900 op stoom om lijnzaad te verwerken. In de dertiger jaren werd hij elektrisch aangedreven.

Met de opkomst van de mechanische maalderijen begon voor de molen van Marke een trieste afgang. Ere-secretaris Albert Vandaele(80), tot de fusie het 'geweten van Marke', nadien diensthoofd cultuur in Kortrijk, zorgde er mee voor dat de molen gered werd. Aan de basis van de inrichting van de molen tot bakkerijmuseum ligt wijlen Eric Deltour, een Kortrijkse bakker, die zijn attributen ter beschikking stelde. Kortrijk had de molen onder het gezag van de kinderboerderij geplaatst en onderaan kwam er ruimte vrij in de molen. „Met een aantal bakkers besloten wij materiaal te verzamelen en een molenaar aan te stellen. Luc Ovaere van de kinderboerderij was de eerste molenaar, later volgden Frank Mahieu en Eric Beyls. 17 jaar lang werd materiaal verzameld. Het werd gereinigd en zo nodig geschilderd of hersteld onder leiding van de gepensioneerde banketbakker en handelaars in bakkersmaterialen Jules Vandenbulcke uit Bissegem.

Albert Vandaele : „maar de molen was zeer bouwvallig : hij stond werkelijk op instorten en moest langs alle kanten gestut worden. Er moest dus dringend een restauratie komen. Onderhandelingen leverden 25 miljoen fr. op van het gewest en 5 miljoen fr. van de stad. Daarmee konden we de molen nagenoeg volledig herbouwen. Onlangs nog werd het dak volledig herlegd met eikenhouten pannen, die kunnen wat vocht verdragen en drogen snel. Maar echt maalvaardig is hij niet omdat de wieken te zwaar zijn : de wind breekt niet meer aan de top van de wieken. Technisch kan alles wel, maar er zou kunnen gevaar zijn met die te zware wieken.

Nu is er in de molen een museum waar alle bezoekers terecht kunnen van 1 april tot 30 september, uitgezonderd op vrijdag en zaterdag. Voor de verzameling van bakkersmateriaal kwam veel medewerking van bakkers uit het Kortrijkse, zodat een educatieve tentoonstelling kon opgezet worden. Vooral kinderen ontdekken hier zaken waar ze het bestaan niet van afweten. En opnieuw is er heel wat gered van het ambachtelijk erfgoed.” (JSK-foto BWB)

Molen wieken de provincie rond

(Zondagskrant, 05.06.2005)

West-Vlaanderen telt 151 molens, die zijn niet allemaal in goede staat of te bezoeken. Jaarlijks organiseert een molenwerkgroep een 'Molendag'. Het hoofddoel van de jaarlijkse open molendag is de mensen kennis te laten maken met de rijkdom aan windmolens in de provincie West-Vlaanderen. Secretaris van de Werkgroep West-Vlaamse Molens vzw, Lieven Denevet uit Hoogdele, is ook organisator van de Molendag. "Nederland mag dan wel gelden als 'molenland', het staat echter vast dat de windmolens in het oude graafschap Vlaanderen zijn ontstaan", klinkt het overtuigend. "Na ingrijpende maalvaardige restauratie zijndit jaar ook drie nieuwe molens die voor het eerst deelnemen: dat zijn de Zandwegemolen in Brugge - Sint-Pieters, de Callantsmolen in Ramskapelle bij Knokke-Heist en de Grote Macht in Moorseele bij Wevelgem. De eerste melding in de geschriften van een windmolen in Ramskapelle dateren van 1416.

Het staat vast dat deze molen door brand verwoest werd eind de 16de eeuw en daarna werd heropgebouwd. De huidige stenen graanwindmolen dateert pas van 1897, dat staat ook te lezen boven de ingang. In 1934 en 1936 werden de roeden uitgehaald en maalde men verder met de motor tot 1960. Eigenaar Wilfried Callant gaf de molen in erfpacht aan de vzw De Kruijer. De molen en omgeving werden beschermd als dorpsgezicht en in 2001 werd gestart met de restauratie en het maalvaardig maken.

De feestelijke opening gebeurt op 7 augustus 2005 maar de molen is vandaag ook te bezichtigen, Ramskapellestraat 65, Ramskapelle. Info molendag: 051 20 37 78 en www.molenechos.org (avn)

AGENDA

Alles draait rond de molen

De traditionele molenfeesten van Wenduine draaien helemaal rond de oude Hubertmolen. Het publiek kan het gevaarte vandaag de hele dag in werking zien. "Deze Molenfeesten sluiten de serie voorjaarsfeesten van De Haan en Wenduine op een passende wijze af," vertellen ze in het Toerismebureau van De Haan. "De stenen Hubertmolen bestaat al sinds 1880 en is geïnspireerd op de Hollandse wipmolens. De molen staat ongeveer op de plaats waar eeuwen geleden de Blekkaard-molen werd gebouwd. Jan Hubert was de bouwheer en hij was ook molenaar en bakker. In de molen werd gemalen voor de gemeenten Wenduine, Nieuwmunster en het Noordoosten van Vlissingem, in 1934 werd deze molen buiten werking gesteld."

Maar de naam van de bouwheer inspireerde veel bakkers die nu hun bakkerij Sint-Hubertus noemen, en de Blekkaard-molen gaf zijn naam aan de hoogte duintop in de gemeente. De hele dag kun je rustig genieten op een zonneterras van muziek en een drankje maar je kan je ook volop in de strijd gooien van de volksspelen. Tussen 11 u en 18 u is er een boeken- en kunstmarkt en om in de sfeer te blijven is er een demonstratie van oude ambachten. Inde namiddag kun je van het landschap genieten op één van de rondritten met huifkar. De dansgroep Marola's, een seniorendansgroep uit De Haan, treedt op tussen 15 u en 16 u. Eerder op dag, om 14 u, geeft de muziekgroep Breece Veertiene een optreden weg. (avn)

(Zondagskrant, 26.06.2005)

Museum in de kijker

Archief in de kijker: Sabena - Air Nostalgie FotoMuseum Provincie Antwerpen

Els Veraverbeke

Sabena was ooit een van de grote iconen van België. Wereldwijd stond Sabena bekend als een grootse vliegtuigmaatschappij. Vliegen met Sabena betekende kwaliteit, veiligheid en excellente service. De maatschappij onderstreepte dit ook in haar reclame en promotiecampagnes. Bij het faillissement op 7 november 2001 kwam er een einde aan één van België's meest prestigieuze en bekendste bedrijven.

Gelukkig werd steeds veel aandacht geschonken aan het archief van Sabena, zodat de roemrijke geschiedenis van de Belgische luchtvaartmaatschappij bewaard bleef. Ook in de turbulente periodes en zeker bij het faillissement werd het belang van het archief onderstreept. De maatschappij zelf hield nauwkeurig documentatie, promotiemateriaal, foto's en archiefmateriaal bij. Jarenlang werkten fotografen in dienst van Sabena om de eigen geschiedenis in beeld te brengen. Vandaag vormt dit archief een schitterende getuige van het verhaal van Sabena. Het archief vormt ook de basis van een schitterende tentoonstelling en bijhorende publicatie 'Sabena - Air Nostalgie'.

Op de tentoonstelling wordt Sabena bijzonder veelzijdig belicht. De technische evolutie van de vliegtuigen, de huisstijl, bekende of bijzondere gasten, comfort aan boord, affiches, promotiemateriaal, de airhostess en de piloot, allerlei facetten komen aan bod. De tentoonstelling gaat duidelijk over meer dan vliegen en vliegtuigen alleen. Ze toont het 'leven zoals het was' bij Sabena, waarbij personeel en passagiers centraal staan; een verhaal over de mensen die Sabena maakten tot het icoon dat het is geworden.

Voor velen is piloot of airhostess worden een kinderdroom. Op de geëxposeerde foto's is duidelijk de evolutie en de veelzijdigheid van deze beroepen te zien. Het strakke, stijlvolle imago van de piloot wordt onderstreept door het uniform en de beelden in de cockpit. De airhostesses vormden het gezicht van de maatschappij. Er werd veel belang gehecht aan hun uitstraling en zij waren vaak te bewonderen in promotiefilmpjes, affiches en reclame-materiaal. Enkele hostesses bepaalden jarenlang het beeld van het beroep, zoals Jacqueline Geirnaert, die in de jaren zestig vaak in beeld kwam en het geliefde model was van Sabena-ontwerpers. Het uniform van de hostesses

evolueerde mee met het modebeeld en vaak werden grote couturiers aangesproken om het uniform te ontwerpen. Zo werden de laatste Sabena-uniformen ontworpen door Olivier Strelli. Het waren ook de hostesses die bijzondere gasten begeleidden, waaronder heel wat wereldsterren: Maria Callas, Jayne Mansfield, het nationale voetbal-elftal, zelfs de Sint vloog met Sabena. Opmerkelijke passagiers waren de UM's, Unaccompanied Minors. Dat waren kinderen die alleen reisden en extra aandacht en zorg kregen. Zeker in de jaren vijftig reisden heel wat Belgische kinderen alleen tussen België en Congo, waar hun ouders verbleven. De zorg voor deze kinderen werd opgevoerd in heel wat reclamebeelden van de luchtvaartmaatschappij. Uit de affiches blijkt duidelijk de imagebuilding van Sabena, waarbij zorg, veiligheid en kwaliteit centraal staan, gepersonaliseerd in de airhostess.

Sabena speelde een belangrijke rol in de contacten met de Belgische kolonie Congo. Er werd een indrukwekkend netwerk met vluchten naar Congo uitgebouwd, met Brussel-Leopoldstad als de koninginnenlijn van Sabena. De vluchten naar Congo waren cruciaal voor Sabena en na de onafhankelijkheid werd het netwerk uitgebreid tot het hele Afrikaanse continent. In sommige landen was Sabena de enige maatschappij die een rechtstreekse vlucht naar Europa organiseerde.

Als Belgische trots had Sabena een hechte band met het koningshuis. Veel foto's getuigen van de vele vluchten die koning Leopold en prinses Liliane, koning Boudewijn en koningin Fabiola of prins Albert en prinses Paola maakten met Sabena-vliegtuigen. Koning Albert I was een belangrijk figuur bij de uitbouw van de burgerluchtvaart in België en steunde op die manier de oprichting van Sabena. Ook vele buitenlandse vorsten maakten gebruik van Sabena-vliegtuigen voor hun reizen. Vooral uit de foto's met koning Boudewijn blijkt een grote liefde tussen vorst en Sabena. Voor het bezoek van Boudewijn en Fabiola aan China begin jaren tachtig werd zelfs een Jumbo 747 omgebouwd, zodat het koninklijke paar er voor de lange vlucht over een bed beschikte.

Aan comfort werd heel wat aandacht besteed. Schitterende foto's tonen de enorme evolutie in zetels, waarbij zelfs creatieve kinderbedjes werden geïnstalleerd. Meest in het oog springend zijn de foto's over de keukens aan boord. Sabena beschouwde het als een erezaak de passagiers een lekkere maaltijd en drank te serveren. In 1948 werden heuse keukens geïnstalleerd in de vliegtuigen, waarbij een kok aan boord de voorbereide schotels à la minute afwerkte. Voorheen was het een geïmproviseerde keuken, waarbij een broodje ham of kaas de norm was. Sinds de jaren zestig werden alle maaltijden vooraf klaar-

gemaakt, diepgevroren aan boord gebracht en in de galley opgewarmd door het cabinepersoneel.

De foto's van het koningshuis tonen meteen ook de rol van Sabena bij belangrijke historische momenten. Bij vele belangrijke staatsbezoeken verzorgde Sabena de reis. Sabena verzorgde op vraag van de Belgische regering ook een luchtbrug bij de crisis rond de Congolese onafhankelijkheid om Belgen snel in veiligheid te brengen. Veel bekende gasten bezochten de Expo 58 per Sabena-helicopter (S-58, beter bekend als de banaan), waar een aparte landingsplaats was voorzien op de helihavenlaan.

Sabena genoot de reputatie één van de veiligste luchtvaartmaatschappijen ter wereld te zijn. Deze reputatie stelde vooral op de scholing en training van het personeel van Sabena en Sabena Technics. Foto's getuigen van ongevallen uit het prille bestaan van Sabena, toen ook de techniek vaak te wensen overliet. De zwartste dag uit de Sabena-geschiedenis is 15 februari 1961. Toen verongelukte een Boeing 707 in Berg bij Kampenhout, een verschrikkelijke crash waarbij 73 mensen om het leven kwamen. Dit ongeval wordt in het boek en op de tentoonstelling heel sereen gebracht, zonder te vervallen in sensatie. Meteen wordt ook benadrukt dat het de grote verdienste is van Sabena dat het laatste dodelijk ongeval uit 1961 dateert.

Sabena staat duidelijk voor meer dan alleen de vliegtuigreizen van toerist of zakenman. Sabena is een begrip. Dat blijkt zeker uit de tentoonstelling en het boek. Alle documenten die bewaard zijn rond Sabena, zijn duidelijk meer dan mooie foto's, affiches of leuke gadgets. De auteurs van het boek onderstrepen dat het archief van Sabena van belang is voor de hele Belgische samenleving. De prachtige en interessante foto's kunnen dat alleen beamen.

Sabena - Air Nostalgie - Tot 8 januari 2006
FotoMuseum Provincie Antwerpen
Waalse Kaai 47
2000 Antwerpen
www.fotomuseum.be

DECRAENE, Steven, DENRUYTER, Peter, SCIOT, Geert, Sabena.
Air Nostalgie. Leuven, Van Halewyck, 2002. Publicatie met unieke foto's uit het archief van Sabena.

Voor u gekozen

De barbier in het Huis van Alijn

Els Veraverbeke

In het Huis van Alijn kan de bezoeker in de tentoonstelling 'Meesterschap en Handelsgeest' kennis maken met enkele typische stedelijke beroepen uit de negentiende- vroege twintigste eeuw. Sinds de jaren vijftig zijn onder druk van de ingrijpende technische en maatschappelijke veranderingen, zoals de overweldigende industrialisatie en massaproductie, veel van deze beroepen verdwenen of grondig gewijzigd. De tingieteer of de drogist zijn nagenoeg verdwenen, terwijl de apotheek en de drukkerij sterk veranderd zijn. Ook de kapper is een beroep dat doorheen de twintigste eeuw geëvolueerd is. Het trendy kapsalon van vandaag is niet te vergelijken met de kapper, de barbier en de coiffeur uit het begin van de vorige eeuw.

Barbier in de museumopstelling van het Huis van Alijn, Gent.

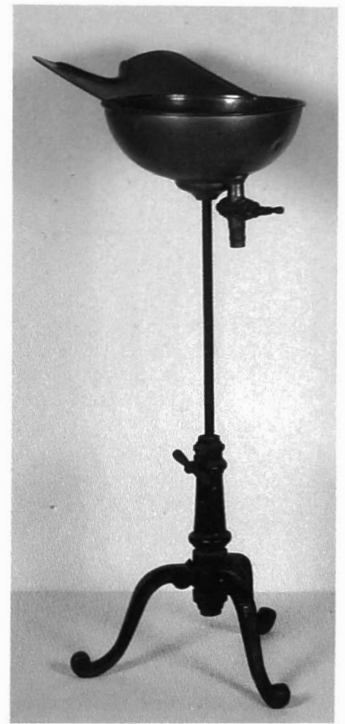
Het kapsalon getuigt van de negentiende-eeuwse klassenmaatschappij. Rijke burgers gingen naar een 'coiffeur'. De klanten die er zich dagelijks lieten scheren, hadden er als abonnee een eigen lade met hun scheermes, zeep en handdoeken. Het interieur van een coiffeur was heel wat luxueuzer dan dat van de gewone kapper-barbier zoals te zien in het Huis van Alijn. De barbier knipte en scheerde vaak in zijn eigen woonkamer, die sober ingericht was. Vaak was hij ook herbergier, zodat men tijdens het wachten kon kaarten, roken of een glas drinken. Vooral op zondagmorgen was het er druk; iedereen wou deftig geknipt de hoogmis bijwonen. Het uithangteken van de barbier was meestal een scheerbekken. Een scheerbekken, een bord met inkeping, werd tijdens het scheren onder de baard gehouden. Een ander opvallend uithangbord was de barbiersstok, een stok met rode en witte strepen. Deze barbiersstok herinnert aan het middeleeuwse ambacht van de barbier-chirurgijn. Men kon er toen niet alleen terecht voor het knippen en scheren, maar ook voor bepaalde medische ingrepen, zoals het trekken van een tand of een aderlating. Een dergelijke barbiersstok werd oorspronkelijk gebruikt tijdens het aderlaten. De patiënt hield deze stok in de vuist gekneld, waardoor de aders zwollen en de aderlating vlotter verliep. De rode kleur herinnert aan het bloed, de witte kleur aan de laatdoeken.

Naast deze intrigerende uithangtekens, de antieke kappersstoelen en typische producten om het haar te behandelen, zijn ook de attributen te zien die nodig zijn bij het klassiek scheren met het scheermes. Het scheren was een echt ritueel, waarbij de barbier het scheren voor zijn klanten zo comfortabel mogelijk maakte. Het scheermes werd opgewarmd op een handriem en gewet op een aanzetsteen. Vóór het

De cursus klassiek scheren was een succes.

scheren controleerde de barbier het scheermes op zijn handpalm. Vandaag verkiest een minderheid heren nog steeds het klassieke scheren boven het elektrische scheren of kleine wegwepscheermesjes. Typerend is de barbier vlakbij Wallstreet in New York: bekend om het kwaliteitsscheren doet hij gouden zaken en scheert er dagelijks beursmagnaten en zakenlui. Ook in België zijn nog enkele klassieke barbiers die het beroep in ere houden. Met de komst van Turkse en Marokkaanse barbiers krijgt het barbiersberoep een nieuwe impuls. De kwaliteit, het gevoel en de magie van 'het klassieke scheren' krijgen recent terug meer aandacht. In 2005 werd in het Huis van Alijn een cursus klassiek scheren aangeboden. Door het enorme succes werd deze cursus tot drie maal toe georganiseerd i.s.m. De Koordenwinkel. Dit bewijst dat kwaliteit van het scheren nog steeds hoog aangeschreven is!

Koperen wasbekken (Collectie het Huis van Alijn, Gent).

BIBLIOGRAFIE

- AMIOT, Patrick, *La vie d'un métier... Coiffeur. Histoire, publicités, traditions, collections.* Dinan, Amiot, 2001.
- Coiffeurs van de stad. Antwerpen, Antwerpen Averechts, 2001.
- DAEM, Marcel, *Van baardemaker tot barbier. Gentse chirurgijn-barbiers.* Brussel, Aurelia Books, 1976.
- DE BAERE, Sari, VISPOEL, Joke, *Het Gentse kapperswezen 1850-1950.* Gent, UGent, 2004 (Onuitgegeven stageverslag)
- DE CNIJF, Katrien, *Bespreking van het kappersinterieur en voorwerpen aanwezig in het Huis van Alijn.* Gent, UGent, 2002. (Onuitgegeven stageverslag)
- GRÜNDEKEN, Hanne, WAUTERS, Winnie, *Uithangtekens uit het kapperssalon in het Museum voor Volkskunde Gent.* Gent, RUG, 1999. (Onuitgegeven stageverslag)
- HUIS, J., *Handboek voor het dames- en herenkappersvak.* Amsterdam, NV Verenigde drukkerij Dico, 1944.
- Scheren, van klapmes tot Philishave. Eindhoven, Philishave Verzamelaars Club, 1996.
- Stedelijke musea Sint-Niklaas: *Barbierama, schone schijn van toen.* Sint-Niklaas, Stadsbestuur, 2000.
- VLOEBERG, Wouter, *Zonder haar kan ik niet leven. Het levensverhaal van een figaro.* Kloosterzande, Duerinck bv, 1992.
- www.koordenwinkel.be

Plooi-prent 'thresor des ames devotes'

Mieke De Jonghe

Tot de devotionalia die bewaard worden in het museum Sint-Janshospitaal te Damme behoort onder meer een bijzondere plooi-prent met als titel 'Thresor des Ames Devotes'. De prent is een burijn-gravure, en draagt de vermelding "Isabella Hertsens woonende in de Keyserstraet". Hertsens was uitgeefster van prenten in Antwerpen in de 18de eeuw. Het Damse prentexemplaar heeft volgend formaat: open: 238 mm x 165 mm - dichtgevouwen: 84 mm x 56 mm. Door het veelvuldig open- en dichtvouwen, is de plooi-prent gescheurd geraakt (zoals we dat ook van opvouwbare wegenkaarten kennen).

Beknopte beschrijving

In dichtgevouwen toestand heeft de plooi-prent een formaat dat bijna overeenkomt met onze huidige bankkaarten. Hoewel ze uit negen vakjes bestaat, volstaat vier keer vouwen om ze helemaal open of helemaal dicht te plooiën (doe zelf de test met een blad papier!).

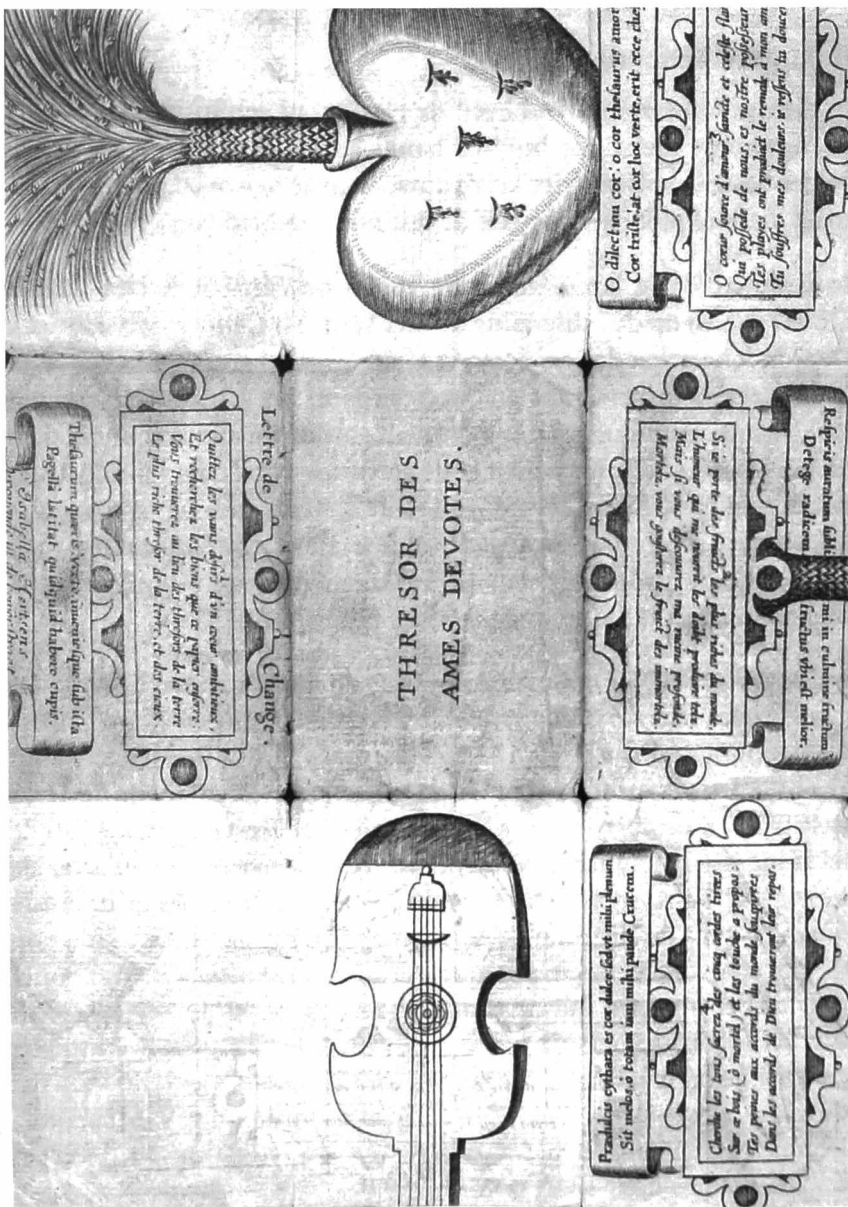
In gesloten versie lezen we op de voorzijde *THRESOR DES AMES DEVOTES* en op de achterzijde de titel *Lettre de Change* (wisselbrief). Daaronder starten de eerste van vijf keer twee tekstvakjes: telkens zijn er vier regels in het Frans en twee regels in het Latijn. Het Latijnse stukje sluit aan bij de tekening die zich geleidelijk aan laat ontdekken en het Franse stukje herneemt er de spirituele betekenis van. Zo krijgt het devote hart (l'âme dévote) een schat (trésor) mee ter overweging. De prent is een mooi voorbeeld van hoe men de belangstelling voor het religieuze probeerde aan te wakkeren door een combinatie te maken van meditatie en ontspanning. (1)

Na de eerste stap in het openvouwen is de illustratie een boom: hier gaat de tekst over de goede vruchten die groeien aan een stevig gewortelde boom (tekstvak 1). De tweede vouw onthult dat de boom geworteld staat in het hart met de vijf wondtekenen van de Heer (tekstvak 3). Een derde vouw laat ons voor het eerst een stukje van de tekening op de 'binnenzijde' zien: hier zijn de snaren van de sitar de aanleiding om symbolisch te spreken over het vinden van de juiste tonen en het aanraken van de juiste snaren (tekstvak 4). Nu zijn we op slechts één vouwbeweging van de volledige onthulling af. Wat zonet nog als het uiteinde van de sitar te zien was, blijkt de bovenste arm van het kruis te zijn. Het kruis is omgeven door alle passiewerktuigen en staat geplant achter het lege graf van de paasmorgen. Zo verwijst de tekening zowel naar het lijden als naar de opstanding van Christus. De tekst (vak 5) heeft het dan ook over de verlossing uit dood en kwaad, die ons door Jezus is geschonken.

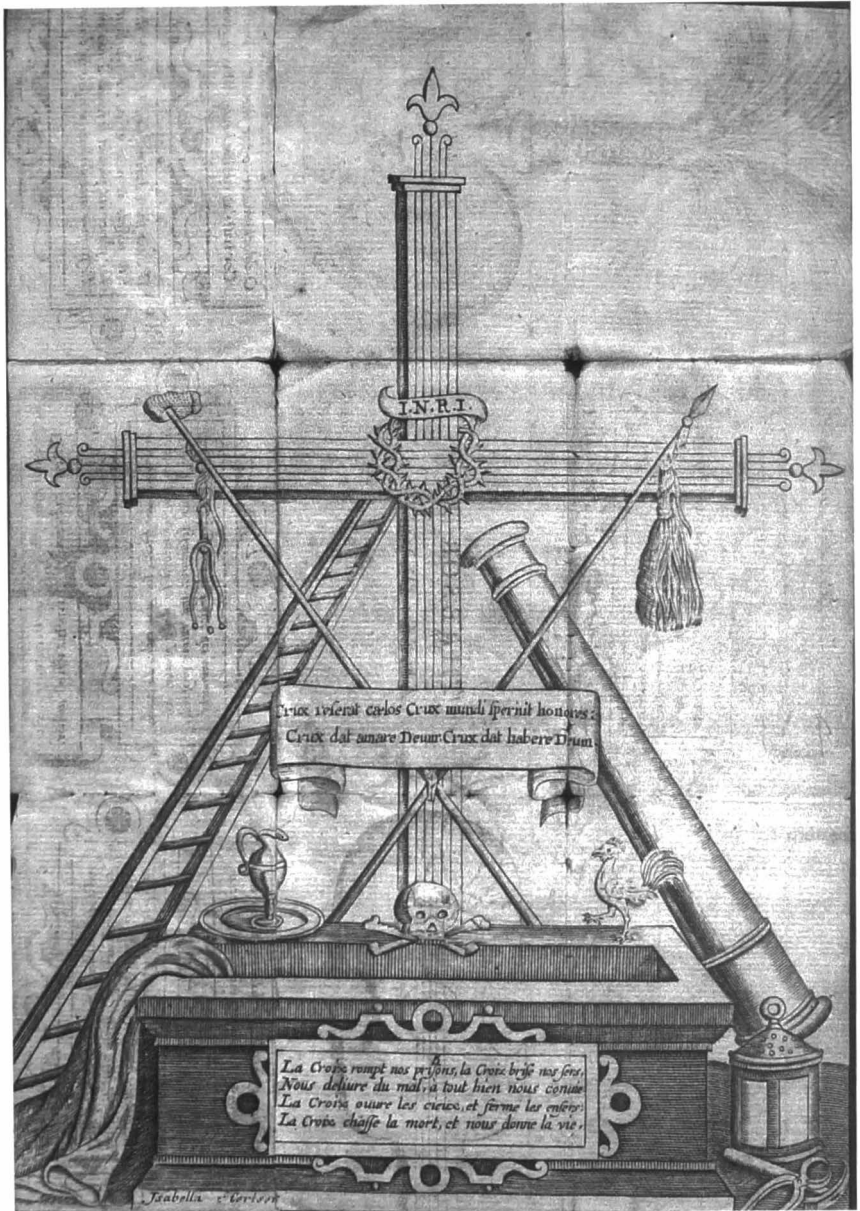
(1) A.K.L. Thijs, *Antwerpen als een internationaal productiecentrum van devotieprenten (17-18de eeuw): graveerkunst, handel en devotie*, (Miscellanea Neerlandica, 7), Leuven 1993.

Wie met ons op zoek wil gaan naar andere exemplaren van deze prent of vergelijkbare voorbeelden, kan een facsimile van de kaart toegestuurd krijgen door twee postzegels van 50 cent op te sturen naar museum Sint-Janshospitaal, Kerkstraat 33 te 8340 Damme. (2)

Een ander exemplaar van de plooi-prent staat afgebeeld in A.K.L. Thijs, *Antwerpen als een internationaal productiecentrum van devotieprenten (17-18de eeuw): graveerkunst, handel en devotie*, (Miscellanea Neerlandica, 7), Leuven 1993.

(2) Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Mieke De Jonghe, Conservator Museum Sint-Janshospitaal, Kerkstraat 33 te 8340 Damme - 050/46 10 80

De volledige tekst is als volgt:

Lettre de Change

1

Quittez les vains désirs d'un coeur ambitieux,
Et recherchez les biens que ce papier enserre:
Vous trouverez au lieu des thresors de la terre
Le plus riche thresor de la terre et des cieus.

Thesaurum quaeris verte inueniensque: sub ista
Pagella latitat quidquid habere cupis.

2

Si ie porte des fruicts les plus riches du monde,
 L'humeur qui me nourrit les doibt produire telz.
 Mais si vous descouvrez ma racine profonde,
 Mortelz, vous gousterez le fruict des immortelz.

Respicias auratum sublimi in cumline fructum
 detege radicem fructus ubi est melior.

3

O coeur source d'amour, sainte et celeste flam(me)
 Qui possede de nous, es nostre possesseur
 Tes playes ont produict le remede à mon ame
 Tu souffres mes douleurs. ie ressens ta douceur.

O dilectum cor: o cor thesaurus amoris
 Cor triste at cor hoc verte, erit ecce chelys

4

Cherche les tons sacrez des cinq cordes tirees
 Sur ce bois (ô mortel) et les touche à propos:
 Tes peines aux accords du monde souspirees
 Dans les accords de Dieu trouveront leur repos.

Praedulcis cythara es cor dulce: sed ut mihi plenum
 Sitmelos, ô totam iam mihi pande Crucem.

5

La Croix rompt nos prisons, la Croix brise nos fers
 Nous delivre du mal, à tout bien nous convie
 La Croix ouvre les cieux, et ferme les enfers:
 La Croix chasse la mort, et nous donne la vie.

Crux referat caelos Crux mundi spernit honores:
 Crux dat amare Deum: Crux dat habere Deum.

Het West-Vlaams Etymologisch Woordenboek (WVEW) en het Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams Etymologisch Woordenboek (OVEW)

Jacques Van Keymeulen

Het gaat met de traditionele dialecten de laatste jaren niet zo goed; met de belangstelling ervoor gaat het echter schitterend. Er wordt steeds meer geschreven, gezongen en theater gespeeld in het dialect. Naarmate iets verdwijnt, neemt de belangstelling ervoor blijkbaar toe. Ook het aantal plaatselijke dialectwoordenboeken gaat in stijgende lijn.

De dialectwoordenverzamelaars hebben doorgaans ook veel belangstelling voor de herkomst van de woorden. De meeste amateur-lexicografen hebben zich gelukkig verre gehouden van etymologische beschouwingen omtrent de woordenschat, want daar heeft men gespecialiseerde kennis omtrent historische taalkunde voor nodig. Daarom is het verheugend vast te stellen dat er de laatste tijd etymologische woordenboeken voor de dialectwoordenschat verschenen zijn. Voor de standaardtaal bestonden die al; het bekende *Etymologisch Woordenboek. Onze woorden, hun oorsprong en ontwikkeling* van J. de Vries en F. de Tollenaere beleefde in 2004 zijn 23ste (herziene en aangevulde) druk! - een bewijs van de grote belangstelling waarin de etymologie zich mag verheugen. Voor de dialectwoordenschat hebben we moeten wachten op prof. Weijnen van de Katholieke Universiteit van Nijmegen, die in 1996 zijn *Etymologisch dialectwoordenboek* in het licht gaf. Dat woordenboek werd in 2003 in een sterk vermeerderde vorm herdrukt - Weijnen was toen 93 jaar oud. De etymologie is blijkbaar een gezonde wetenschap.

De 'Vlaamse' dialectwoordenschat bleef in Weijners werk echter onderbelicht. Dat was in elk geval de motivatie van F. Debrabandere om in 2002 het *West-Vlaams Etymologisch Woordenboek (WVEW)* uit te brengen, in 2005 gevolgd door het *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaamse Etymologisch Woordenboek (OVEW)*. F. Debrabandere is vooral bekend om zijn *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk* (tweede, grondig herziene en vermeerderde uitgave in 2003), dat zeer veel goeds heeft teweeggebracht. Met dat boek was er eindelijk een toegankelijk naslagwerk waar de herkomst van alle Belgische familienamen stond toegelicht, een naslagwerk geschreven door een taalgeleerde die zijn sporen in de historische taalkunde had verdiend en die dus deugdelijke etymologische hypothesen van zotte fantasieën kon scheiden. Met zijn twee etymologische woordenboeken zet Debrabandere zijn werk voort om de resul-

DR. FRANS DEBRABANDERE

Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek

*De herkomst van de Oost-
en Zeeuws-Vlaamse woorden*

HET TAALFONDS

(W), zn. v.: tondeldoos. Samenst. van *baanst*, *banst* 'tondel' en *la* < *lade* 'kist, bak'; synoniem met Wvl. *baanstdoze* (De Bo).

baardessche, zie *bordessche*.

barge (G), zn. v.: trekschuit, binnen-vaartschip voor passagiers en goederen. Er was de barge Gent-Brugge-Oostende, ook Gent-Zelzate-Sas van Gent. Ook Wvl. *barge*. Mnl. *bargie*, *barse*, *baerdse* 'soort oorlogsschip'; Vnnl. *barsie* 'transportschip' (Kiliaan). E. *barge*. Ofr. *barge*, var. van Fr. *barque* < volkslat. *barica*, *barga* < Gr. *baris* 'Egyptische boot'.

baba (Al), zn. m.: drukte, omhaal, complimenten. Ook *baba maken* 'drukte maken'. Wellicht Fr. *b a b a* 'abc, elementaire kennis', als *baba* uitgesproken i.p.v. *beaba*. Ook *kinneken baba* (Al), een Aalsters reuzenkind, ongetwijfeld hetzelfde woord als Gents en Wvl. *kinnebaba* 'kind; kinderachtige jongen, vrouw of man' (zie i.v.).

babbe 1 (ZV), zn. v.: slabbetje. Ook Wvl. Verwant met *babbelen* 'de kaken bewegen'. Fr. *bave* 'kwijl' < Mfr. *baver* 'babbelen, kwijlen'. Volkslat. *baba* 'gebabbel van kinderen'.

babbe 2 (G), zn. v.: zonderlinge vrouw (mel.). Vgl. Wvl. *babe* 'sullige, truttige vrouw'. Ofwel uit de voornaam *Babe* < *Barbara* (De Bo). Voornamen komen wel meer als dusdanig voor (b.v. *Kalle*, *Bette*). Ofwel *babbe* 'gezwel' voor dikke vrouw.

babbelen, zie *bibbelen*.

baeilde (E), zn. v.: babbelaarster, kletskous. Met Ovl. *ld* < Fr. *l mouillé* in *babille* < *babiller* 'babbelen'.

babilen (ZV), **babinen** (ZV), ww.: babbelen, praten. Vanwege de betekenis kan in de eerste plaats aan Fr. *babiller* 'babbelen' worden gedacht. Maar

de var. *babinen* verwijst veeleer naar een afl. van Fr. *bobine* 'klos, spoel' met voortonige klinkerversterking. Vgl. Zndl. *aflopen als een bobijn* 'vlug praten'. Zie ook *babinen*.

babinen 1 (ZV), **bombinen** (Breskens), ww.: slordig aan elkaar naaien.

Afl. van Fr. *bobine* 'klos, spoel', met epenthetische nasaal in *bombinen* en voortonige versterking in *babinen*.

babinen 2, zie *babilen*.

babiole (G), zn. v.: beuzeling, prul, bagatel. Fr. *babiole*, *babole* 'bagatel' < It. *babbola*.

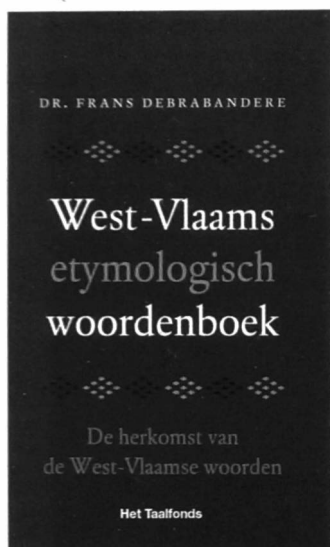
baboe, **boeboe** (ZO), zn. m.: schrik-aanjagend wezen. E. *baboon* 'baviaan, babok, wangedrocht' < Ofr. *babuin* > Fr. *babouin* 'baviaan', Mnl. *babuwijn*. Mlat. *babewynus*, It. *babuino*. Wellicht verwant met Ofr. *baboue* 'grimas, lelijk gezicht'. De vorm *boeboe* door klinkeranticipatie.

bachten (ZV), vz.: achter. Het behoort in Zeeland alleen nog tot het passieve taalgebruik en komt nog voor in plaatsnamen. 1266 *bachten*, Gent (CG). Gevormd met voorvoegsel *be-* en achtervoegsel *-en*, zoals *binnen*, *buiten*, *boven*, vgl. E. *behind*. – Bibl.: H. RYCKEBOER, *Het Westvlaamse bachten*. *WVD-kontakt* 9 (1995), 26-29.

badde (Petegem Oud.), **batte** (Huise), zn. v.: (prikkeldraad)afsluiting (Petegem), houten brug (Huise). Met Ovl. tennisverzachting en wellicht oorspronkelijker betekenis tgo. Wvl. *batte* 'voetpad, smal pad, toegang tot akker'. W. *batte* < ww. Fr. *battre* 'slaan' < Lat. *battere* < *battuere*. De betekenisontwikkeling kan via de Waalse betekenissen gevolgd worden: paalwerk ter beveiliging van oevers, dam van paalwerk, kade, houten bevloering over water > bruggetje, jaagpad > pad. – Bibl.: M. DEVOS, *Batte, een oud*

taten van etymologisch denkwerk voor een groot publiek te ontsluiten.

Hoe zijn de twee etymologische dialectwoordenboeken opgevat? De titels zijn voor een groot publiek herkenbaar, hoewel West-Vlaams, Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams eigenlijk niet zo'n goede termen zijn om dialectgroepen mee aan te duiden. Frans-Vlaams is een onderdeel

van het West-Vlaams; de westelijke dialecten in Oost-Vlaanderen hebben grotendeels een West-Vlaamse woordenschat (bijv. Eeklo), maar met een Oost-Vlaamse uitspraak. West-Zeeuws-Vlaanderen leunt aan bij het West-Vlaams; het Land van Hulst bij het Oost-Vlaamse Waasland. De Denderstreek in Oost-Vlaanderen spreekt dan weer geen Vlaams, maar Brabants. Debrabandere gaat in zijn inleidingen op de twee woordenboeken in op die problematiek en zegt dat er eigenlijk een 'Vlaams Etymologisch Woordenboek' geschreven zou moeten worden - met 'Vlaams' dan in de dialectologische betekenis van het woord (naast Brabants en Limburgs). De fusie van de twee woordenboeken lijkt me voor de toekomst inderdaad een goed idee.

Als bronnen voor zijn etymologische woordenboeken heeft Debrabandere plaatselijke en regionale dialectwoordenboeken genomen. De waarde van de amateurwoordenboeken is ongelijk, maar we mogen er toch vanuit gaan dat de opgenomen woorden ter plaatse inderdaad voorkomen. Heel wat woorden werden ook gelicht uit het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*, dat aan de UGent sedert 1972 wordt gemaakt. Helaas is het *Woordenboek van het Frans-Vlaams. Dictionnaire du flamand de France* (2005) van Cyriel Moeyaert te laat verschenen om nog woorden te kunnen leveren voor het West-Vlaamse Etymologisch Woordenboek.

Debrabandere heeft zich - terecht - toegespitst op dialectwoorden die niet in het A.N. voorkomen: dus geen woorden zoals *tafel*, *huis* of *muur*. De herkomst daarvan staat immers in de etymologische woordenboeken voor de standaardtaal. Ook woorden waarvan de herkomst eigenlijk zonder meer duidelijk is (iedereen snapt bijv. dat accorderen uit het Frans komt) of doorzichtige woorden als samenstellingen en afleidingen (zoals *achterklap* of *gierigheid*) werden wegens oninteressant weggelaten.

Heel wat woorden zijn niet tot het West-Vlaams of Oost-Vlaams beperkt, maar komen zelfs in heel Nederlandstalig België voor, zoals bijv. *blaffetuur* voor 'vensterluik', een woord dat door veel dialectsprekers als typisch voor hun eigen dialect wordt gehouden. Dat woord wordt dan ook in de twee woordenboeken uitgelegd: de herkomst van *blaffetuur* gaat terug op de tijd toen er nog papieren of perkamenten vensters bestonden; volgens Debrabandere is het woord een afleiding van *blavet*, verkleinwoord van het Oudfranse *bloi*, *blou*, *blau*, *blave*, dat 'blauw, bleek of blond' kon betekenen (voor meer uitleg: zie het WVEW, blz. 55 én het OVEW, blz. 64).

De woordenboekartikeltjes in beide woordenboeken zijn op dezelfde manier opgebouwd. Eerst is er het trefwoord in een naar het Nederlands 'genormaliseerde' spelling, zodat de dialectwoorden door

B

baai, zn. m.: lijfrok, borstrok, lijfje, (later) wollen trui. Er werd onderscheid gemaakt tussen *onderbaai* en *bovenbaai*. Naar de kleurnaam Fr. *baie* 'roodbruin' <Lat. *badius*.

baaiard (DB, P), zn. m.: koopje. Wvl. ook *hazaard*, *batje*. Wellicht afl. van Wvl. *baai* 'koopje, onverwachte meevaller' (DB). Misschien uit Fr. *bai* 'bes' te vergelijken met Nndl. *druifje* 'meevaller' (WNT).

baarloop, zn. m.: herbergkermis (DB), grote volkstoeloop (FS: K), bolspel in café, drukte (D). Mnl. *ter baren loopen*: naar de slagboom lopen, wedloop houden. Vgl. *bare*.

baatje, zn. o., dim. van *baai*. Uitdr. *ip zijn baatje krijgen/geven* (K) 'op zijn baadje krijgen/geven, een pak slaag krijgen/geven' wordt door de etymologen (m.i. niet overtuigend) verklaard uit Maleis *badjoe*, *baju* 'jasje'. Niet alleen De Bo schrijft *op zijn baatje geven/krijgen*, ook de Nederlander Harrebomée schrijft in 1853 *hij heeft op zijn baatje gehad* (zie *baai*). Wvl. *baatje* is nl. dim. van *baai*.

babbe 1 (DB, P), zn. v.: gezwel, kwab aan de wang (DB), bof (kinderziekte) (P). Wsch. verwant met Ndl. *bof*, Mnl. *boffe* 'dik gezicht'. Of van een wortel **bab* 'grimas'?

babbe 2, zn. v.: slab, kwijlboekje. Verwant met *babbelen* 'de kaken bewegen'. Fr. *bave* 'kwijl' <Mfr. *baver*'-*babbelen*, kwijlen'. Volkslat. *baba* 'gebabbel van kinderen'.

babeljotte, zie *papiljotte*.

babelute, zn. v.: babbelaarster, (maar ook) babbelaar, nl. soort karamel,

toffee in papiertje verpakt, vooral in trek in badplaatsen, ook *babbelere* (K). In de twee betekenissen afl. (vgl. *kaffielutte*, *herberglute*, *dronkelute*) van *babbelen* 'de kaken bewegen, knabbelen'.

babbezakken (GG: K), ww.: drinken, zuipen. Zie *verbabbe(l)zakken*.

babe (B), zn. v.: sullige, kwezelachtige, truttige vrouw, smakeloos geklede vrouw. Ofwel de voornaam *Babe* <*Barbara* (DB); vrouwennamen komen vaak voor als scheldwoorden (*Kalle*, *Sine*, *Sooize*, *Bette*). Ofwel <*babbe 1*, want de bet. 'dik, gezwollen, opgeblazen' gaat vaak over in 'slonzig, sullig'.

baboe (P), zn. m.: baviaan > wangedrochtig man, lomperd. E. *baboon* (zelfde bet.) <Ofr. *babuin* > Fr. *babouin* 'baviaan', Mnl. *babuwijn*. Mlat. *babewynus*, It. *babuino*, Sp. *babuino*. Wellicht verwant met Ofr. *baboue* 'grimas, lelijk gezicht'. Zie ook *babuk*.

babuk, **bagebuk** (O), zn. m.: babok, nors man, lomperd. Port. *baboca*.

bachten, vz., resp. bw.: achter, resp. achteraan. *Naar bachten gaan* 'naar de wc gaan'. Vgl. *Bachten de Kupe* 'Veurne-Ambacht, achter de IJzer'. 1266 *bachten*, Gent (CG). Gevormd met voorvoegsel *be-* en achtervoegsel *-en*, zoals *binnen*, *buiten*, *boven*, vgl. E. *behind*. – Lit.: H. RYCKEBOER, *Het Westvlaamse bachten*. *WVD-kontakt* 9 (1995), 26-29.

badden (O, P), zie *batten*.

badding (B, R), zie *batten*.

baf, zie *baffen*, *bafferen*.

baffen (O), ww.: slaan, slaag geven. Ook *baf* (O) 'klap, slag'. Wvl. *baven* 'hard slaan', *baffer* 'vuistslag op de rug' (DB), *bafe* (D) 'klap', *baffe*, *bave* (DB) 'kaakslag'. Ofr. *bafe* 'kaakslag met de rug van de hand'. *Bavetaarte* 'kaak-

Voorbeeldbladzijde uit het West-Vlaams Etymologisch Woordenboek.

iedereen opgezocht kunnen worden. Debrabandere neemt afstand van het gebruik om in lokale dialectwoordenboeken de trefwoorden in zelf ontworpen - en soms zeer wonderlijke - dialectspelling te

presenteren, waardoor de woorden ook voor de dialectsprekers zelf soms moeilijk op te zoeken zijn. Een vernederlandste spelling (weliswaar met enige toenadering tot het dialect, zie de inleidingen op beide woordenboeken) is overigens de enig mogelijke optie als men trefwoorden wil maken die voor een hele regio moeten gelden. Het is immers onmogelijk om al de lokale uitspraakvarianten van hetzelfde woord in één trefwoordvorm weer te geven. Elk trefwoord (eventueel + varianten ervan) wordt gevolgd door een vindplaats, meer bepaald de afkorting van een plaatselijk of regionaal dialectwoordenboek. Bij zelfstandige naamwoorden wordt ook het geslacht van het woord vermeld, als dat tenminste bekend is. Dan komen de betekenis(en) en betekenis-schakeringen. Hierna volgt dan uitleg over de geschiedenis van het woord, met vergelijkingen met oudere taalfases (Middelnederlands ...) en andere (oude) talen. Erg interessant zijn de bibliografische verwijzingen. Telkens als er over een bepaald woord een wetenschappelijk artikel is geschreven, wordt daarnaar verwezen. Voor meer inlichtingen over de opbouw van de woordenboekartikelen verwijzen we naar de inleidingen op beide werken.

De figuur van F. Debrabandere staat borg voor de wetenschappelijke gedegenheid van de etymologische uitleg. De auteur is steeds voorzichtig en durft het ook te zeggen als hij het niet weet. Zowel in het WVEW als in het OVEW staan, resp. op blz. 9 en blz. 8-9, lijstjes met duistere gevallen: voor het West-Vlaams zijn dat o.a. *benderen* 'regelen', *bol(le)zaard* 'hoge hoed', *lijzorboom* 'moerasspirea', *schavaander* 'reddingsgordel'... voor het Oost-Vlaams o.a. *aarzig* 'gierig', *baddevinus* 'sul', *kadijl* 'lawaaï' en *verpokjoenen* 'vernielen'...

De twee woordenboeken zijn op een gelijkaardige manier opgezet, maar toch signaleert de auteur de volgende verschillen. Allereerst heeft het OVEW kunnen profiteren van de commentaren en boekbesprekingen op het wat oudere WVEW - een aantal etymologieën konden daardoor in het OVEW worden aangepast of verfijnd. Op de tweede plaats blijkt West-Vlaanderen op dialectlexicografisch gebied een heel wat homogener regio te zijn dan Oost-Vlaanderen + Zeeuws-Vlaanderen, waardoor er in het laatste woordenboek veel meer verwijzingen nodig waren. Dat het OVEW toch maar even dik is als het WVEW wijdt Debrabandere aan "de grotere rijkdom aan oude en specifieke woorden van het conservatieve West-Vlaams" (OVEW, blz. 9).

Beide etymologische woordenboeken zijn voor een groot publiek bedoeld. Vaktermen zijn echter niet te vermijden als men een wetenschappelijk deugdelijke uitleg wil geven. Debrabandere neemt zijn doelpubliek au serieux en neemt dan ook een lijst met 'Taalkundige termen' op, waar elke gebruikte wetenschappelijke term op een bevat-

telijke manier staat uitgelegd. Beide woordenboeken bevatten uiteraard ook een bibliografie van de gebruikte woordenboeken en naslagwerken.

Laten we tot besluit de hoop uitspreken dat F. Debrabandere voor de Brabantse (inclusief Antwerpse) en de Limburgse dialectwoorden-schat hetzelfde werk zou willen doen als voor de Vlaamse.

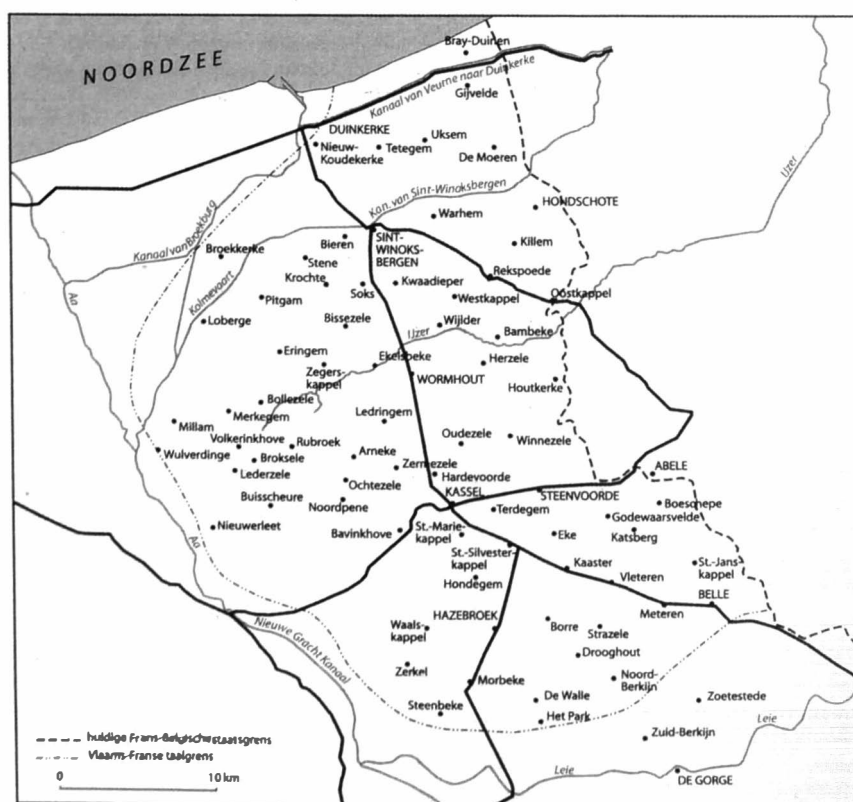
F. Debrabandere, *West-Vlaams Etymologisch Woordenboek. De herkomst van de West-Vlaamse woorden.* Uitgeverij L.J. Veen Amsterdam/ Antwerpen (2002); 460 blz.

F. Debrabandere, *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams Etymologisch Woordenboek. De herkomst van de Oost- en Zeeuws-Vlaamse woorden.* Uitgeverij L.J. Veen Amsterdam/ Antwerpen (2005); 456 blz.

Woordenboek van het Frans-Vlaams. *Dictionnaire du flamand de France.*

Jacques Van Keymeulen

Eindelijk... er is een dialectwoordenboek voor het Frans-Vlaams. Het Frans-Vlaams wordt - zoals bekend - gesproken in de noordwestelijke hoek van Frankrijk (zie het kaartje, gekopieerd van blz. 6 van het woordenboek), in een gebied dat al in de tweede helft van de 17de eeuw door Lodewijk XIV is veroverd en in 1713 (Vrede van Utrecht) definitief bij Frankrijk is gevoegd. Sedert die tijd is het Vlaams er steeds meer achteruitgegaan, vooral na 1853, toen met het verbod op Nederlandstalig onderwijs het Vlaams definitief aan de officiële verachting werd prijsgegeven. De laatste tijd is er wat verbetering: in 2003 werd het Vlaams door het Franse "Ministère de la Culture" als minderheidstaal erkend; in het grensgebied wordt Nederlands aangeboden aan leerlingen van de lagere en middelbare scholen. Het aloude dialect van het Frans-Vlaanderen, dat grosso modo als een ouderwets soort West-Vlaams gekarakteriseerd kan worden, zal daardoor echter niet 'gered' kunnen worden. Wie meer wil te weten komen

Kaart van Frans-Vlaanderen, met de woonplaatsen van de zegslieden

keuvelende-kind

– *Boerkeuvel*, zie dat woord.

II) Zie *koegel*.

keuvelende, ['kø:vələndə], zn.o., kort schuin geveldak bij een wolfsdak, *toit à croupe faïtière*. Zie DB s.v. *keuvelende*, *keuvelende* en vgl. ook *WVD* I, 2 *Behuizing*. Vgl. *vrouweneude*. Zie de illustratie p. 14 van de inleiding. || E keuvelende an 't huus (Zermezele, 1990).

kevere, ['kø:və], zn.v., jenever, *genièvre* (Duinkerke, ong. 1970).

kevernutsje, ['kø:vənmøtsjə], zn.o., jenevertje, glaasje jenever, *petit verre de genièvre*, lok. *kevre*. || *In een carnavalstiedje in Duinkerke (ong. 1970)*: Kéévremutsje, klakkebusse, kreuteneuze en koekpoer.

kieken, ['ki:kən], zn.o., mv. kieks (ook westelijk Wvl.), dim. kieksche, kuiken, *pousin*. || Bekloeken is lik e kieksje bezorgen (Rekspoede, 2001). Dat kieken is e speggelaore (Rekspoede, 2002). Met e trop kieks huuswaors komn, *gezegd van een kip die verloren gelegd heeft* (Kaaster, 2003). De kieks 't eten geven (passim in FV).

– *E kiiksje op e barrige*, een kuikentje op een stokje (Kassel, 2002), *gezegd van iemand die verpaid is*. || Lik e kiiksje op e berretje (Kwaadieper, 1988).

– *Kieken en Koppen*, pn., Kiecken ('poelier') en Koppen ('Kopman' of 'Jacob'), [*antbroponymes*]. || *In een verje in Steenvoorde (1983)*, *zie voor de volledige tekst s.v.* hond: Kieken en Koppen giengen te gaore om neuten te plokken.

kielje, ['ki:ljə, 'ki:jə], zn.v., kegel, *quille*. Van Fra. *quille*. || Speeln met de kiiljen (Rubroek, 2001).

kieviet, ['ki:viet, 'kiviet], zn.m., kievit, *vanneau*. Wvl. ook *pienvit*. Vgl. *WVD* III, 1 *Vogels*. || E kievit (Westkappel, 2001).

– En staot dao lik e kieviet, *bij staat daar als een kievit* (Winnezele, 1980).

kijkebij, ['ki:kəbi], bn., bijziend, *myope*. Zie

WVEW s.v. *kesjkebij*. TT. || En is kijkebii (Winnezele, ong. 1980).

kijken, ['ki:kən], ww. (keek, ekkeken), kijken, *regarder*. Vgl. *Loq.* [1907]: "He-je gisteravend 't vierwerk ekkeken? Z'Hen den (overleden pastor) te kijken elleid in de voorkamer van z'n huis. Geh. *Abeele, in Fr. Vlanderen, Iper*".

|| En kiikt lik e lotje (Kaaster, 2002). En is te leeg te kiiken (Sint-Janskappel, 2003). En kiikt zo bedruktig (Winnezele). Me gaon gaon kiiken nao 't spiltje (passim in FV).

– *Je kiikt lik e sjuuu*, je kijkt verwilderd.

– *Kiik wat a kee*, kijk eens aan, *regarde un pen*.

|| *Kyk wat a kee*, wat a verlies langs a jaar (tekst Steenvoorde, 1938).

kijkers, ['ki:kərs], zn.m., mv., driekleurige viooltjes, *violettes tricolors*. || Kiikertjes (Bollezele, 1975).

kijkuit, ['ki:kyt], zn.m., gezicht, *visage*. Vgl. *Loq.* [1907]. || Sint-Anthonius het e raore kiikuut (Winnezele, ong. 1970).

kijte, ['ki:tə], zn.v., kuit, *mollet*. Zie DB s.v. *kijte*. Wvl. *kiite*.

– *Z'n kiite komt uut*, hij watertandt, *il a l'eau à la bouche* (Sint-Janskappel, 2000, en Rekspoede, 2000).

kind, ['kint], zn.o., mv. kinders, *kiineke* is niet meer de gewone verkleinvorm in FV. Meestal: *kiindje*, kind, *enfant*. || *In een gebedje in Volkerinkhove (1973)*, *zie voor de volledige tekst s.v.* blesmer: Kiinetje bewaort Van vier Van waoter. E kiind verbeien (Rekspoede, 1979). 'n Hele reise kiinders (Bambeke, 1999). Dat kiind het de vasje (Westkappel, 2002). Mii kiind, vrii kiind, *mijn kind*, *mooi kind* (Volkerinkhove, 2002). Dat kiindje rupt (Volkerinkhove, 2002). 't Kiind was betoverd, 't wos van en aketesse (Westkappel, 2003).

– *Goe Vrijdag kind*, zie *goevrijdagkind*.

– *Zo haast is het kiinige Zjezus gebooren, de rape het neur smake verlooren*, als het Kerstmis is, zijn

Voorbeeldbladzijde uit het
Woordenboek van het Frans-
Vlaams.

over de geschiedenis van Frans-Vlaanderen en de taal van het gebied, verwijzen we naar de inleiding op het woordenboek en natuurlijk ook naar het recente boek 'Frans-Vlaams' (door H. Ryckeboer; Lannoo, Tielt, 2004).

Het *Woordenboek van het Frans-Vlaams* (hierna afgekort tot *WFV*) is van de hand van C. Moeyaert. Die heeft gedurende jaren Frans-Vlaamse woorden opgetekend, die eerst in *Ons Erfdeel* en daarna in de *Mededelingen* van het Komitee voor Frans-Vlaanderen werden gepubliceerd. Op aandringen van mensen als F. De Tollenaere (bekend etymoloog), van Jozef Deleu (*Ons Erfdeel*) en van Dirk

Verbeke (Komitee voor Frans-Vlaanderen), heeft C. Moeyaert zijn 'sprokkelingen' dan tot een woordenboek verwerkt. Doordat hij de bijstand heeft gehad van Dick Wortel (verbonden aan het Instituut voor Lexicologie in Leiden) en van taalkundigen als Debrabandere, Ryckeboer en Duvoskeldt, mogen we er zeker van zijn dat het *WFV* een kwaliteitsvol woordenboek is geworden. Het *Woordenboek van het Frans-Vlaams* sluit aan bij de rijke West-Vlaamse lexicografische traditie van *Loquela* (van G. Gezelle) en vooral van het grote *West-Vlaamsch Idioticon* (van De Bo). Met het *WFV* is eindelijk een goed woordenboek voorhanden voor misschien wel het interessantste gebied voor de Nederlandse taalgeschiedenis.

Een woordenboekartikel in het *WFV* is als volgt opgebouwd. Een trefwoord is niet in een dialectspelling, maar in de gewone lettertekens neergeschreven; de mate van vernederlandsing van de trefwoorden hangt af van de regelmatigheid van de klankcorrespondenties tussen Nederlands en Frans-Vlaams: dus *dronkhoofd* 'verdwaasd iemand' (de *oe* in de uitspraak *droenk-* is regelmatig), maar *dunderpeute* 'onweersbui' (de *u* in *dunder-* is onregelmatig). De uitspraak van de trefwoorden volgt dan tussen vierkante haken in het gangbare fonetische schrift. Die handelswijze is toe te juichen: door de vernederlandsingen wordt het woordenboek toegankelijk(er) voor een groot publiek; en tegelijk zijn we toch goed ingelicht over de uitspraak van de woorden. Na het trefwoord volgen grammaticale gegevens (bijv. woordsoort, geslacht ...), betekenis(sen), vaste verbindingen en uitdrukkingen. Elk woordenboekartikel bevat een vertaling in het Frans (soms + Picardisch), eventueel verwijzingen naar andere woordenboeken en allerlei opmerkingen. Na een dubbele streep (II) volgt een voorbeeld en eventueel tussen haakjes een plaatsnaam en een jaartal. Ik neem aan dat die beide laatste gegevens aangeven waar en wanneer C. Moeyaert het woord heeft opgetekend. Meer gedetailleerde uitleg over de opbouw van een woordenboekartikel en over de vorming van de trefwoorden vindt de gebruiker op blz. 11-14 (zie ook de voorbeeldbladzijde).

Het corpus van het woordenboek wordt voorafgegaan door: een Ten Geleide door F. De Tollenaere (blz. 7-8), een Voorwoord door C. Moeyaert (blz. 9-10), I. Iets over de opzet van dit lexicon (blz. 11-14), II. De Taal van de Frans-Vlamingen (blz. 15-17), III. De uitspraak van het Frans-Vlaams (blz. 18-19) en IV. Beknopte grammatica (blz. 20-38). Het hoofdstukje over Woordenschat (V., blz. 39-42) maakt duidelijk hoe interessant de Frans-Vlaamse woordenschat wel is. Moderne naamgeving als *spuuger*, *protter*, *spotter* voor 'bromfiets' en *ijzeren paard* voor 'tractor' tonen aan dat het Frans-Vlaams toch nog enige levenskracht bezit. Opmerkelijk is ook dat dit archaische kustdialect soms lijkt op het Hollands, dat ook een kustdialect is. Frans-

Vlamingen zeggen *oom* (niet *nonkel*), *verkoudheid* (niet *valling*), *hamme* (niet *hesp*), *knikker* (niet *marbel*), *appelboom* (niet *appelaar*), *mooi* (naast *schoon*), ...

De stukjes over het opzet van het woordenboek en over het Frans-Vlaamse dialect zijn niet ondertekend. Eric Duvoskeldt schreef ten behoeve van de Franstalige gebruikers een 'Préface à l'attention des lecteurs francophones' (blz. 43-49). Na de lijst met de gebruikte afkortingen (blz. 50), volgt dan een Frans-Vlaamse bibliografie (blz. 51-54), met de (dialect)woordenboeken en tijdschriftartikelen, die in de woordenboekartikelen zijn aangehaald. Achteraan in het woordenboek is een 'Index français-flamand' opgenomen (blz. 294-335), zodat het woordenboek voor Franstaligen ontsloten wordt. Helemaal op het einde staat een lijst met de zegslieden (blz. 336-340). Luc Ameel tekende de verzorgde en leuke illustraties. Ik miste wel een lijstje met de fonetische tekens, met voorbeelden die de uitspraak ervan duidelijk maken; de passage over 'De uitspraakspelling in de voorbeeldzinnen' (blz. 13-14) is maar moeilijk te volgen, zeker voor taalkundige leken.

Het *Woordenboek van het Frans-Vlaams* is een belangrijk werk, aangezien dit het eerste omvangrijke woordenboek is dat de woordenschat van een bijna uitgestorven, nagenoeg uitsluitend oraal overgeleverd Nederlands dialect in het uiterste zuidwesten van het continentaal-Germaanse taalgebied documenteert. Het Frans-Vlaams is een hoekstukje van een zeer grote taalpuzzel. De belangrijkste kritiek die op het werk geleverd kan worden is m.i. het ontbreken van een uitgebreid vertalend register van het Algemeen Nederlands naar de Frans-Vlaamse trefwoorden, waarmee de Frans-Vlaamse woordenschat ontsloten had kunnen worden. Het kan toch niet de bedoeling geweest zijn het woordenboek te schrijven voor de dialectsprekers zelf - die overigens aan zo'n woordenboek het minst behoefte hebben - en ook geen Standaardnederlands kunnen lezen of begrijpen. Het woordenboek is echter op zo'n wijze opgebouwd dat men het Frans-Vlaamse woord moet kennen (dikwijls met de uitspraak ervan) voor men het kan opzoeken; dat is bevreemdend voor een werk dat toch bedoeld moet zijn voor 'het nageslacht' en in elk geval voor gebruikers die het Frans-Vlaams net niet (meer) machtig zijn. Aangezien er geen Nederlands - Frans-Vlaams register is, moet de gebruiker die bijv. wil weten hoe men pakweg 'herder' zegt in het Frans-Vlaams het woord eerst naar het Franse *berger* vertalen en dan pas kan hij via het register Frans - Frans-Vlaams bij de dialectwoorden *berkier* en *schaapberkier* voor 'herder' uitkomen. De *Index français-flamand* (blz. 294-335) ontsluit de dialectwoordenschat dus niet alleen voor de Franstaligen maar - via een omweg over het Frans - vreemd genoeg ook voor de Nederlandstaligen!!! Ik kan me voorstellen dat het maken

van een vertalend register A.N.-dialect een hele klus is, maar meer bepaald voor woordenboeken van uitstervende / uitgestorven taalvariëteiten lijkt het me toch essentieel.

Het woordenboek draagt m.i. ook de sporen van het feit dat de opzet van het woordenboek blijkbaar af en toe het resultaat is geweest van een compromis tussen auteur en begeleiders. Heel wat trefwoorden bijv. leunen dicht aan bij de Frans-Vlaamse uitspraak, maar toch worden ze in de voorbeeldzin bij dat trefwoord anders gespeld (nl. in de spelling van Moeyaert). Bij het trefwoord *kijken* bijv. staat eerst tussen vierkante haken de fonetische spelling ['kikən]; in de voorbeeldzin staat *En kiikt lik e lotje* 'Hij kijkt als een sul', met dubbele *ii* dus. In hetzelfde lemma staat dan nog een citaat met *Kyk wat a kee*, met ypsilon deze keer. Dat wordt wat veel! De *ii*-spelling in de voorbeeldzinnen (bijv. *sprinkeloare*) kan bovendien ook voor een *e* staan in het trefwoord: zie het lemma *sprekelare* 'trapladdertje'. Ik heb me ook dikwijls afgevraagd waarom sommige voorbeelden/voorbeeldzinnen opgenomen werden: in zeer veel gevallen was er nauwelijks of zelfs geen verschil met het trefwoord. Een voorbeeldzin als 't *Is e kaste-lingboer* bij *kasteleinboer* 'kastelein, iemand die een hofstede beboert voor de eigenaar' zet maar weinig zoden aan de dijk.

Ik heb ook de indruk dat de teksten voor ze naar de drukker gingen, niet heel goed zijn nagelezen. Naast de te talrijke tikfouten en -foutjes (op de tweede regel van het 'Ten geleide' lezen we al 1981, waar het 1881 moet zijn), zijn er ook ernstigere mankementen. We hebben het dan niet over fouten als op blz. 15, waar in de eerste alinea drie keer *oosten/oostelijk* staat, terwijl het *westen/westelijk* zou moeten zijn, maar over flaters die de naam van het woordenboek zelf betreffen. In het Ten Geleide van F. De Tollenaere (blz. 8), het Voorwoord van Moeyaert zelf (blz. 9) en in de inleiding op de lijst met zegslieden (blz. 336) wordt aan het *Woordenboek van het Frans-Vlaams* gerefereerd met de naam 'Ons Oud Vlaams'. Blijkbaar was dat de titel die Moeyaert eerst in gedachten had voor zijn woordenboek, en die te elfder ure is veranderd, waarna men vergeten is een aantal teksten aan te passen. Dergelijke slordigheden passen allerminst in een woordenboek, een 'tekstsoort' die toch een toonbeeld moet zijn van nauwkeurigheid en consequentie. Ook in het woordenboekcorpus zelf staan soms onnauwkeurigheden: de illustratie op blz. 79 bijv. staat wel bij de juiste *bootkruine*, maar bij de verkeerde *boothamer* (zie in dat verband ook het lemma *aftrekken*).

Het *Woordenboek van het Frans-Vlaams* is erg belangrijk omdat voor de eerste keer een belangrijke verzameling Frans-Vlaamse woorden op een deugdelijke manier is samengebracht. Jammer is het ontbreken van een register Nederlands - Frans-Vlaams, waardoor de Frans-

Vlaamse woordenschat ontsloten zou worden voor de taalliefhebbers die het Frans-Vlaams niet machtig zijn - allicht de overgrote meerderheid van de gebruikers. Hopelijk kan een en ander bij een herdruk rechtgezet worden.

C. Moeyaert, Woordenboek van het Frans-Vlaams (Dictionnaire du flamand de France). Bewerkt door Dick Wortel; met medewerking van dr. Frans Debrabandere, dr. Hugo Ryckeboer, dr. Eric Duvoskeldt en een Ten geleide van dr. F. De Tollenaere. Davidsfonds/ Literair, Leuven (2005). 340 blz.

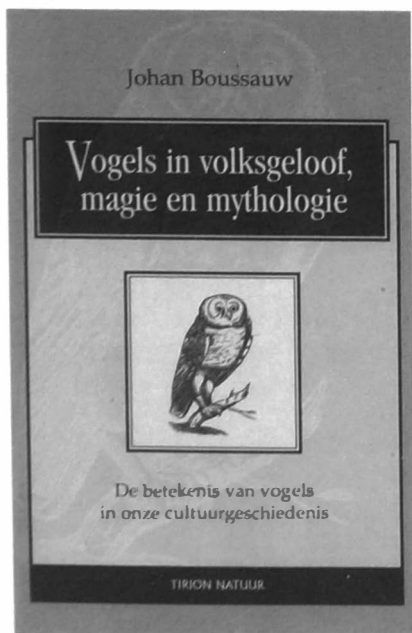
Vogels in volksgeloof, magie en mythologie

Jacques Van Keymeulen

Het boek van Johan Boussauw wil een 'flinke brok cultuurgeschiedenis' bieden omtrent de relatie tussen een aantal vogels en de mens: 'Onderwerpen als volksweerkunde, volksgeneeskunde, magie, bijgeloof, mystiek, jacht, legenden en naamgeving komen aan bod' (blz. 7). Het bronnenmateriaal waarop het boek is gebaseerd bestaat enerzijds uit geschreven bronnen, waarmee dan de 'eerste moraliserende bestiaaria', de middeleeuwse encyclopedieën en de 'eerste schuchtere pogingen van wetenschappelijke studies' worden bedoeld; anderzijds heeft de auteur geput uit het 'mondeling overgeleverde volksgeloof, dat vooral door volkskundigen rond 1900 werd genoteerd in de diverse ons omringende landen' (blz. 7). Verderop leren we dat de auteur zich vooral heeft gericht op de Lage Landen en op Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Het materiaal uit het Verenigd Koninkrijk was bij ons moeilijk te verkrijgen - volgens de auteur komt dat doordat het Verenigd Koninkrijk en Ierland eilanden zijn - zo staat op blz. 8 te lezen.

Bij de keuze van de behandelde vogels heeft de auteur zich beperkt tot 'de hier in het wild levende vogels of tot de soorten die vroeger tot de inheemse avifauna behoorden'. Het is dus wat eigenaardig in de volgende zin te lezen dat er 'dus' geen uitgestorven soorten (naast andere categorieën) worden besproken. Uit de inhoudsopgave, met 48 titels die op een vogel of een groepje vogels slaan, blijkt dat het inderdaad gaat om inheemse, wilde en nog voorkomende vogels.

Het boek is dus onderverdeeld in 48 hoofdstukjes, die elk aan één vogel of een paar verwante vogels zijn gewijd. De ordening is alfabetisch: van Aalscholver tot Zwaluw. Elk hoofdstuk start met de A.N.-benaming voor het betreffende dier als titel, daarnaast gevolgd door een opvallend mooie illustratie die uit een of ander oud boek is overgenomen. Op blz. 256 staat een 'illustratieverantwoording' met de referenties van de 16de-/17de-eeuwse werken waaruit de afbeeldingen zijn gelicht, telkens met een keurige verwijzing. De zorg die aan de selectie van de afbeeldingen is besteed, geeft aan het boek een meerwaarde. Elk hoofdstukje bevat een vrij goed geschreven compilatie van allerlei wetenswaardigheden op het cultuurhistorische vlak die de auteur heeft samengebracht op basis van zijn bronnen. Er is per hoofdstukje geen vaste rubricering, hoewel sommige rubrieken blijken de tussentiteltjes als 'natuurverklarende sprookjes' (waarmee de auteur een sprookje bedoelt waarin getracht wordt

uiterlijk en gedrag van de vogel te verklaren), ‘naamgeving’ enz. terugkeren.

De verwijzing naar de bronnen gebeurt losweg (Plinius zegt ...; Volgens Nozeman ...) en soms helemaal niet (Volgens de Grieken ...; Uit bestaande gegevens kunnen we opmaken dat ...), zodat de lezer niet steeds goed kan volgen waar de auteur zijn wetenschap vandaan haalt. Ook is dikwijls niet duidelijk of de gemelde zaken op feiten dan wel op de fantasie van één of andere auteur berusten. Dat is het gevolg van de werkwijze van de auteur die in zijn inleiding zegt dat het bronnenmateriaal ‘grondig (is) geselecteerd en zonder enige subjectieve beoordeling tot een leesbaar geheel aan elkaar (is) gesmeed’ (blz. 7).

Wat de passages over naamgeving betreft, is - zoals dikwijls bij cultuurhistorische boeken van dit type - zeer grote voorzichtigheid geboden. De bibliografie bevat immers geen enkel toonaangevend etymologisch naslagwerk, en ook niet dat van bijv. Klaas Eigenhuis, *Verklarend en etymologisch woordenboek van de Nederlandse vogelnamen* (Amsterdam, Stichting Dutch Birding Association, 2004), dat nochtans geheel aan vogelbenamingen is gewijd. Een ouder werk is dat van Blok en Ter Stege, *De Nederlandse Vogelnamen en hun betekenis* (1995, 2004⁴; www.bergboek.nl). De auteur had misschien niet de bedoeling recente werken over naamgeving te verwerken, maar het is jammer dat op die manier fantasievolle etymologieën uit zijn bronnen kritiekloos opnieuw naar het publiek worden gebracht.

Het boek sluit af met een lijst van ‘Autoriteiten’, van Albertus Magnus tot Thomas van Cantimpré (blz. 245- 251) en met de ‘Geraadpleegde literatuur’ (blz. 252-255). Dat overzicht bevat o.a. een boek waarvan ondergetekende co-auteur is, nl. een aflevering van het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* over de vogelbenamingen (Van Den Heede en Van Keymeulen 1996). Het is jammer dat de parallelle afleveringen van het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* en het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* blijkbaar over het hoofd gezien zijn. Laten we hopen dat de bibliografie voor de andere cultuurhistorische terreinen dan de naamgeving met grotere zorgvuldigheid is samengebracht.

Kortom, het werk van Johan Boussauw is leuk en onderhoudend om te lezen. De oude prenten die hij opneemt zijn interessant. Op wetenschappelijk gebied lijdt het boek onder de onnauwkeurige verwijzingen en de vermenging van waarheid en verdichtsel.

Johan Boussauw, *Vogels in volksgeloof, magie en mythologie*, Tirion Uitgevers B.V., Baarn, 2005, 256 blz.

Bèèh...! Groot Dordts volksverhalenboek

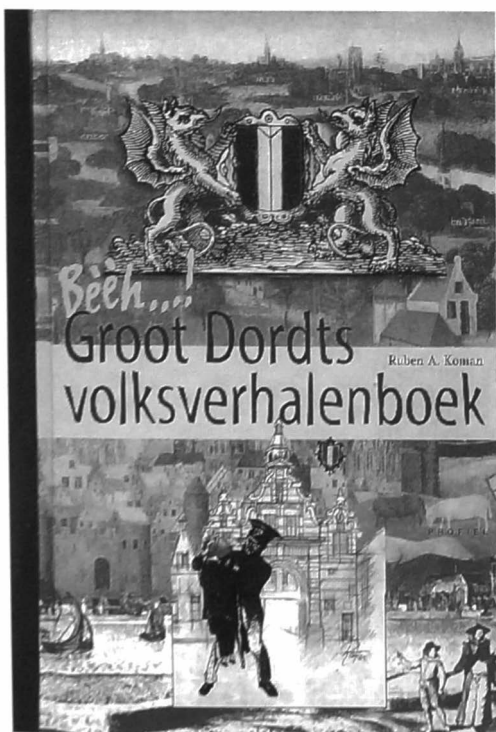
Guy Hoebeke

De laatste maanden verschijnen er geregeld boeken over de immateriële volkscultuur. Het eerste was *Vertelcultuur in Nederland* van T. Meder en C. Hendriks en nadien volgde *Lapjesproef voor Drie Zusters*, een boek met 100 verhalen over volkscultuur verzameld door Luk Indestege. En nu ligt *Bèèh...! Groot Dordts volksverhalenboek* van de Profiel Uitgeverij voor.

Op zoek naar informatie over de Dordtsche schapenkoppensage raakte de schrijver verzeild in een wereld van oude en nieuwe Dordtsche volksverhalen. De oogst was zo groot dat hij uitmondde in het onderhavige boek met tien verschillende thema's die, elk op hun beurt, ettelijke verhalen bevatten. Deze werden verzameld uit archieven, uit literatuur en ook uit rechtstreeks contact met de mensen. Met de hulp van bovengenoemde dr. T. Meder van het Meertens Instituut, werd de verzameling verhalen volgens de etnologische benadering onderzocht, geanalyseerd en verklaard. Volksverhalen hebben betekenis en behandelen sociale thema's. Daardoor wordt er in gans de wereld meer en meer belang en waarde aan gehecht en ziet men het nut in van het bewaren van het vluchtige culturele erfgoed.

Volgens de etnologie zijn volksverhalen mondelinge vertellingen van het volk, die voor langere of kortere tijd tussen mensen circuleren. Uit de Germaanse tijd is weinig of niets overgebleven. Veel treffen we echter aan in Latijnse geschiedenisverhalen en heiligenlevens. Vanaf de 12de eeuw werd er geschreven in de volkstaal en werden verhalen in de vorm van gedichten, liederen en raadsels opgetekend. Minnestrelen en sprookspekers brachten minnelieder en gedichten. In de 14de eeuw verspreiden toneelgezelschappen, opgevolgd door rederijderskamers, volksverhalen. In de 15de eeuw kwam de straatzang op. Nog in dezelfde eeuw ontstond de boekdrukkunst en werden volksverhalen schriftelijk verspreid. Het mondelinge vertellen echter is blijven bestaan. De inhoud, de onderwerpen en de wijze van verspreiden van de sagen verandert wel, getuige daarvan de huidige stadsagen en internet, maar het vertellen gaat gewoon door.

Het *Dordtse schapenkoppenverhaal* wordt uitvoerig behandeld. Koman verzamelde elf varianten gepubliceerd tussen 1893 en 1986. Spijtig genoeg zijn er geen oudere varianten bekend. Kort gezegd: twee Dordtenaars

willen een schaap de stad binnen krijgen, zonder de belasting te betalen. Ze stelen een schaap op de buiten, kleden het als een jong kind en trekken de stad binnen. Juist in de stadspoort waar de wachter staat, begint het schaap te blaten en worden de twee stadslui ontmaskerd. Waar Boekenoogen (1893) nog van 'schapendieven' spreekt, gaat Cohen in zijn versie ((1919) op 'schapenkoppen' over en de volgende versies nemen allemaal die naam over. Koman gaat dan op zoek naar de oorsprong van de sage. Volgens de internationale catalogi van Aarne en Thompson klimt het verhaal op tot de vijfde eeuw na Christus. Na een kort overzicht van gelijksoortige sagen met andere dieren, geeft de auteur aan waar nog andere 'schapenkoppen' wonen om dan te belanden bij het ontduiken van belastingen. Ten slotte tracht hij de oorsprong van het Dordtse verhaal te achterhalen uit de plaatsnamen die voorkomen in de verschillende versies. Ook deze benadering geeft geen zekerheid dat de sage zich wel degelijk in Dordrecht heeft afgespeeld.

Een interessant hoofdstuk is *Dordtse ontstaanssagen*. Reeds in de 15de eeuw zochten de Hollanders hun afkomst zo ver mogelijk in het verleden te plaatsen. De graven van Holland zouden afstammen van de Trojanen, uit de Griekse Oudheid. Er volgen nog sagen i.v.m. Romeinen, Germanen en mythische figuren als stichters van Dordrecht, de oudste stad van Holland. Dat de Kimbren en Teutonen, Kelten zouden geweest zijn lijkt ons vergezocht. In het handboek *Die Germanen* (1) schrijft de auteur H. Seyer in de paragraaf *Die Südwanderung der Kimbren und Teutonen*: "*Diese Wanderung ... führte zum ersten grossen Zusammenstoss zwischen Römern und Germanen... Damit waren diese landsuchenden Germanenstämme im Süden als ethnische Einheiten ausgelöscht bzw. zerstreut*". Ook met elkaar in tegenspraak is dat onder de paragraaf *Dorech der Saksen* (blz. 58) de Wilten eerst als Slavische stam bestempeld worden en dan twaalf regels verder als "*De Wilten waren een Saksische stam ...*". Er schijnt wel enige verwarring te zijn met al die stammen. Dit neemt niet weg dat de verhalen over Dordrecht en de graven van Holland zeer lezenswaard zijn, evenals de ontleding ervan door de schrijver.

Dordtse reuzen en monsters handelt o.a. over de mythische reuzenzoon Merovins, over zeemeerminnen en zeemonsters. Met de verhalen van de kinderschrik komen we op bekend terrein: Jantje Pik, een waterduivel, die kinderen in het water trekt, is zeker verwant met Peetje Haak uit Moerbeke-Waas (Oost-Vlaanderen), die nog tijdens WO II bekend stond om kinderen in een brede gracht te sleuren. Over de reuzen Bamberg, Hanneken en Sint Christoffel zijn enkel speculatieve verhalen bekend.

De drie *Elisabethsvloeden* zitten stevig in het Nederlandse collectieve geheugen verankerd. Over de oorzaken zijn enkele, uit de verbeelding

stammende volksverhalen bekend. Meer verspreid, zelfs buiten Dordrecht, zijn de verhalen over een kindje in een wiegje, dat op het water drijft. Het kindje bereikt heelhuids het land, doordat een kat over en weer op de randen van het schommelende wiegje springt en het zo in evenwicht houdt.

Ondanks het langdurig protestantse karakter van Dordrecht zijn toch heel wat *heiligen-legenden* bewaard gebleven. Tijdens de Dordtse Synode werd het Roomse bijgeloof afgezworen en verdween het volksgeloof in de heiligen en hun relikwieën. Er is een katholieke minderheid te Dordrecht en die vereert nu nog één relikwie, namelijk die van het Heilig Hout. De auteur versmolt acht versies van het verhaal hoe een splinter van het kruis van Jezus in Dordrecht belandde tot één enkele boeiende legende. Voorts zijn er de klassieke verhalen over heilige voorwerpen die gespaard worden bij een brand, miraculeuze heiligenbeeldjes, die steeds terug keren naar de plaats waar ze een kerk willen hebben, ... Bijzonder is wel de legende van de heilige Sura, legende die sprookjesmotieven bevat.

In *Toverij en hekserij* komen we op bekend terrein.: vastzetten van geesten, klavertje vier, de karn die niet af gaat, waarzegsters, ... Een zeer weinig voorkomend motief is dat van de toverspiegel. In de paragraaf Volksgeneeskunde komen enkele bijzondere remedies voor, o.a. dat men zich van wratten kan verlossen door er mee over een lijk te strijken. Het wijdverbreide verhaal van de kracht van de nageboorte van een veulen, kon ook hier niet ontbreken.

Spoken en geesten zijn van alle tijden. Zo vertelt zelfs Erasmus in 1528 een verhaal over een bedrieglijke Dordtse priester, die zijn gelovigen de stuipen op het lijf jaagt, door 's nachts spoken over het kerkhof te jagen en aalmoezen vraagt om ze te verdrijven. Normaal zou men dit hoofdstuk samen met het vorige kunnen onderbrengen onder het onderwerp 'sagen', maar de bijzonder aard van deze spookverhalen wettigen toch dat er een afzonderlijk hoofdstuk wordt aan gewijd. Het bovenvermelde verhaal van Erasmus is niet typisch Dordts, want het heeft een eigen typenummer in de classificatie van Arne-Thompson, wat wijst op een bredere verspreiding. De wrede sage van *Het spook van het Ankertje* en de variant op de Vliegende Hollander, nl. *Het spookschip de Zeerob*, steunen op waar gebeurde feiten. Van een heel andere aard zijn de sagen die zich afspeelen tijdens of ten gevolge van de Tweede Wereldoorlog. De reeks over het joodse vrouwtje Schoontje Braadbaart is enig in zijn soort en het lezen meer dan waard.

Luchtverschijnselen, maar geen luchtgeesten, brengen verhalen over grote hagelstenen en meteorieten (die volgens ondergetekende wél heet zijn als ze op aarde neerkomen, wegens de wrijving met de

onderste luchtlagen) en wat de mensen er over verzonnen; en tenslotte ontbreken ook de UFO's niet.

Kort maar krachtig is het hoofdstuk over het *Koninklijk Huis*. De activiteiten van de prins Hendrik, echtgenoot van koningin Wilhelmina, en Willem III (er staat een prachtige afbeelding van deze prins in het boek), liegen er niet om.

In de dertien verhalen van *Overige historische sagen* treffen we als voornaamste sagen aan: de geschiedenis van een plaatselijke Don Juan en *De onthoofding van de baljuw*, dat zich afspeelt in de 14de eeuw, allebei met een staaltje van middeleeuwse rechtspraak; *Het mysterie van de Biesboschwerken* met een onverwachte ontknoping en ten slotte *Gods verklarende droom*, die elk van ons wel eens zou willen hebben.

Een goed idee van de auteur is het hoofdstuk *Dordtse volksverhalenkaart*, waar, aan de hand van drie duidelijke kaarten, tweëndertig plaatsen aangeduid worden die in de verhalen voorkomen.

Het boek sluit met de *Classificatie van verhaaltypen* toegepast op de Dordtse verhalen en een Engelse samenvatting. Voort bevat het nog een lijst van correspondenten en vertellers en een uitgebreide literatuurlijst. Het is rijkelijk voorzien van foto's, tekeningen en prenten, die opgenomen zijn in de *Verantwoording van de illustraties*. Tenslotte zijn er nog drie registers: een op persoonsnamen, een op geografische namen en een op onderwerpen. Dat Koman werk gemaakt heeft van dit boek, blijkt ook uit de 687 noten die na elk hoofdstuk bijkomende uitleg verschaffen bij de tekst.

Dit zeer leeswaardige en prachtig uitgegeven boek is niet enkel waardevol voor alle inwoners van Dordrecht, maar ook ver daarbuiten. De rijkdom en verscheidenheid van wat het brengt kan ook lezers in Vlaanderen boeien, meerdere verhalen hebben trouwens een bredere verbreiding en bepaalde motieven zijn internationaal bekend. Het kan als voorbeeld gesteld worden voor iedereen die over zijn of haar stad ook de verhalen wil bundelen. Besluiten we met het vakkundige oordeel van dr. Theo Meder van het Meertens Instituut, gespecialiseerd in volksverhalen: "Ruben Koman ... vaardig verzamelaar van lokale verhalen ... duikt voor historische verhalen ook de archieven in, en gaat voor contemporaine verhalen op bezoek bij nog levende vertellers... (en heeft) oog ... voor de internationale volksverhaaltraditie".

Koman (R.A.), *Bèèh...! Groot Dordts volksverhalenboek*, Profiel Uitgeverij, Bedum, 2005, 285 blz. Postbus 7, 9780 AA Bedum (NL), www.profiel.nl. Het boek is te verkrijgen in de boekhandel voor 23,50 euro.

Van de wieg tot het graf. Spreekwoorden en zegswijzen uit de Westhoek

Mark Adriaen

Na de publicatie van *Spreekwoorden en zegswijzen in de Westhoek* (1992) en *Scatologische spreekwoorden en zegswijzen in de Westhoek* (1993) duurde het meer dan tien jaar voor nog eens geput werd uit de rijke oogst van spreekwoorden en zegswijzen in de Westhoek. Deze maal werd gekozen voor uitdrukkingen die ontleend zijn aan het dagelijkse leven. En is er een betere plaats om het nieuwe leven te laten ontluiken bij de prille liefde van een jongen en een meisje? Logischerwijze gaan die trouwen, kinderen krijgen en een familie vormen. Kinderen worden op hun beurt volwassen, sommigen worden kloek en gezond, anderen worden mager en ellendig. De laatste trap van het leven is de ouderdom, waar uiteindelijk de ziekte het leven knakt en de dood tot gevolg heeft.

De Heemkring Aan de Schreve wil met deze uitgave van dialectische woorden, spreekwoorden en zegswijzen proberen een stukje van het taalkundig erfgoed van de Westhoek voor de toekomst te bewaren. De schrijver van dit boekje, Willy Tillie, heeft zeker niet de pretentie wetenschappelijk of volledig te zijn. Het eerste is niet zijn bedoeling en het tweede is onmogelijk. De Heemkring hoopt met deze enkele bladzijden een publiek te bereiken dat mijmerend en met enige nostalgische terugdenkt aan de tijd toen ons dialect een kleurrijke taal was, doorspekt met spreekwoorden en zegswijzen vol levenswijsheid.

Volgende thema's worden behandeld: Liefde - Liefkozingen - Kussen - Vrijen - Oude vrijers - Voorhuwelijkse betrekkingen - Al dan niet wijze raadgevingen voor kandidaat-trouwers - Trouwen - Na de wittebroodsweken - Ongehuwd samenwonen - Synoniemen voor de man als echtgenoot - Synoniemen voor de vrouw als echtgenote - Man en vrouw als echtgenoten - Al dan niet wijze raadgevingen ten gebreuke van het echtpaar - Ruzie in het huwelijk - Negatieve vrouw - Negatieve man - In verwachting! - De geboorte - Het kind - Wiegen - Een paar kinderspelletjes - Familie - Het kind een naam geven - Gelijken aan - Kloek en gezond - Bewusteloos - Oververmoeid - Ouderdom - Ziek - Dood.

Opdat deze dialectpareltjes voor een breder lezerspubliek toegankelijk zouden zijn, wordt ieder spreekwoord eerst in een Nederlandse versie gegeven, met daaronder hetzelfde spreekwoord in het lokale dialect in een sterk vereenvoudigd fonetisch schrift. Vervolgens wordt het spreekwoord verklaard en af en toe aangevuld met enkele pittige

anekdotes. Het boek, dat ingebonden is, telt 165 blz. en is geïllustreerd met meer dan 100 tekeningen. Een deel van deze tekeningen zijn van de hand van Adhemar Vandroemme en Henri Vandenberghe, die een reeks spitsvondige en ludieke karikaturen voor deze publicatie hebben bedacht. De meeste andere tekeningen werden gelicht uit oude etsen en gravures.

Willy Tillie. Van de wieg tot het graf. Spreekwoorden en zegswijzen uit de Westhoek. Poperinge, 2005. 165 p. Het boek is te verkrijgen bij Willy Tillie, Korte Werf 3, Poperinge Tel. 057/334474 & 0474/497883 of op woensdag- en zaterdagmorgen tussen 8 en 12 uur in het Stadsarchief, Guido Gezellestraat 3, Poperinge. Als u het boek zelf afhaalt, betaalt u 12 euro. Wilt u het boek per post toegestuurd krijgen, dan schrijft u 14,50 euro over op rekening nr. 088-2354785-08 van Aan de Schreve, Poperinge.

“Thuis bij Thuysbaert. Nostalgische huiselijkheid van op de Lokerse museumzolder” (1)

Geertrui Daem

In 1968 was ik 16 en ik had een eerste liefde. We zwoeren elkaar eeuwige trouw en dat we nooit ‘van ons leven niet’ een auto zouden kopen. Hij liep ’s zaterdags van Ternat, waar hij woonde, te voet langs de autosnelweg Brussel-Oostende, tot bij me, in Welle (tussen Denderleeuw, Erembodegem en Aalst). ’s Nachts sliep hij in een veldkapelletje - die waren er toen nog, velden en kapelletjes - om ’s zondagsochtends weer bij ons aan de voordeur te staan, met een prentje van een heilige, een ex-voto of een ander klein aandenken voor mij.

Ik schreef en tekende en wou schilder worden en ik vond het vreselijk jammer dat de wereld er vroeger zoveel mooier uitzag dan toen, in de zestiger jaren. Exuberante damesjurken bij de expressionisten, schitterende architectuur, het leven in de Belle Epoque leek me esthetisch meer verantwoord dan het gestroomlijnde leven van de gouden jaren zestig met hun economische opgang.

Ik kreeg van mijn toenmalige vriendje een authentieke hutkoffer, hout met linnen beplakt, die hij voor mij op de Brusselse luizenmarkt voor vijftig frank had gekocht. Die ene keer nam hij de trein van Ternat over Denderleeuw en daar de omnibus Zottegemuudenaarde, eerste halte Welle. Er zaten vignetten van verschillende treinreizen op de koffer gekleefd: het traject Hamburg-Amsterdam-Bruxelles/Nord en Paris-Bruxelles/Nord heen en terug, meermaals afgelegd tussen 1925 en 1928. Het ging om de bagage van ene Mademoiselle (onleesbaar) en dan Madeleine. Er zat één roze vignet opgekleefd, hemelsblauw omlijnd, met daarop ‘*Oiseau bleue/Bluebird*’. Ik noteerde al die gegevens op een papiertje - het zit nog altijd aan de binnenkant van het kofferdeksel gepind - en ik poetste, retoucheerde, boende de koffer en blonk de koperen sloten en de met koper versterkte hoeken. De jongen ben ik uit het oog verloren, maar de mooie koffer staat nog steeds op een ereplaats in mijn woonkamer. Hij bevat mijn oude plaatjes, gedichten, tekeningen, dagboeken in geheim geschrift, Elvis-plakboeken en vele herinneringen uit die tijd. De koffer van Mademoiselle Madeleine herbergt een deel van mijn persoonlijke verleden, dat stukje tijd dat ik me ‘eigen heb gemaakt’ en dat ondertussen ook geschiedenis, historie is geworden.

Toen Nico Van Campenhout, archivaris-conservator van de stad Lokeren, mij vorig jaar september geheel onverwacht vroeg of ik, als

(1) Dit is de tekst van een gelegenheidstoespraak die werd uitgesproken bij de opening van de tentoonstelling “Thuis bij Thuysbaert. Nostalgische huiselijkheid van op de Lokerse museumzolder” op 30 september 2005 in het ‘Huis Thuysbaert’ te Lokeren (de zogenaamde ‘tweede poot’ van het Stedelijk Museum van Lokeren).

schrijfster en beeldend kunstenaar, samen met Leen Heyvaert (adjunct-conservator van het Stedelijk Museum van Lokeren) en Sylvie Dhaene (conservator van het Huis van Alijn in Gent) een tentoonstelling wilde bouwen met de reservecollectie van het Lokerse museum, was dat de eerste keer dat zo'n vraag me werd gesteld. Ik zat middenin het schrijfproces van een familieroman over ontstaan, bloei en neergang van een fabriekje waar saucisson de Boulogne gemaakt werd, bloende, paardencervelaat. Of juist: ik zat middenin duistere familierelaties met de fabriek als achtergrond én was tegelijk druk bezig met opzoekingen over die verdwenen ambachtelijke nijverheid, die ondertussen industriële archeologie is gaan heten. Ik heb geen twee keer hoeven nadenken: het aanbod sloot naadloos aan bij waar ik mee bezig was, en waarmee ik mijn hele leven al ben begaan. Het vooruitzicht op de Lokerse museumzolder op exploratie te mogen gaan, was voor mij bijzonder aantrekkelijk.

Het eerste, en ik vrees ook het enige, museum dat ik als kind ooit bezocht was Bokrijk. Ik herinner me dat ik aan een suppoost - 'n man op klompen en met een boerenzakdoek rond zijn nek - vroeg of de mensen vroeger dan geen wc hadden misschien? Ik had geen 'vertreke' bij de woning gevonden. De oude man maakte glimlachend een wijds gebaar richting akkers en zei "*Er is hier het land...*" (twee keer). Waarop ik, het schaamrood op de wangen, afdroop. Dat ik niet naar de badkamer vroeg, kwam doordat we thuis zelf nog geen badkamer hadden en bij peter en meter, die naast ons woonden, in bad gingen, in hun gebruikte badwater nog wel! Een kind van vandaag zou misschien naar de bulex, de microgolfoven of het internet vragen. Je ziet, zoekt, ervaart de dingen, de wereld rondom je altijd eerst vanuit het nu, het heden; vanuit wat je al kent of meent te kennen. Al het nieuwe wordt - ook al is het 'oud' of 'verleden' - daaraan gerelateerd. Onze startpositie, vertrekbasis, het fundament van ons denken en doen is ieders zijn of haar thuissituatie.

"*Ik vind een museum altijd zo saai*", zei mijn metekind eens. Niet saai zijn, aansluiting vinden bij de actuele, eigen leefwereld van vandaag én tegelijk de verbeelding aanspreken om door dat bekende heen te breken. Dat waren de pijlers waarop ik de tentoonstelling wilde laten rusten. Leen Heyvaert en Sylvie Dhaene, die samen met mij de expositie opzetten, lieten mij grootmoedig de eerste keuze om de stukken te selecteren. Ik mocht als eerste op ontdekking naar de museumzolder en heb daar magische momenten beleefd - ik ben er hen nog altijd dankbaar om. Gewapend met een stevige stapel documentatie, historische informatie over Lokeren, die Nico van Campenhout me bezorgde, trok ik op schattenjacht.

Voor de Nederlandse literaire scheurkalender van 2006 scheef ik 'n kort stukje over die tijdloze ervaring - ik wil het graag even voorlezen:

“Voor het museum van een kleine, Vlaamse stad mocht ik, uit hun ‘reservcollectie’ - vergeten en bestofte schatten op zolder - een selectie voorwerpen uitzoeken, letterlijk en figuurlijk ontdekken en verzamelen om daarmee een tentoonstelling te maken. Een heerlijk kolfje naar mijn hand, hoofd én hart! Op de troebele, rekbare grens tussen volkse huisvlijt, ambacht en kunst, waardevolle voorwerpen en treffende verhalen vinden en verzinnen. Verborgens, voorbij en gestolde levens opnieuw laten bestaan, vrij laten stromen. Lang gestorven doden een tweede leven geven - alsof ik een beetje God was. Twee onvergetelijke etmalen heb ik me daar onder het dakgebinte, in de winterse vrieskou, met de getuigen uit het plaatselijke verleden, vrijwillig laten opsluiten. Ik heb stille restanten uit het verleden, voorwerpen, foto’s, prenten, brieven, schilderijen in mijn handen gehouden. Vooral veel mooi speelgoed heb ik gevonden, uit de twintiger jaren, bouwpakketten, blokkendozen en miniatuur meubilair. Het mooiste en meest ontroerende moment was toen ik het dodenmasker vond van een kind, een anonieme baby. Mijn adem gleed er zichtbaar overheen, terwijl buiten de ijle geluiden van het drukke verkeer van de levenden te horen was.”

De grote hoeveelheid prachtig oud speelgoed, de vele huishoudelijke voorwerpen, gekoppeld aan de bijzondere locatie waar het mocht worden getoond, dit Huis Thuysbaert, leverde ons bijna als vanzelfsprekend het overkoepelende thema van de tentoonstelling: wonen, het huis als thuis. En zeg nu zelf ‘Thuysbaert’ en ‘Thuis bij Thuysbaert’, dat zit als gegoten. De indeling en de oorspronkelijke functie van de vele kamers in dit huis werden onze leidraad bij het opstellen van de objecten. Erenotaris Michel Thuysbaert, die hier zijn jeugd heeft doorgebracht, gaf ons een bijzonder begeesterde en levendige rondleiding doorheen de woning. Bijna alle geselecteerde voorwerpen overspannen een periode van ongeveer 70 jaar, zeg maar de duur van een mensenleven. Het oudste object is een houten naaidoos uit 1777, de meest recente zijn een speelgoedwinkeltje en een platen-draaier uit de jaren 1960.

Staat huis Thuysbaert voor de woning van de rijke man in 1883, dan refereert het huisje in de tuin aan de thuissituatie van de meeste gewone en arme mensen van toen, landbouwers en textielarbeiders, en vooral aan de unieke Lokerse haarsnijders, die vaak thuiswerk deden. Wij hebben van het beluikhuisje een konijnenflat gemaakt, een monument voor de vele kinderen die niet naar school konden en als staartjessnijder moesten werken. Wees gerust, onze ‘Belgische hazen’ hebben het in hun kot heel wat comfortabeler dan de toenmalige Lokerse ‘koertjes-bewoners’ het hadden.

Zeer waardevolle sier- of kunststukken - in de betekenis van harde valuta - zal je op de tentoonstelling slechts sporadisch vinden. Ons

hart ging uit naar opmerkelijke, curieuze, ontroerende objecten die ons hun eigen, kleine verhaal vertellen uit een voorbije maar daarom niet geheel, of moet ik zeggen nooit geheel vervlogen tijd. We hebben er bewust voor geopteerd om te tonen wat in de reserve voorradig was - ook al betekent dit dat onderdelen van de verzameling onvolledig blijven; we hebben ze niet aangevuld, zijn geen leentjebuurt gaan spelen bij andere musea of particulieren om het geheel te verfraaien. Ook wat ontbreekt of mankeert vertelt iets over het verleden, of over hoe wij daarmee omgaan.

“Het is een illusie te denken dat je het vergeten kunt tegengaan”, schrijft Tom Nagels in het laatste nummer van *Zuurvrij*. Berichten uit het AMVC-Letterenhuis (Antwerpen).”Zelfs al zouden we een schitterend literatuur- en geschiedenisonderwijs hebben, zelfs al zou er op tv meer aandacht aan besteed worden, zelfs al zou iedereen veel lezen, zelfs dan nog verdwijnt negentig procent in het zwarte gat. Vergeten gebeurt gewoon. Maar dat hoeft niet slecht te zijn. Vergeten is ook de voorbode van herontdekken. En herontdekken is heerlijk. Zeker voor een schrijver, omdat elke herontdekking de basis kan zijn voor een nieuw verhaal. En het herontdekken van het verleden gebeurt makkelijker met een verhaal. Als dat gefictionaliseerd is, dan is dat niet erg, want verhalen roepen andere verhalen op. Conscience succes heeft tientallen historici verplicht om uit te leggen wat er nu precies gebeurd is, daar op de Groeningekouter: ik ken beide versies, ik weet dat de historische versie de enige juiste is, maar zonder Conscience zou ik ze nooit gekend hebben. Zo zorgt het verhaal, de fictie voor een betere kennis van de werkelijkheid. Tot die opnieuw vergeten wordt, tot er weer een nieuw verhaal ze laat herontdekken en een nieuwe historicus dat verhaal toetst op zijn werkelijkheidswaarde. Archiven vervullen hierin een dubbele rol: ze vormen de basis van fictie en ze corrigeren die fictie tegelijkertijd. Ze inspireren schrijvers en wijzen hen nadien terecht, waardoor ze andere schrijvers inspireren, tot iedereen het verhaal kent en het weer vergeten kan worden, tot het weer zodanig vergeten is dat een schrijver het interessant genoeg vindt om het weer op te rakelen..., enzovoort en zo verder...”

Ik wil historicus Nico Van Campenhout graag bedanken voor deze opdracht, die voor mij een uitdaging én bij momenten een feest was. En ik hoop dat u, de bezoeker, onze gast, zich hier thuis voelt bij Thuysbaert en dat de wandeling door de kamers en door de tijd, u vele verhalen mag laten (her)ontdekken.

Een verloren gewaand schilderij van de Gentse schilder Johan Baptist Lodewyk Maes (Gent °1794 - Rome †1856)

Jeannine Baldewijns

In 2001 kon het Bijlokemuseum /STAM ⁽¹⁾ een merkwaardig schilderij van Johan Baptist Lodewyk Maes, beter bekend als Maes-Canini, met een vrij ongewoon thema, aankopen bij het veilinghuis Haboldt en Co. te Parijs. Het doek staat bekend als 'De koepokkenzaal' en dateert van 1819. ⁽²⁾

Gents schilder met Vlaams-Italiaanse achternaam ⁽³⁾

Johan Baptist Lodewyk Maes (afb.1) stamt uit een Gentse kunstenaarsfamilie. Zijn vader, Pieter Franciscus Maes, was een fijnschilder. Via hem zal Johan Baptist Lodewyk in het ouderlijk huis 'In den Gouden Boot', gelegen aan de oude Beestenmarkt voor de Nieuwbrug te Gent (afb. 2) ⁽⁴⁾ vertrouwd raken met de schilderstechniek, vooraleer hij lessen volgt bij J. Ingels en zich inschrijft aan de Gentse Academie. De begaafde leerling behaalt aan de Gentse academie tal van eerste prijzen en neemt in 1810 voor het eerst deel aan het Salon van Gent, het evenement bij uitstek voor levende kunstenaars.

Vanaf dat ogenblik zal hij frequent en met succes deelnemen aan salons en wedstrijden die specifiek ingericht worden om de kunstbeoefening te stimuleren en kunstenaars de kans te bieden hun werken te tonen en te koop aan te bieden. In 1816 ontvangt Maes een eerste

Afb. 2. Geboortehuis van J.B.L. Maes, overgenomen uit F. de Potter, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, Gent, 1893, deel 7, p. 197.

Afb. 1. Portret van J.B.Maes, gelithografeerd door de Burggraaf naar J.J. Eeckhout, gravure bewaard in Stadsarchief Gent, Reeks Portretten, nr. 428

(1) Het Oudheidkundig Museum van de Bijloke, kortweg Bijlokemuseum genoemd, wordt tegen 2008 omgevormd en zal voortaan STAM, letterwoord voor Stads-museum, heten.

(2) Het schilderij, een olieverfschildering op doek, is gesigneerd en gedateerd o.r.: J.B.L. MAES P.T. GAND 1819; afmetingen: 60 x 71cm; inv. A2000-1.

(3) Het ligt niet in onze bedoeling hier een uitgebreide biografie van de kunstenaar te geven maar enkel markante feiten en de gegevens aan te halen die relevant zijn voor het besproken schilderij. Voor een volledige biografie van de kunstenaar verwijzen we naar de tentoonstellingscatalogus *Om en rond het Neo-Classicisme in België, 1770-1830*, Brussel, Gemeentemuseum van Elsene, 1986, p.243.

(4) De Potter, F., *Gent van den oudsten tijd tot heden, Geschiedkundige beschrijving der Stad Gent*, Gent, 1893, deel 7, pp. 197-198.

gouden medaille van de Maatschappij ter Bevordering van de Beeldende Kunsten van Mechelen voor zijn allegorie op het huwelijk van de Prins Van Oranje. Dit succes leidt ertoe dat hij in 1820 lid wordt van de Koninklijke Maatschappij voor Schone Kunsten te Gent, één van de organisaties die naast de academie de promotie van de beeldende kunsten beoogt. Zoals toen gebruikelijk was en in navolging van zijn tijdgenoten heeft J.B.L. Maes de intentie om zich te vervolmaken in het buitenland. Hij richt daartoe in december 1819 een verzoek aan het stadsbestuur van Gent, dat na een gunstig advies van de academie een beurs toekent. (5) In 1821 vertrekt hij naar Parijs, maar hij laat niet na om zich in te schrijven voor de Grote Prijs van Rome, de begeerde staatsprijs die in Antwerpen sinds 1819 wordt georganiseerd en die kunstenaars in staat stelt om naar Rome te reizen, waar ze te midden van een internationaal kunstenaarsgezelschap invloeden en kennis opdoen en uitgebreid de antieken bestuderen. Maes wint in 1821 dit concours met het schilderij 'Alexander voor

SOCIÉTÉ ROYALE DES BEAUX-ARTS ET DE LITTÉRATURE A GAND.

MONSIEUR,

LA Société, en se réunissant tous les uns en séance, suivie d'un banquet, n'a d'autre but que celui de resserrer les liens de sa reconnaissance envers les Magistrats de la Province et de la Ville, ainsi que MM. les Directeurs de l'Académie royale, qui la protègent, et ceux de l'estime et de l'amitié qui unissent entre eux tous ceux qui font partie de l'institution, soit qu'ils cultivent les Beaux-Arts et les Lettres, soit qu'ils les aiment et les encouragent.

A cet attrait s'en joint, cette année-ci, un autre. M. J. B. MAES, de Gand, Membre de la Société, après avoir successivement remporté les premiers prix dans sa ville natale, à Amsterdam, à Anvers, à Bruxelles et à Malines, vient de remporter, à l'unanimité des suffrages, le Grand-Prix de Peinture à l'Académie Royale d'Anvers. Le 18 Octobre, jour même de Saint-Luc, il fait son entrée à Gand, et plusieurs Magistrats, Artistes, Amis des Arts, se proposent d'aller en cortège à sa rencontre, et de le conduire dans les Salons de la Société, où il sera solennellement reçu et complimenté; notre réunion aura donc encore l'attrait d'une de ces Fêtes Nationales qui, dans la Belgique, et sur-tout dans les deux Flandres, ont toujours pour principal appui le concours des Amis des Beaux-Arts, et l'assentiment de l'opinion publique.

Nous aurons l'honneur de nous présenter chez vous, Monsieur, avec la liste de souscription pour couvrir les frais accessoires du banquet.

Nous sommes avec le plus parfait dévouement.

GAND, 11 Octobre 1821.

Votre très-humble serviteur,
P. VAN HUFFEL,
Président de la Société,

P. S. La séance s'ouvrira à 5 heures très-précises; le banquet suivra immédiatement.

Afb. 3. Uitnodiging voor het banket ingericht ter ere van J.B.L. Maes als laureaat van de Prijs van Rome in 1821, Stadsarchief Gent.

(5) Zie briefwisseling bewaard in het Stadsarchief Gent, Archief van de Gentse Academie, Doos 16, brief van 17 december 1819, nr. C 49 waarin het stadsbestuur de aanvraag van J.B.L. Maes voor advies doorstuurt naar de directie van de Academie, en die hierop een gunstig antwoord formuleert op 20 december 1819, brief nr. C 50.

(6) De Bast, L., *Annales du Salon de Gand et de l'école moderne des Pays-Bas, Recueil de morceaux choisis parmi les ouvrages de Peinture, Sculpture, Architecture et Gravure, exposés au Musée en 1820, et d'autres nouvelles productions de l'art, gravés au trait, avec l'explication des sujets et une notice sur les artistes*, Gand, 1823, pp. 135-137.

(7) Stadsarchief Gent, Archief van de Academie, Briefwisseling, Doos 18, H 40, uitnodiging van 11 oktober 1821 door Pieter van Huffel, voorzitter van de Koninklijke Maatschappij voor Schone Kunsten te Gent voor deelname aan het banket op 18 oktober 1821.

(8) Hij keert in 1827 voor een zeer korte periode even terug naar Gent, vestigt zich in het oude St-Agneeetklooster en krijgt een leeropdracht aan de Gentse Academie. Deze gegevens worden aangehaald door: Pierre Kluyskens, Jan Baptist Maes-Canini (1794-1856), krantenbericht bewaard in het Stadsarchief van Gent, Nota's Kunstenaars.

(9) In Gent worden werken van J.B.L. Maes bewaard in het Museum voor Schone Kunsten, nl. 'Juno', 'De verlovings van Maria' en twee portretten nl. de heer en Mevrouw Jean De Vigne. In de Sint-Michielskerk hangt 'De H. Familie met Sint-Anna en Sint-Joachim' (1824) en in de Sint-Jacobskerk 'Het vertrek van de jonge Tobias' (1829). Het Bijlokemuseum/STAM heeft in de collectie naast de koepokinenting twee portretten van deze kunstenaar nl. 'Portret Lieven De Bast (1820) en Portret van een jonge Italiaanse' (1828).

(10) Zie A.J. & P.L. Jan-Baptist-Lodewijk Maes (Canini) (Gent 1794-Rome 1856) in: 'Om en rond het Neo-Classicisme in België 1770-1830', Brussel, 1986, p. 243, waar sprake is van 'De koepokenzaal'.

(11) Met dank aan Drs. Martha Op de Coul, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie Den Haag voor de mededeling. Het schilderij was in 1820 te zien in Amsterdam op de tentoonstelling 'Levende Meesters' en is in de catalogus onder nr. 456 vermeld als 'Eene zaal, waarin kinderen worden gevaccineerd'.

Diogenes', een werk dat nu verloren is, maar dat we kennen dankzij een gravure afgebeeld in het werk van L. De Bast. (6) Deze grote onderscheiding zorgt voor een ommekeer in zijn carrière en bevestigt zijn talent. Het stadsbestuur van Gent en tal van culturele verenigingen organiseren dan ook een plechtige ontvangst voor de laureaat op 18 oktober 1821 en de Société Royale des Beaux-Arts et de la Littérature geeft een riant banket (afb. 3). (7)

De beurs - een vierjarig pensioen van 1200 gulden - voert hem naar het zuiden. Na Florence, Parma en Bologna reist hij naar Rome, waar hij zich uiteindelijk ook definitief zal vestigen, zonder echter contact te verliezen met zijn geboortestad. Hij zendt regelmatig werk naar Gent om zo te blijven participeren aan de Salons. (8) In 1827 huwt hij in Rome Anne Marie Canini, de dochter van de graveur Bartolomeo Canini. Na zijn huwelijk wordt hij Maes-Canini genoemd. Op het ogenblik van zijn vertrek in 1821 had Maes zich al doen opmerken in verscheidene genres. Naast historiestukken, allegorieën, religieuze en genretaferelen muntte hij vooral uit in de portretkunst (afb. 4-5). (9)

Afb. 4. Portret van Lieven De Bast, 1820, J.B.L. Maes, olieverf op doek, Bijlokemuseum/STAM, inv.nr. A60-6.

Afb. 5. Portret van Jonge Italiaanse, J.B.L. Maes, Rome 1828, olieverf op doek, Bijlokemuseum/STAM, inv.nr. A65-2-29.

De koepokinenting (afb. 6)

Het schilderij dat het museum kon aankopen is waarschijnlijk de verloren gewaande 'Zaal waar de inenting der koepokstof bewerkstelligd wordt', waarmee J.B.L. Maes de eerste prijs behaalde in de categorie genreschildering op het 'Concours de la Société Royale pour l'encouragement des Beaux-Arts' te Antwerpen in 1819. (10) Het jaar nadien was het werk te bewonderen in Amsterdam. (11) Vermoedelijk werd het schilderij toen aangekocht door de Nederlandse verzamelaar Joosting, zoals Lieven De Bast, secretaris van de Koninklijke Maatschappij voor Schone Kunsten van Gent, in zijn 'Annales du

Afb. 6. De koepokinenting, J.B.L. Maes, Gent, 1819, olieverf op doek, Bijlokemuseum/STAM, inv.nr. A2000-1.

Salon de Gand' van 1823 aangeeft als hij het heeft over de verdiensten van J.B.L. Maes: "il mérita le premier prix du tableau de genre, représentant 'Une salle de vaccine'. Ce tableau appartient actuellement à M. Joosting, à Amsterdam".⁽¹²⁾ Het interessante werk verbleef vermoedelijk altijd in Nederlandse privé-collecties.

Het ogenschijnlijk liefelijke genretafereel fungeert ongetwijfeld als uitzonderlijke informatieve bron vanuit sociaal-maatschappelijk en cultuurhistorisch oogpunt. Het thema van het schilderij heeft duidelijk betrekking op een specifiek aspect van de gezondheidszorg en de ontwikkelingen van de geneeskunde bij de aanvang van de negentiende eeuw. Hoewel wedstrijdreglementen de thema's en onderwerpen van de verschillende genres voorschrijven, durven we veronderstellen dat het schilderij door de Gentse roots van de kunstenaar vermoedelijk ook refereert aan de Gentse situatie. In een sober interieur brengt de schilder centraal een groep dames met kinderen samen bij een geneesheer die de kinderen inent. Een aantal van hen heeft op de linkerbovenarm duidelijk drie rode vlekjes. Anderen wachten hun beurt af. Opvallend zijn de dame, de heer en het kind links die zich bij de groep lijken aan te sluiten. De dame gekleed in redingote of wandeljurk, met kasjmiersjaal over de arm en met gevoerde strohoed wordt door een elegant geklede man uitgenodigd om dichterbij te komen. Opvallend is zijn modieus kostuum met lange broek, die in contrast staat met de kniebroek die de arts draagt. Ook de modieuze kledij van de andere dames, zoals de bonnetten, sjaals, mantelcapen en

(12) De Bast, L., *Annales du Salon de Gand et de l'école moderne des Pays-Bas, Recueil de morceaux choisis parmi les ouvrages de Peinture, Sculpture, Architecture et Gravure, exposés au Musée en 1820, et d'autres nouvelles productions de l'art, gravés au trait, avec l'explication des sujets et une notice sur les artistes*, Gand, 1823, p. 136.

de haardrachten, wijzen naar welstellende burgers. De enige uitzondering in de groep vormt de jongen uiterst rechts met knechtjeshort, die blijkbaar wordt begeleid door een oudere dame. Op de voorgrond bevinden zich twee kinderen, een jongetje in kostuum en een kind gehuld in een jurkje, dat aan zijn speeltuigje te zien, eveneens een jongen is. ⁽¹³⁾ De kunstenaar heeft het gebeuren duidelijk als een momentopname weergegeven met personages gekleed naar de mode van het begin van de negentiende eeuw. Of de personages fictieve dan wel bekende figuren zijn en zodoende dus portretten, hebben we nog niet kunnen achterhalen.

In het dokterskabinet of de zaal die te beschikking staat van de dokter hebben twee interieurelementen bovendien betrekking op het centrale gebeuren. Boven de deur is een grisailleschildering met voorstelling van een koe te zien. Tussen de horens van de koe bevindt zich een zeskantige ster en op de buik een maansikkel. Rechts op de achtergrond bemerken we een buste van een man op een sokkel waar de laatste letters van een naam [...]ER te lezen zijn. Deze interieurelementen versterken het centrale gebeuren en wijzen erop dat het om een koepokinenting gaat. De grisailleschildering met de koe verwijst naar de bron van het koepokkenvaccin. De buste stelt Edward Jenner (1749-1823) voor, een Engelse geneeskundige uit Berkely, die op het einde van de achttiende eeuw na een grondige studie ontdekte dat het vaccin, de koepokstof, inderdaad bescherming bood tegen de gevreesde pokken. De laatste letters van zijn naam zijn leesbaar op de sokkel met het beeld.

Een schilderij als propaganda voor de koepokinenting

Het schilderij roept bij velen waarschijnlijk vage herinneringen op aan hun kindertijd en bij het bekijken van onze linkerbovenarm bespeuren we er de littekens van een pokkeninenting. Nochtans is deze inenting helemaal uit ons collectief geheugen verdwenen. Dit geldt trouwens ook voor de inenting zelf. Sinds 1984 is de verplichting tot inenting tegen pokken, vanaf 1946 verplicht voor alle kinderen tussen de derde en de twaalfde levensmaand, opgeheven omdat sedert 1980 de ziekte wereldwijd is uitgeroeid. ⁽¹⁴⁾ Maar ooit zorgden pokken, vaak kinderpokken genoemd, niet alleen in ons land, maar over heel Europa voor een groot aantal doden. Er was wel altijd ergens een haard van besmetting die oplaaide en die kon uitgroeien tot een epidemie.

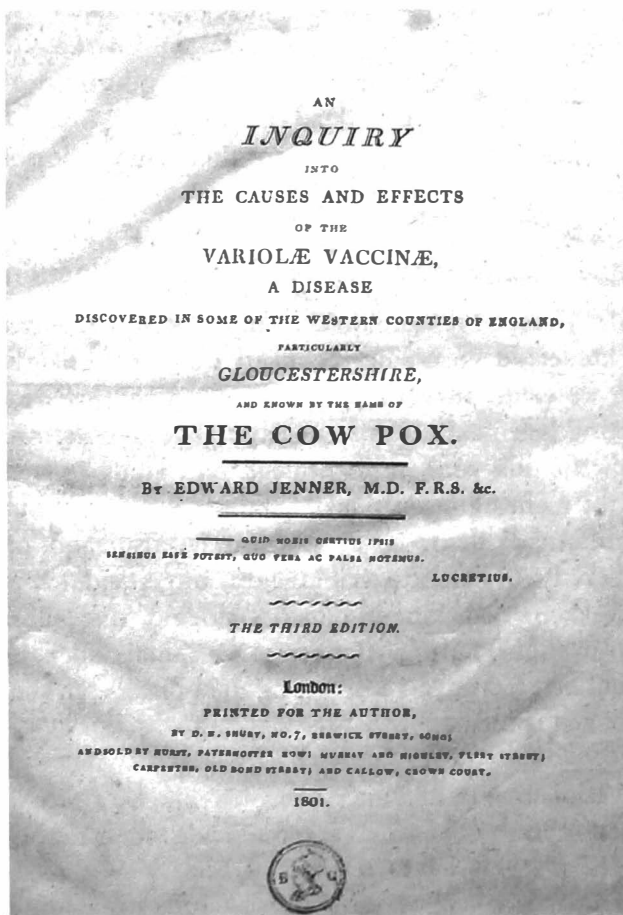
Pokken (*Variola major*) zijn uiterst besmettelijk. De ziekte wordt veroorzaakt door het variolavirus. De gemiddelde incubatietijd bedraagt ongeveer 12 dagen, waarna de patiënt hoge koorts en hoofdpijn krijgt. Pas daarna verschijnt de huiduitslag, rode stipjes die evolueren

(13) Met dank aan Marijke Detremmerie voor het advies over de kledij.

(14) Niettegenstaande de ziekte is uitgeroeid blijft een hoeveelheid van het vaccin beschikbaar zodat men kan vaccineren mocht het virus opzettelijk verspreid worden. De mogelijkheid dat het virus als biologisch wapen zou kunnen worden gebruikt, houdt een reëel gevaar in. Gegevens vermeld op de Gezondheidsite voor Vlaanderen - www.Gezondheid.be.

tot blaasjes, die zich na enkele dagen ontwikkelen tot zwerende pokuistenen. Het besmettingsgevaar is zeer groot omdat de ziekte al besmettelijk is vooraleer er echte ziekteverschijnselen zichtbaar zijn. Slechts in één op twee gevallen is genezing mogelijk, maar het slachtoffer houdt er lelijke littekens aan over.

Pokken waren even gevreesd als de pest en het effect van een pokkenepidemie is vergelijkbaar met deze van cholera-epidemieën. Algemene berekeningen geven aan dat vóór de negentiende eeuw ongeveer 10% à 15% van de mensen bezweek aan de ziekte. 80% was jonger dan tien jaar. Ondanks de medische vooruitgang tijdens de negentiende eeuw bleven epidemieën tal van mensenlevens eisen. Zo werd Europa tijdens de Frans-Duitse oorlog (1870-1871) geteisterd door een pokkenepidemie die ongemeen hevig was en in West Europa alleen al een half miljoen slachtoffers maakte. ⁽¹⁵⁾ Uit de studie van Jeroen Backs die een mortaliteitsonderzoek voor Gent in de periode 1830-1950 uitvoerde, blijkt dat tussen 1851 en 1856 ook hier een pokkenepidemie heerste. ⁽¹⁶⁾

Afb. 7. Titelblad van de publicatie door E. Jenner.

(15) Rutten, Willibrord, 'De Laatste grote pokkenepidemie', in *Spiegel historiael*, nr.9, jaargang 36, september 2001, pp. 382-387.

(16) Backs, Jeroen, *Mortaliteit in Gent (1830-1950)*, *Gent 2003 - Verhandelingen van de maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel XXIX, pp. 176-177.

Kentering bewerkstelligd door medische vooruitgang

De centrale figuur in het bestrijden van de pokken is Eduard Jenner, een dokter uit Berkely, Engeland, die ook op het schilderij is afgebeeld. Hij schonk als eerste wetenschapper aandacht aan de overtuiging van de landelijke bevolking uit zijn omgeving, die meende dat een besmetting met koepokken hen immuun maakte voor de menselijke pokziekte. Vooral de melksters werden vaak besmet met koepokken. Na een grondige en nauwkeurige studie kon Jenner met wetenschappelijke zekerheid aantonen dat mensen die de meestal ongevaarlijke koepokken hadden gekregen, effectief immuun bleken te zijn voor de pokken. Met die kennis entte hij op 14 mei 1796 met succes een jongen in met koepokstof. De jongen bleek bij een volgende pokkenepidemie resistent tegen de besmetting. Jenner publiceerde in 1798 zijn bevindingen in: 'An Enquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae' (afb. 7). Hij toonde daarbij tevens aan dat de koepokziekte bij de mens een goedaardig verloop kende, waardoor via de etter zonder gevaar voor epidemie, van de ene op de andere persoon kon ingeënt worden. (17) Vanaf dit ogenblik waren pokken efficiënt te bestrijden. De onderzoeksresultaten van Jenner raakten ruim verspreid, ook op het continent. Maar ondanks het geboekte succes was er, zelfs in medische kringen, heel wat tegenkanting, wantrouwen en onbegrip, vooral omdat de entstof afkomstig was van dieren (afb. 8).

Afb. 8. Vaccinatie met koepokstof, 1796-1825, spotprent van Gillray James, Museum Boerhaave, Leiden, inv.nr. P00550.

(17) In 1810 zal de Italiaanse geneesheer Gennaio Galbiati terecht wijzen op het gevaar voor overbrenging van andere ziekten samen met het vaccin. Om die reden sprak Galbiati zich uit voor het gebruik van vaccin dat rechtstreeks van uitgelezen gevaccineerde koeien afkomstig was. Zie Gadeyne, G., *De maatregelen ter bevordering van de vaccinatie uitgevaardigd door het centraal bestuur in het Scheldedepartement (1800-1814)*, Gent, 1974.

Vóór de toepassing van de inenting met koepokstof had men bij de aanvang van de achttiende eeuw mensen ingeënt met stof uit pokkenpuisten van patiënten die de ziekte hadden doorstaan. Dit hield nochtans grote risico's in aangezien personen die zo ingeënt waren, mensen uit hun omgeving konden besmetten of vaak de ziekte in een erge vorm kregen en toch stierven. Inenting met koepokstof kende deze gevaren niet. Vandaar de talrijke inspanningen, vooral van overheidswege, om inenting met koepokstof op grote schaal ingang te doen vinden en om vooroordelen te ontcrachten. Tal van initiatieven om de vaccinatie te promoten worden georganiseerd. ⁽¹⁸⁾

In Gent zal in 1802 de publicatie 'Vertoog van het geneeskundig genootschap der Stad Gent aan zijne mede-burgers wegens de onschatbare weldaden der vaccinatie' ⁽¹⁹⁾ het nut en de heilzame werking van de koepokinenting kenbaar maken aan de bevolking en vooral ageren tegen de vooroordelen die zelfs binnen de medische wereld heersen. In deze context komen we terug bij het schilderij. Is het schilderij bedoeld als propaganda voor de vaccinatie, toont de schilder hier zijn engagement of is het een hulde aan Gentse chirurgijns en medici die ijverden voor toepassing van inenting? Gezien de Gentse roots van de schilder Jean Baptiste Lodewijk Maes, en gelet op de datum van het werk kan de kunstenaar zich geïnspireerd hebben op de situatie in de stad Gent. Het schilderij met de koepokinenting zou kunnen verwijzen naar de activiteiten van de Gentse chirurgijns Guillaume Demamet en Jozef Frans Kluyskens, die zich beiden sinds 1800 op bijzondere wijze onderscheidten door hun inzet om de vaccinaties algemeen te doen aanvaarden en door het aantal vaccinaties dat ze zelf meestal kosteloos uitvoerden. Beiden maakten o.a. deel uit van het vaccinatiecomité dat in Gent op initiatief van Faipoult, Prefect van het Schelvedepartement, sinds 1808 actief was. ⁽²⁰⁾ Het comité vergadert wekelijks in een lokaal dat het Bestuur van de Burgerlijke Godshuizen hen ter beschikking stelt. Tijdens de vergaderingen bespreken ze o.a. maatregelen die moeten genomen worden om bijvoorbeeld armen en steuntrekkenden te verplichten hun kinderen te laten inenten, worden rapporten en verslagen opgemaakt over het aantal uitgevoerde vaccinaties en bespreekt men speciale gevallen en problemen die zich voordoen. Na de vergadering gaan de geneeskundigen, die bij de aanvang op vrijwillige basis werken, over tot het gratis inenten van de aanwezige kinderen. De betrachting van het vaccinatiecomité is de koepokinenting overall in het Schelvedepartement in te voeren en te verplichten. Vóór de oprichting van het vaccinatiecomité worden de wekelijkse, kosteloze inenting verzorgd door dokters aangesloten bij het Geneeskundig Genootschap. Via aankondigingen in de Gentse almanakken worden de data aan de bevolking kenbaar gemaakt.

(18) Gadeyne, G., o.c., pp. 17-39.

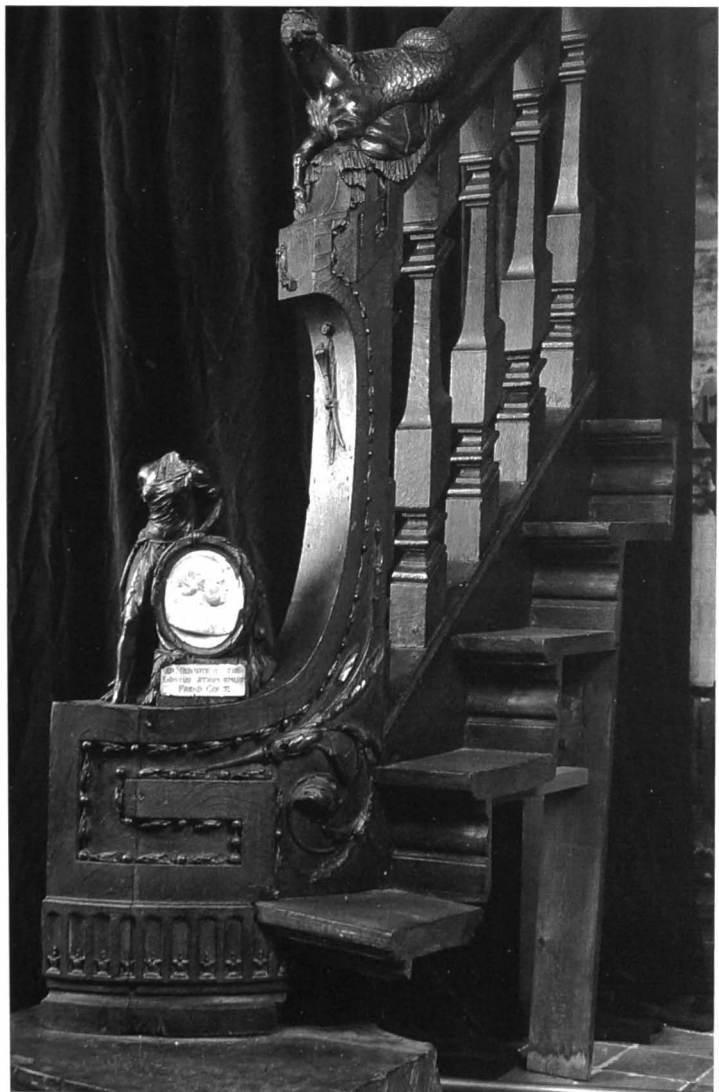
(19) De publicatie die tweetalig is, draagt de titel *Adresse de la société médicale de Gand à ses concitoyens sur les bienfaits inappréciables de la vaccine/ Vertoog van het geneeskundig genootschap der Stad Gent aan zijne mede-burgers wegens de onschatbare weldaden der vaccinatie*, Gand/Gent, A. B. Stéven, Imprimeur de la Préfecture du Département de l'Escaut, (5 Prairial, 10de jaar der Fransche Republiek (25 mei 1802), en werd op 1000 exemplaren gedrukt. J.F. Kluyskens las de tekst op de zitting van het Geneeskundig Genootschap van 25 mei 1802. Kluyskens was medestichter en secretaris van het Genootschap.

(20) Faipoult, prefect van het Schelvedepartement, richtte bij besluit van 15 april 1808 in Gent het 'Comité de vaccine' op. De leden waren vijf dokters in de geneeskunde, nl. Wauters, Bauweleers, Beyts, Bouchel en Hulin en vijf dokters in de heelkunde, nl. Demanet, Benau, De Clercq, Vande Castele en Pélissot. Uit het hs.: *Régistre des Résolutions du Comité central de vaccine établi à Gand commencé le 31 août 1812*, bewaard in de Centrale Bibliotheek van de Universiteit Gent, vernemen we dat op dat ogenblik drie nieuwe leden, nl. Rotterdam, De Bloch en Kluyskens (secretaris) werden aangesteld door prefect Dhoudet. Zij vervangen Bauweleers, Pélissot en Beyts. Zie hierover ook Gadeyne, G., o.c., pp. 27-29.

De eerste inenting met koepokstof in Gent

De eer van de eerste inenting met koepokstof in Gent komt toe aan chirurgijn Guillaume Demanet. ⁽²¹⁾ Hij werd op 30 juli 1747 te Gent geboren en had op jeugdige leeftijd al interesse voor geneeskunde. Hij trok naar Parijs om er aan bekende hospitalen en bij beroemde figuren heelkunde te studeren. Hij specialiseerde zich in verloskunde en lithotomie (steensnijden). In 1770 keerde hij terug naar zijn geboortestad. Na zijn eedaflegging voor het Collegium Medicum ⁽²²⁾ op 24 juli 1771, vestigde hij zich als gezworen heelmeester en verloskundige. Zijn woning stond in de Regnessestraat maar werd in 1897 gesloopt. Een trapfragment afkomstig uit de woning met een marmeren portretmedaillon van Frère Come, schuilnaam voor J. Basseillac, een beroemde Franse steensnijder, wordt bewaard in de collectie van het Bijloekemuseum/STAM (afb. 9). ⁽²³⁾ Gezien zijn kennis en zijn contac-

Afb. 9. Trap, 18de eeuw, eikenhout, uit huis van G. Demanet met marmeren portretmedaillon van de Franse steensnijder Frère Come, Bijloekemuseum/STAM, inv.nr. 1765.

(21) Zie G. Demanet in *Biographie Nationale, deel V*, pp. 510-511.

(22) Over de instelling en werking van de Collegia Medica in de Nederlanden zie: Lender, P., "De collegia medica en de toegang tot de medische markt in de Nederlanden en Luik", in: *Liber Amicorum Roland Baetens. De lokroep van het bedrijf. Handelaars, ondernemers en hun samenleving van de zestiende tot de twintigste eeuw, Bijdragen tot de geschiedenis, Antwerpen, 2001, afl.1-3, pp. 135-147.*

(23) Van den Kerckhove, A., *Een Gentse herinnering aan een beroemde Franse steensnijder, in: Toerisme Oost-Vlaanderen.*

ten met autoriteiten op het vlak van het steensnijden wordt hij in 1778 door het stadsbestuur aangesteld als stedelijke lithotomist. Deze gewaardeerde heelmester was eveneens een fervente voorstander van de koepokvaccinatie. Demanet introduceerde als eerste de koepokinenting in Gent, nadat hij in Engeland de door Edward Jenner ontwikkelde koepokinenting bestudeerde. Zijn eerste vaccinatie had vermoedelijk plaats op 14 september 1800. ⁽²⁴⁾ Zijn leven lang zal hij zich onverminderd blijven inzetten om de vaccinatie te propaganderen bij de bevolking. De overheid stimuleerde het initiatief tot inenting door diegene die de meeste vaccinaties in een jaar had uitgevoerd te belonen. Zo meldde de prefect op 8 januari 1814 dat Demanet een zilveren regeringsmedaille zou ontvangen voor zijn verdiensten in het jaar 1811. Vermoedelijk verhinderde de politieke situatie de uitreiking ervan. ⁽²⁵⁾ Demanet werd echter wel door zijn collega's gehuldigd op 22 juli 1821 omwille van zijn vijftigjarige carrière als heelmester. Het vaccinatiecomité overhandigde hem in een feestelijke zitting een gouden medaille uit erkentelijkheid voor de introductie van de koepokinenting. De Bast kreeg de eer om de medaille te vervaardigen. ⁽²⁶⁾ Na een rijk gevulde loopbaan overlijdt hij op 15 september 1831.

Naast Guillaume Demanet is Jozef Frans Kluyskens (Aalst 1771- Gent 1843) in Gent een van de pioniers die zich ten volle inzette voor de verspreiding en toepassing van de pokinentingen. J.F. Kluyskens loopbaan vangt aan als meester-chirurgijn op het einde van de achttiende eeuw maar dankzij zijn leergierigheid, zijn kennis, zijn ver doorgedreven zelfstudie en zijn grote praktijkervaring in chirurgie zal hij, naast tal van functies, uiteindelijk ook als professor aan de Gentse universiteit in de faculteit van de Geneeskunde worden aangesteld. ⁽²⁷⁾ In de context van de koepokinentingen haalden we al aan dat Jozef Frans Kluyskens vanaf 1812 de functie van secretaris vervulde binnen het vaccinatiecomité, een taak die hij jarenlang blijft waarnemen. Maar hij was al van bij de eeuwwisseling actief op dit terrein. Onder impuls van Demanet bestudeert ook Kluyskens de techniek die Jenner introduceerde en begeeft hij zich naar Parijs, waar hij bij de Franse collega's Thouret en Colon van nabij de inenting kan bijwonen en de resultaten kan bewonderen. Begeesterd door de resultaten zal hij bij zijn terugkeer prompt een publicatie plannen om de koepokinentingen te promoten. Het werkje wordt in het Nederlands geschreven en draagt de titel 'Verhandelingen over de koeipokjes, het ware voorbehoedmiddel der kinderpokken'. ⁽²⁸⁾ Kluyskens stuurt het boekje naar de prefect Faipoult die op zijn beurt aan de medici G. Demanet en B. Coppens advies vroeg. Na hun gunstige en omstandige beoordeling vraagt Faipoult aan Kluyskens om het werk zo snel mogelijk te laten drukken en wil hij 400 exemplaren om ze te verspreiden in het Scheludedepartement.

(24) Régistre des Résolutions du Comité central de vaccine établi à Gand commencé le 31 août 1812 Registre, f° 12 v. De inenting gebeurde met koepokstof uit Engeland die hij kreeg via Dr. Roselt van Oostende. Over de juiste datum van de eerste inenting bestaat nogal wat verwarring. Sommige bronnen geven 7 september 1800 als eerste vaccinatiedatum terwijl Kluyskens J.F. in zijn Verhandeling spreekt over 3 september. Zie voor de verschillende bronnen Gadeyne Guy, o.c., p. 6, voetnoot 19. Zie ook Claeys, Prosper, *Mémorial de la ville de Gand 1792-1830*, Gent, p. 120.

(25) Zie Gadeyne, Guy, o.c., p. 39.

(26) Régistre des Résolutions du Comité central de vaccine établi à Gand commencé le 31 août 1812, f° 58.

(27) Voor een uitgebreide biografie van deze veelzijdige persoonlijkheid met een rijk gevulde loopbaan verwijzen we naar de bijdrage van Goossens Noël in het *Nationaal Biografisch woordenboek*, Brussel, 1992, deel 14, pp. 364-373

(28) Kluyskens, J.F., *Verhandeling over de koeipokjes, het ware voorbehoedmiddel der kinderpokken*, Gend, A.B. Stéven, Germinal 9ste jaar.

We zouden het schilderij van J.B.L. Maes dan ook kunnen beschouwen als een eigentijds eerbetoon aan de Gentse chirurgijns-geneesheren evenals aan het centrale bestuur dat behalve eigen maatregelen alle privé-initiatieven steunde die erop gericht waren om de vaccinaties algemeen door te voeren, waardoor epidemieën met grote aantallen slachtoffers enigszins verhinderd konden worden.

Schilderijen van tijdgenoten met een zelfde onderwerp

Het Rijksmuseum voor de geschiedenis van de Natuurwetenschappen en van de Geneeskunde in Leiden, bekend als het Boerhaave Museum, bezit in zijn collectie eveneens een 'Vaccinatietafereel' van omstreeks 1800-1825, geschilderd door J. Van den Burg (afb. 10). Frappant is de grote compositorische gelijkenis met de 'Koepok-inenting' van J.B.L. Maes. Ook hier worden in een interieur centraal een heer en twee dames met ingeënte kinderen bij de geneesheer geplaatst en zitten spelende, ingeënte kinderen op de grond. Op de achtergrond kleedt een zittende dame een behandeld kind aan. ⁽²⁹⁾

Uiteraard was de situatie in de Nederlandse steden in de Bataafs-Franse tijd identiek aan wat er zich hier bij ons voordeed. Vaccinaties met koepokstof worden er geïntroduceerd en op grote schaal gepromoot. In Amsterdam bijvoorbeeld werden eveneens vanaf 1800 koepokvaccinaties uitgevoerd en in 1803 werd Het Amsterdams Genootschap ter bevordering der Koepok-inenting voor Min-

Afb. 10. Vaccinatie, J. van der Burg, ca.1800-1825, olieverf op doek, Museum Boerhaave, Leiden, inv.nr. P07253.

(29) Waarschijnlijk werd dit schilderij eveneens ingezonden voor het Concours pour l'Encouragement des Beaux-Arts te Antwerpen in 1819, gezien de beschrijving in het programmaboekje volledig overeenstemt met het hier getoonde werk van Van den Burg. Zie Programme de Concours. Pour l'An 1819 ouvert par la Société Royale pour l'Encouragement des Beaux-Arts à Anvers, p. 23-24.

Afb. 11. Vaccinatie, toegeschreven aan Jan Jozef De Loose (1769-1849), olieverf op doek, Stedelijk Museum Sint-Niklaas.

vermogenen opgericht. Een later te dateren werk met een voorstelling van een vaccinatie is toegeschreven aan Jan Jozef De Loose (1769-1849), een kunstenaar geboren in Zele, die tot een schildersfamilie behoorde, maar waarover verder slechts summiere gegevens bekend zijn. ⁽³⁰⁾ Het schilderij 'De Vaccinatie' (afb. 11) wordt bewaard in de Stedelijk Museum van Sint-Niklaas. Deze kunstenaar legt in zijn voorstelling sterk de nadruk op de geneesheer en de dame die wordt ingeënt. De andere dames kijken geagiteerd en nieuwsgierig toe. Door de sterk geromantiseerde uitwerking van het onderwerp, de kledij en haardrachten is het doek eerder te situeren naar het midden van de negentiende eeuw, waaruit blijkt dat het onderwerp toen nog steeds aan de orde was.

(30) De Wilde, I., "De Loose" een 19de-eeuws schildersgeslacht, 1769-1885, Zele, 1985, pp. 25-27, en p. 80, nr. 64.

Ambacht en Gereedschap, een vereniging om u bij thuis te voelen.

In deze tijd van geavanceerde techniek is er steeds meer belangstelling voor wat onze voorvaders konden maken met 'eenvoudig' gereedschap. Bij een toenemend aantal mensen gaat deze belangstelling verder dan de zogenoemde oude ambachten op braderieën en jaarmarkten. Zij verdiepen zich in de historische aspecten van ambachtelijke beroepen en/of verzamelen gereedschappen die door een bepaalde beroepsgroep werden gebruikt. Sinds 1991 is *Ambacht en Gereedschap* hun thuis. Dit is een actieve vereniging van, voor en door mensen en organisaties met belangstelling voor de geschiedenis van diverse ambachten en de daarbij gebruikte gereedschappen.

Activiteiten

Op het gebied van ambacht en gereedschap worden verschillende activiteiten georganiseerd, zoals bijeenkomsten, excursies, en exposities. De excursies in het voorjaar, op steeds wisselende locaties, worden druk bezocht. In het najaar wordt een bijeenkomst gehouden met demonstraties, lezingen, boekentafel, verkooptafels en veiling. Tweemaal per jaar verschijnt een tijdschrift vol gevarieerde artikelen met veel foto's, verslagen van excursies en bijeenkomsten en verder rubrieken als *Ambacht en Gereedschap op gevelstenen*, *Museaal*, *Agenda en Boekennieuws*. De 'Wat-is-dat'-rubriek van vreemde, onbekende gereedschappen mag zich in een warme belangstelling verheugen. Leden kunnen gratis een advertentie plaatsen in de rubriek *Vraag en Aanbod*. Naast het tijdschrift worden zogenoemde cahiers uitgegeven. Deze boekjes behandelen een thema dat te omvangrijk is voor een artikel in het tijdschrift. Het eerste deel, *Spijkers & Draadnagels*, is in 2004 verschenen. Andere onderwerpen staan op stapel. Ook onderhoudt A&G contacten met gelijkgestemde verenigingen in binnen- en buitenland. Op verzoek helpt de onlangs opgerichte boedelcommissie ledenverzamelaars of hun nabestaanden bij het zoeken naar een nieuwe, verantwoorde bestemming voor hun collectie.

Over grenzen heen / Nederlands-Vlaams taalgebied

Ter onderscheiding van plaatselijke clubs, hebben wij in het begin van ons 15-jarig bestaan onze vereniging het predikaat 'landelijk' meegegeven, maar dat zonder de bedoeling dat landsgrenzen voor onze vereniging bepalend zouden zijn, integendeel. Daarom zien we A&G graag als een Nederlands-Vlaamse vereniging. De continue toename van actieve Belgische leden (waarvan meerdere regelmatig bijdragen leveren aan ons tijdschrift) bevestigt dat. Ook de wisselende locaties voor onze excursies trachten we met dit 'tweeklankenstand-

punt' in overeenstemming te brengen. Zo was de vereniging onlangs te gast bij het Museum voor de Oudere Technieken te Grimbergen, dat zelf ook lid van onze vereniging is.

Is uw interesse gewekt? We ontvangen u graag met open armen!

Informatie en aanmelding:

Secretariaat Ambacht & Gereedschap

Boerhoorn 34 - 7861 BW Oosterhesselen NL

telefoon: + 31 (0)524 581618

e-mail: a.p.boekhout@wxs.nl

website: www.ambachtengereedschap.nl

Van vrijers, vrijsters, marsepein en speculaas

In de Sinterklaastijd ging de jeugd vroeger massaal uit vrijen. Het eerste contact werd vaak gelegd door elkaar een hart van marsepein of een vrijer of vrijster van speculaas te geven. Wie de koek aanvaardde, gaf daarmee te kennen op de avance in te willen gaan. Soms werd er gezamenlijk aan de koek gesmuld en gesmikkeld, maar nam de jongen of het meisje het overschot van de koek aan, dan mocht de gever op een vaste verkering rekenen. In andere gevallen kwam een jongen op vrijersvoeten de koek aan huis brengen. Werd hem een stoel, een pijp aangeboden en toonde het meisje een vriendelijk gelaat, dan stond de zaak gunstig, als het meisje daarentegen bleef zitten, als één van de huisgenoten een stoel gaf, keek ze zuur en sprak ze bijna geen woord, klaagde ze over hoofdpijn, dan wist de vrijer wel hoe laat het was.

Mijn vragen aan de lezers zijn de volgende: Wie heeft ooit zo'n koek gegeven of gekregen? Kan u nog exact de situatie navertellen? Was dit een Hollands gebruik of gebeurde dit ook in België? In welke streken van het land waren er Sinterklaasmarkten of liever vrijersmarkten? Wie beschrijft me even nog eens de sfeer? Welke schrijver heeft er ooit over geschreven? Er moeten ook Sinterklaasbals bestaan hebben om het jonge volkje samen te brengen. Wie heeft dat nog geweten? Bestaan er ergens geschriften over? Welke volkskundigen kunnen er meer over vertellen?

Ik, Martine Vangeel, nu een jonge vijftiger, zou al deze verhalen samen met nog veel meer wetenswaardigheden rond speculaas in een boek willen bundelen. Alle verhalen, anekdotes, liedjes, gedichtjes rond speculaas zijn meer dan welkom op het volgende adres: Gompelbaan 156, 2400 Mol. U mag me ook mailen op: martine.vangeel@portima.be.

Beleef uw jeugd eens opnieuw, denk terug aan uw Sinterklaastijd, maar zeker aan uw vrijerstijd. In ruil voor uw reactie verzeker ik u zoete dromen.

Het Huis van Alijn zoekt:
Marie Thumas, conservenblik uit de jaren '50

Wie klinkt het niet vertrouwd in de oren ? Marie Thumas! Zelfs Arno zong erover...

De alom bekende conservenfabriek was decennialang een vaste waarde in menige Vlaamse keuken. Vijfentwintig jaar geleden verdween het merk van de markt. Receptenboekjes, spaarpotten en advertenties zijn er nog, maar conservenblikjes of glazen bokalen met etiket zijn voorlopig onvindbaar.

Onze zoektocht langs Vlaamse wegen in bedrijven, musea, keukenkasten, garages en kelders bleef tot op heden vruchteloos. Wie heeft nog dat éne oude blik of die glazen bokaal mét etiket in de kast staan ? Leeg of vol, het maakt niet uit, als het etiket maar zichtbaar is.

Het Huis van Alijn wil Marie Thumas terug in het blikveld!
Verspreid de boodschap en help mee zoeken.

Contacteer ons via info@huisvanalijn.be of via T 09.269.23.50

Personalia en samenvattingen

De Kattenfeesten te Ieper

Annemie Moesen
Sintgerlachusstraat 5, 3742 Martenslinde

Samenvatting

Ieper staat vooral bekend om de stille getuigen van de Eerste Wereldoorlog, maar ook om de Kattenstoet en het Kattenwerpen. In dit artikel wordt een cultuurhistorische beschrijving gegeven van deze Kattenfeesten.

Het woord 'Kattenstoet' klinkt mensen, die er nog nooit van gehoord hebben, vaak komisch in de oren. Daarom wordt er in dit artikel een beschrijving gegeven van deze optocht, voorafgegaan door een historisch kader van het Kattenwerpen. Hoewel Ieper niet de enige stad is waar katten gebruikt werden als slachtoffer bij allerlei volksspelen, is ze wel een van de weinige steden waar dit ritueel nog steeds plaatsvindt, zij het met pluchen in plaats van met echte katten. In dit artikel worden heel wat landen en steden genoemd met een kattenritueel, de ene al wreder dan de andere.

Er kunnen vele verklaringen gegeven worden voor het geselen en doden van katten, maar het antwoord blijft een mengeling van waarheid en fantasie, van legenden en historische feiten. Dit artikel haalt enkele voorbeelden aan uit velerlei culturen en komt zo bij het Kattenwerpen te Ieper. Volgens Breyne was het een gevolg van de grote hoeveelheid dieren aanwezig in de stad. Ieper was een lakenstad en dankte zijn welvaart aan de lakennijverheid. De ingevoerde wol, opgestapeld in de Lakenhallen, nadien verwerkt tot laken was een ideale plek voor muis én kat. Wanneer dit ritueel voor het eerst plaatsvond is niet zeker. Breyne geeft echter 962 aan als het jaar waarin voor het eerst levende katten van de toren van een kasteel worden geworpen. De oude kronieken van de stad over het Kattenwerpen zijn overigens ook niet altijd even waarheidsgetrouw of historisch correct. De stoet zelf, die steeds plaatsvindt op de tweede zondag van mei, is doorheen de jaren nagenoeg onveranderd gebleven. Hoewel er jaarlijks dingen toegevoegd, afgeschapt of veranderd worden, bestaat de stoet al sinds de oprichting uit enkele steeds terugkerende thema's met daarin gevestigde Kattenstoetwaarden. 'De traditie wankelt, maar ze is niet dood', zegt Breyne. Hoe het echt met de Kattenfeesten gesteld is, kan u best zelf bepalen door in mei een kijkje te gaan nemen in Ieper.

Summary

Ypres is especially known for its World War I Military Cemeteries but also for its colourful pageant called the Kattenstoet. In this article a cultural-historical description is given of these 'Cat Festivities'.

The wording 'Procession of the Cats' (Kattenstoet) may sound comical to people who are not acquainted with this custom. That is why the article describes this pageant, preceded by a historical background of the 'Cat Throwing'. Although Ypres was definitely not the only town where cats were killed for public amusement, it still is one of the few cities where this ritual still takes place, though not with real cats but with fluffy catlike toys. In this article you will find descriptions of regions and cities still adhering to this cruel ritual.

There are many explanations for the flogging, torturing and killing of cats, but the answers remain a mixture of facts and fantasy, of legends and historical truth. Starting with some examples taken from various cultures and peoples, the article then concentrates on Ypres. It was one of the big clothmaking cities in the Middle Ages and owed its prosperity to it. According to the researcher Breyne the custom of 'Cat Throwing' started centuries ago when the vast amount of wool stored in the Clothmakers' Hall (Lakenhalle) attracted thousands of mice and consequently, also cats. When this ritual took place for the first time is uncertain. Breyne suggests 962 as the year when the first live cats were thrown from a castle tower. The ancient chronicles of the city on this subject are not always truthful or historically correct.

The parade itself, which takes place on the second Sunday of May, has remained almost unchanged over the years.

Although every year new elements are added and others abolished, the parade has contained a number of recurrent themes since its origin. "The tradition may totter, but it is not dead" says Breyne.

Het gebruik van drinkerei in glas in Kust-Vlaanderen en Zeeland, in de 14de en 15de eeuw, op basis van archeologisch materiaal. Aspecten van laatmiddeleeuwse-vroegmoderne materiële cultuur.

Danielle Caluwé, doctoraal onderzoeker, Vrije Universiteit Brussel
Vakgroep Kunstwetenschappen en archeologie, lokaal 5C432,
Pleinlaan 2, 1050 Brussel

Danielle.Caluwe@vub.ac.be, fax: +32-2-6292374, tel: +32-2-6292441

Samenvatting

De gunstige geografische ligging van de dichtbevolkte regio Kust-Vlaanderen en Zeeland zorgde voor de ontwikkeling van een dicht netwerk van internationale, interregionale en lokale handelsroutes te land en te water, waarbij Brugge een internationale zeehaven was met in de omgeving stapelhavens als Damme, Monnikenrede, Middelburg en Sluis. Volgens Blondé vertegenwoordigde de regio de rijkste en meest verstedelijkte bevolking (Blondé 1998, 187). Vlaanderen en Brabant stonden in voor 57% van de belastingsinkomen uit de 1% luxebelasting in 1570 en telde een derde van de totale bevolking omstreeks 1500, en nagenoeg de helft van de stadsbevolking (1). De bekende handelsroutes vanuit de regio naar de belangrijke Duitse steden en markten, zoals Keulen en Frankfurt, werden vanaf de late veertiende eeuw daarenboven voor de invoer van glas (2) gebruikt. Voorts werd glas vanuit Frankrijk, de Frans-Belgische grensstreek, Italië en Venetië ingevoerd.

De vondsten van glas in de regio bewijzen de grote verscheidenheid van productietradities uit de naburige regio's. Tezelfdertijd vormde de regio zowel een netwerk voor de distributie van gebruiksglas als een trefpunt voor vormgeving, collecties en compositie. De kwantificatie en de typologische identificatie van de archeologica tonen aan dat het gebruiksglas sociaal en geografisch ruim verspreid is. Zo wordt een kwalitatief en gediversifieerd glasbezit aangetoond van, enerzijds kwaliteitsglas en anderzijds massaproducten, op basis van het archeologische materiaal uit de bestudeerde periode en regio. Het artikel beschrijft in hoofdzaak de glasvondsten in Walraversijde, met name die van de negen opgravingsperiodes tussen 1992 en 2000. De archeologische glasvondsten van Kust-Vlaanderen worden vertegenwoordigd

door de vondsten te Slijpe, Monnikenrede, Heist, Aardenburg, Middelburg (Zeeland), Aldegondkasteel en Sluis, waarbij in hoofdzaak de vondsten uit de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw in aanmerking zijn genomen. De typologische en technische kenmerken komen verder naar voren uit een selectie van glasvondsten uit Brabantse sites zoals Antwerpen, Mechelen, Breda en 's Hertogenbosch.

Dit onderzoek wil aantonen dat het gebruiksglas sociaal en geografisch ruim verspreid is en plaatst het in de culturele en materiële context van de periode.

Summary

The use of glass vessels in coastal Flanders and Zeeland in the 14th and 15th century, based on archaeological material. Aspects of late medieval-early modern material culture.

Due to its favourable geographical situation the highly urbanised region of coastal Flanders and Zeeland developed a dense network of international, interregional and local trade routes on land and by water, with Bruges as an international sea port surrounded by a cluster of staple ports (Damme, Monnikenrede, Middelburg, Sluis). This region contained the richest and most urbanised population, according to Blondé (!) (Blondé 1998, p. 187). Flanders and Brabant paid 57% of the total taxes of the 1% wealth tax levied in 1570, and counted one third of the total population around 1500, and almost half of the urban population (!). The well known trade routes, linking the region to the important German cities and markets, such as Köln and Frankfurt, were also used for the import of glass, from the late 14th century onwards (?). Yet glass was also imported from France, the French-Belgian border region, Italy and Venice.

The archaeological glass finds in the region prove the great diversity of glass-making traditions in the neighbouring regions. At the same time the region formed a network as well for the distribution of glass for everyday use as a focal point for design, collections and composition. The quantification and typological identification of the finds show that glass for everyday use was socially and geographically widespread. In general the archaeological evidence for this period and region reveals the presence of quality glass on the one hand and mass produced glass on the other hand. The article mainly deals with the glass vessel finds from Walraversijde, more specifically from nine excavation periods from 1992 till 2000. The archaeological glass of coastal Flanders is represented by finds from Slijpe, Monnikenrede, Heist, Aardenburg, Middelburg (Zeeland), Aldegonde Castle and Sluis, of which mainly the 14th, 15th and early 16th century finds are taken into account. The typological and technical characteristics are illustrated from a selection of glass finds from Brabantine sites such as Antwerp, Mechelen, Breda and 's-Hertogenbosch. The goal of the investigation is to illustrate the use and the social and geographical distribution of vessel glass in order to place it in the cultural and material context of the period.

(1) BLONDE B. The reconquista and the structural transformations in the economy of the Southern Netherlands. *Las sociedades Ibéricas y el mar a finales del siglo 16*, deel 5, *Las Sociedades Ibéricas y el mar a finales del siglo 16: congreso internacional*, Lisboa, Comissaria General de España de la Expo de Lisboa '98, 1998, 5, pp. 187-210.

(2) BENKERT H. 2000: Wichtige Strassen und Wege für die Glasmacher im Hinterstaufen, Berg., I. (ed.) *Die Glashütten auf dem Taunuskamm*, Waldemar Kramer: Frankfurt am Main 2000, pp. 53-61.